

Gavin Bowd

Un geograf francez și România

Emmanuel de Martonne
(1873-1955)

GAVIN BOWD

•

**UN GEOGRAF FRANCEZ ȘI ROMÂNIA
Emmanuel de Martonne (1873-1955)**

Ediție revizuită și adăugită

GAVIN BOWD

UN GEOGRAF FRANCEZ
ȘI ROMÂNIA

Emmanuel de Martonne
(1873-1955)

Ediție revizuită și adăugită

Traducere
de Ana-Maria Stan

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2023

Foto coperta 1: Emmanuel de Martonne pe o stâncă, în România, în 1937. Sursa: fondul Ficheux, UMR Géographie-cités, CNRS, Franța

Foto coperta 4: Moneda emisă de Banca Națională a României în onoarea lui Emmanuel de Martonne în 2019 (revers)

Originally published in France under the title

Un géographe français et la Roumanie.

Emmanuel de Martonne (1873-1955)

Copyright @ L'Harmattan, 2012

www.harmattan.fr

ISBN 978-606-37-1667-6

© 2023 Autorul volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autorului, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Cuprins

Mulțumiri și precizări	7
Introducere.....	9
CAPITOLUL 1. Calea spre România Mare.....	11
Nașterea unei pasiuni	12
Un geograf în vreme de război	34
Desenatorul de frontiere.....	57
Anexe foto.....	88
CAPITOLUL 2. De la un război la celălalt	93
Apărarea și reprezentarea României Mari.....	93
Misionar francez la Cluj.....	98
Europa Centrală.....	116
Împotriva revizionismului	126
Război și geopolitică	150
Al Doilea Război Mondial al lui Emmanuel de Martonne	164
Anexe foto.....	177
CAPITOLUL 3. Despărțiri și regăsiri	181
Eclipsa României Mari.....	181
Învălbire privind geopolitica românească	190
Un dezgheț dificil	195

Reabilitări.....	210
Simpozionul Centenarului	216
Anexe foto.....	227
Concluzii	231
Surse și bibliografie.....	241

Mulțumiri și precizări

Mulțumiri

Doresc să mulțumesc tuturor acelor care m-au ajutat să duc la bun sfârșit această cercetare, și în special Mioarei Anton, lui Dan Clayton, Florin Constantiniu, Silviu Costache, Dennis Deletant, Șerban Dragomirescu, Gaëlle Hallair, Marie-Claire Robic și Anei-Maria Stan.

Această lucrare de cercetare a fost realizată cu sprijinul British Academy și al Carnegie Trust for Universities of Scotland, cărora țin să le exprim recunoștința mea profundă.

Precizări

Cartea de față reprezintă o ediție revizuită și adăugită a volumului *Un géographe français et la Roumanie: Emmanuel de Martonne (1873-1955)*, volum publicat în anul 2012 la editura L'Harmattan, Paris. Ea a fost gândită pentru a marca, în România și la Universitatea din Cluj, împlinirea a 150 de ani de la nașterea renumitului geograf francez Emmanuel de Martonne.

Autorul a modificat și/ sau corectat o serie de informații, erori factuale care i-au fost semnalate de către colegi geografi și istorici din România și Franța. Au fost de asemenea verificate și actualizate toate referințele bibliografice în limba română pe care autorul le-a folosit în cercetarea sa.

Pe lângă notele de subsol din ediția franceză au fost adăugate și câteva note ale traducătorului, marcate cu sintagma (*n. tr.*), care detaliază și explică anumite noțiuni mai puțin cunoscute publicului român.

Introducere

„Progresele Geografiei ființelor vii nu au nimic de-a face cu împrejurările politice. Ele sunt rezultatul unor eforturi perseverente și continue și apar mai degrabă ca un fruct care se coace încetul cu încetul”¹.

Aceste fraze ale lui Emmanuel de Martonne din *Tratatul de geografie fizică*, publicat în 1909, sunt greu de contestat. La urma urmei, calitatea științifică a acestui *Tratat* a fost recunoscută imediat, dincolo de frontierele și de clivajele politice, și i-a confirmat reputația de geomorfolog. Cercetările lui De Martonne în domeniul geografiei fizice, sub multiplele sale aspecte, l-au transformat în „starostele” geografiei, nu doar în Franța, ci și pe plan internațional: co-director al *Annales de Géographie* începând din 1920, ocupant al catedrei de geografie de la Sorbona, devenită vacantă în 1909, în urma concediului solicitat de către Paul Vidal de la Blache (mentorul și socrul său), secretar (1931-1938), apoi președinte al Uniunii Geografice Internaționale între 1938-1949... Opera sa imensă (de peste 150 de lucrări și articole) acoperă de asemenea și geografia umană: *La Valachie*, teza de doctorat publicată în 1902, rămâne un model de monografie regională, inspirată de metoda vidaliană, combinând erudiția cu experiența de teren.

La începutul lui 1956, în *Annales de Géographie*, André Cholley i-a adus lui De Martonne următorul omagiu:

Activitatea sa științifică și organizatorică, exercitată peste cincizeci de ani, a marcat o etapă decisivă în evoluția disciplinei noastre. Dând geografiei fizice generale susținerea la care aceasta era îndreptățită, alături de

¹ Emmanuel de Martonne, *Traité de géographie physique*, vol. 2, Paris, Ed. Armand Colin, 1951, p. IX.

geografia descriptivă sau regională, se poate spune că el a contribuit la înființarea definitivă a geografiei moderne.²

Se cuvine să constatăm totuși că opera lui De Martonne nu se limitează la un domeniu strict științific și dezinteresat. Munca lui geografică, prin arpentajul neobosit de teritorii și prin atenția minuțioasă asupra raporturilor dintre om și mediul său, este puternic întrepătrunsă cu istoria, și deci cu împrejurările politice, lucru demonstrat într-o manieră evidentă prin lunga și pasionala sa relație cu România.

Emmanuel de Martonne și-a început opera de geograf înainte de Marele Război, la granița dintre Ungaria și România. Îndrăgostit de un peisaj și de un popor – cărora le va consacra peste șaiszeci de lucrări –, acest savant eminent se va pune în slujba cauzei „României Mari”: mai întâi ca „desenator de frontiere” la Conferința de la Versailles, apoi ca „misionar” al Franței, mai ales în Transilvania „eliberată” și apărător al noilor frontiere față de revizionismul maghiar și *Geopolitik-ul* german.

Ne propunem să elaborăm primul studiu cuprinzător asupra lui Emmanuel de Martonne și a României, bazându-ne pe lucrările sale, dar și pe documente de arhivă. Plasăm evoluția acestei relații în contextul tumultos al primei jumătăți a secolului al XX-lea. Însă, dat fiind că De Martonne a fost un pionier și o călăuză, vom analiza și influența sa profundă asupra școlii geografice românești, precum și destinul operei sale sub dictatura comunistă și până în zilele noastre. Vom vedea cum poate să fie instrumentalizată geografia în proiectele politice, în rivalitățile asupra unor teritorii și în dezbaterile identitare. Cu Emmanuel de Martonne în România, ne aflăm de fapt la frontierele geografiei.

² André Cholley, „Emmanuel de Martonne” în *Annales de Géographie*, no. 347, ianuarie-februarie 1956, p. 1.

CAPITOLUL 1.

Calea spre România Mare

Emmanuel de Martonne a ajuns în munții României pe un drum sinuos. Născut în 1873 în regiunea Berry¹, „nimic nu-l predestina să se intereseze de România; geografia fiind cea care avea să îl conducă acolo”², după cum scrie Jacques Bariéty. În 1892 a fost admis la Școala Normală Superioară de pe strada Ulm, și a urmat cursurile lui Paul Vidal de la Blache, maestrul tinerei școli de geografie franceze. În memoriul său de *Titluri și Lucrări*, de Martonne povestea: „Elev al lui Vidal de la Blache la Școala Normală Superioară, și prin vocația inițială istoric, mărturisesc că am fost atras mai întâi de latura filozofică a Geografiei, atât de bine evidențiată de către maestrul meu. Urmându-i sfaturile, am realizat, în paralel cu pregătirea examenului de agregatie³, un studiu sintetic asupra regiunii Nilului Superior”⁴. Efortul făcut în lucrarea sa pentru a evidenția cauzele fenomenelor de geografie umană l-a împins să studieze și probleme de geografie fizică, pentru care se simțea insuficient pregătit. El s-a orientat așadar înspre geografia fizică, dar, din motive practice, a trebuit să renunțe la cercetarea Nilului Superior. În 1897-1898, datorită

¹ Berry – regiune istorică din centrul Franței, având drept capitală orașul Bourges. În prezent, cea mai mare parte a teritoriului său este înglobat în departamentele Cher și Indre. (n. tr.)

² Jacques Bariéty, „Le géographe Emmanuel de Martonne, médiateur entre la Roumanie et la France”, în *Études Danubiennes*, vol. 13, nr. 2, 1997, p. 26.

³ În Franța, agregatia este un concurs de recrutare a profesorilor pentru învățământul secundar. Extrem de selectiv, acest examen există din 1766, fiind compus din mai multe probe scrise și orale. Candidații se pregătesc pentru susținerea sa fie în cadrul universităților, fie în cadrul Școlilor Normale Superioare. Pentru unele discipline (drept, științe politice, gestiune) și selecția profesorilor universitari se face printr-un examen de agregatie, iar în acest caz candidații înscriși trebuie să fie deja titularii unui doctorat. (n. tr.)

⁴ *Titres et travaux scientifiques de Emmanuel de Martonne*, Paris, Ed. Armand Colin, 1918, p. VII.

unei burse, de Martonne a frecventat cursurile și laboratoarele lui Friedrich von Richthofen la Berlin, ale lui Albrecht Penck la Viena și ale lui William Morris Davis la Harvard.

Nașterea unei pasiuni

Începând din 1898, urmând sfaturile lui Pompiliu Eliade, fostul său coleg de la Școala Normală Superioară, și eminent critic literar, Emmanuel de Martonne s-a consacrat studierii unei regiuni muntoase încă puțin cunoscute din nordul Balcanilor – cea a Carpaților meridionali. Iată cum explică De Martonne această schimbare decisivă de orientare:

Împrejurările fiind puțin favorabile unei expediții în regiunile africane care constituiseră obiectul primei mele lucrări, m-am hotărât să caut un domeniu de cercetare mai apropiat, dar a cărui valorificare implica anumite dificultăți materiale, împreună cu avantajele oferite de teritoriile exotice neexplorate. Am crezut că l-am găsit în nordul Peninsulei Balcanice, în România.⁵

Statul român pe care l-a descoperit era unul foarte tânăr. Abia în 1859 cele două Principate, Moldova și Țara Românească, s-au unit datorită dublei alegeri a domnitorului Alexandru Ioan Cuza, realizate cu sprijinul diplomatic al împăratului Louis-Napoleon Bonaparte. Anul 1878 aducea independența completă a României față de Imperiul Otoman. În 1881, un Hohenzollern, Carol I, ia conducerea Regatului României. Dar construcția acestei națiuni părea incompletă. Îi lipseau provinciile locuite de români: Basarabia, cedată Rusiei, Dobrogea, atașată Bulgariei, și mai ales Transilvania, aflată sub stăpânirea Austro-Ungariei. Pentru patrioții români, lanțul munților Carpați constituia o frontieră contestată.

În cadrul elitelor românești, francofilia era puternică, fără a fi însă universală. În plan politic și cultural, și, într-o mai mică măsură, în plan economic, Franța era o referință incontestabilă. Epoca Luminilor și

⁵ *Ibidem*, p. VIII.

romantismul i-au inspirat pe românii educați la Paris să facă revoluția eșuată din 1848. În 1859 Franța părea că își ține promisiunea, sprijinind Unirea Principatelor. Sub influență franceză, Bucureștiul se bucura de reputația de a fi «micul Paris». Pentru unii francezi, mai ales pentru Jules Michelet, România era o verișoară latină, pierdută într-un ocean barbar de slavi, turci și maghiari, o orfană care trebuia readusă în sânul Occidentului. Însă speranțele ambelor părți au fost adesea dezamăgite, iar în România, confruntată cu indiferența unui Occident bogat și puternic, un curent naționalist avea să respingă orice mimetism umilitor.

Acest curent și-a găsit o exprimare complexă la cel mai mare istoric român al vremii, Nicolae Iorga, care a devenit un prieten al lui Emmanuel de Martonne la începutul secolului XX. Iorga, care făcuse studii în Franța și a rămas francofil până la moartea sa violentă din 1940, a fost un naționalist conservator și monarhist, ce omagia valorile țăranului, întruchiparea rezistenței față de decadența urbană și străină. Pentru a-și susține concepția despre România Mare, el a lansat în 1906 ziarul *Neamul Românesc*, a creat în 1908 o universitate populară la Vălenii de Munte și a înființat în 1910 Partidul Național-Democrat. Viziunea autorului cărții *Bizanț după Bizanț* va avea afinități importante cu aceea a elevului lui Vidal de la Blache.

Geografia din România era și ea tânără. Desigur, Societatea Română de Geografie, fondată în 1875, era, după cea franceză, cea mai veche din lume, însă ea fusese întemeiată mai ales de personalități din domeniile economiei, geologiei, artelor, diplomației, armatei și politicii. În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, s-a desfășurat o activitate multiplă, care a culminat cu publicarea celor cinci volume ale *Marelui Dicționar Geografic al României*. Anul 1900 a văzut înființarea, sub auspiciile Societății..., a secției de geografie de la Universitatea din București, pusă sub conducerea tânărului și strălucitului Simion Mehedinți (1868-1962). În scrierile sale, Mehedinți argumenta că geografia reprezintă o știință independentă, cu propriul său obiect și

propriile sale metode de cercetare. Cu ajutorul manualelor școlare, el a impus geografia ca disciplină. Pe parcursul îndelungatei sale cariere, Mehedinți le-a dat tinerilor geografi liniile directe ale metodologiei geografice, a inițiat congresele anuale ale profesorilor de geografie, a promovat metodele moderne în predarea geografiei și a organizat cercetările științifice pe teritoriul românesc. Mehedinți a jucat de asemenea un rol public, în calitate de partizan al reformelor sociale, al tradiționalismului rural și al României Mari, ceea ce îl va face, în perioada interbelică, să manifeste o oarecare simpatie față de ideologia promovată de către Garda de Fier, condusă de *Căpitanul* Codreanu.

Simion Mehedinți a demonstrat limitele influenței franceze asupra geografiei românești. Decepționat de Vidal de la Blache, Mehedinți și l-a ales drept maestru, în timpul studiilor sale la Universitatea din Leipzig, pe Friedrich Ratzel, fondator al antropogeografiei și pionier al geopoliticii. Autorul *Geografiei Politice* va inspira eseuul lui Mehedinți intitulat *Chestiunea orientală din punct de vedere geografic și etnografic*, publicat în 1914. De fapt, școala geografică românească se afla sub o dublă influență: cea a geografiei umane germane și cea a geografiei fizice franceze. Vom vedea școlile germană și franceză înfruntându-se în cursul lucrării noastre, dar se pare că „fricțiunile” personale dintre „îngâmfatul aristocrat” de Martonne și „autodidactul țăran” Mehedinți nu sunt decât un mit: căci de Martonne a fost ales în Academia Română la inițiativa lui Mehedinți, iar geografii români cei mai promițători, precum George Vâlsan, au fost trimiși la Institutul de Geografie de la Paris.

În 1898, de Martonne și-a început așadar munca în România, însoțit de geologii Ludovic Mrazec și Vasile Popovici-Hațeg, de la Universitatea din București, și ajutat de polițiștii de frontieră români, pentru a-și putea aplica cunoștințele pe teren. Începând cu această călătorie, scria de Martonne „am consacrat paisprezece luni de trasee părților cele mai sălbatice ale Carpaților. Dacă rezultatele mi-au depășit așteptările, ele m-au dus cu mult mai departe decât preconizasem pe

calea specializării științifice. Plecat cu intenția de a elabora doar o descriere regională, bazată pe observații personale, am fost condus de dorința de a elucida chestiuni delicate spre cercetări din ce în ce mai precise”.⁶

De la început, două probleme i-au atras atenția: cea a originii văilor transversale care străpungeau întregul lanț carpatic: cea a Dunării – la Porțile de Fier, cea a Jiului – la Surduc, cea a Oltului – la Turnu Roșu; precum și cea a confirmării existenței unei perioade glaciare cuaternare, până atunci puse sub semnul întrebării de geologii eminenți. Împreună cu Mrazec, cu profesorul Duparc de la Universitatea din Geneva și cu profesorul Szádeczky⁷ de la Universitatea maghiară de la Cluj, el a făcut cercetări în munții Parâng, care au confirmat prezența formelor glaciare. În anul următor, el și-a publicat primele lucrări asupra României. În septembrie-octombrie 1899, pentru a suplini lipsa hărților topografice, extrem de stânjenitoare în studiul urmelor glaciare, el a făcut releveul topografic, la scara de 1: 10.000 a căldărilor glaciare Găuri și Gilcescu din munții Parâng.⁸ În același timp, el a urmărit evoluția zilnică a temperaturilor, cu ajutorul unui termometru, în zonele înalte din munții Parâng. Cu această lucrare, de Martonne se dovedește un precursor al studiilor moderne de topoclimatologie. În aceeași campanie, el a început să exploreze munții Făgăraș. Geograful evoca această campanie în termenii următori: „Am continuat fără a ezita vreodată să consacru mai multe săptămâni unei morene, unei căldări sau oricărui alt detaliu important. În afara bazelor precise pe care le-am putut astfel oferi

⁶ *Ibidem*, p. VIII.

⁷ Szádeczky-Kardoss Gyula (1860-1935), geolog și mineralog maghiar, care în perioada 1889-1890 a efectuat studii postuniversitare în Franța. În 1896 a fost numit profesor la Facultatea de Științe a Universității „Francisc Iosif” din Kolozsvár/Cluj. A deținut funcția de decan în anii 1899-1900, 1907-1908, 1913-1914 și 1919-1920, iar în anul universitar 1911-1912 a devenit rector al universității. (n. tr.)

⁸ *Vezi Le levé topographique des cirques de Găuri et Gilcescu (massif du Paringu)*, Bucurest, Institutul de Arte Grafice și Editură Minerva, 1900; *Contribution à l'étude de la période glaciaire dans les Karpates Méridionales*, Paris, Société Géologique de France, 1900.

demonstrațiilor mele, datorez acestor lucrări convingerea că practicarea topografiei este la fel de indispensabilă pentru un geograf științific ca și geologia”.

În următoarele campanii carpatice, studierea urmelor glaciare a continuat să fie preocuparea sa constantă, ceea ce va da naștere unei serii de note prezentate Academiei de Științe de la Paris. După ce a expus la Societatea Geologică a Franței rezultatele cercetărilor sale, De Martonne prezenta la Congresul Geologic internațional de la Viena, din 1903, un tablou de ansamblu, care a întrunit votul specialiștilor și, potrivit autorului, „a fixat definitiv realitatea și condițiile extinderii glaciare din Carpații meridionali”. Studierea creștelor nu l-a deturnat de la studierea văilor. Începând din 1899, el a clarificat câteva puncte ale istoriei Jiului, arătând cu ajutorul unui depozit aluvial găsit pe cumpăna apelor, că acesta curgea odinioară înspre nord și că străpungerea de la Jiu era rezultatul unei capturări a apelor determinată de surparea depresiunii subcarpatice de la Târgu Jiu. Importanța altor depresiuni asemănătoare pentru a explica existența văilor transversale l-a obligat să facă din acest subiect un studiu detaliat. În 1900, el a demonstrat originea lor tectonică, lucru care va fi pe deplin confirmat de colegii săi români Mrazec și Munteanu-Murgoci. Dar pentru acest tânăr savant, campania nu avea să se oprească aici:

În același timp, am continuat să cutreier muntele, trecând de la analiza formelor glaciare locale la cea a formelor de ansamblu, unde am căutat, potrivit ideilor în desfășurare și experienței pe care o aveam cu Alpii, reflectarea dislocărilor tectonice. Însă dificultățile apăreau la fiecare pas. Căutând să le rezolv, am fost călăuzit înspre cele mai importante rezultate generale ale cercetărilor mele privind Carpații.⁹

În demersul lui De Martonne găsim un echilibru între concepția regională și cea generală. În 1973, cu ocazia centenarului geografului francez, Tiberiu Morariu, un fost elev al său, scria: „el și-a ales pentru

⁹ *Titres et travaux...*, p. IX.

studiu regiunile cele mai importante din punct de vedere științific, precum masivul Bihor, masivul Banat și Munții Rodnei, ca să le folosească apoi în explicarea genetică a întregului spațiu transilvan. (...) Cu spiritul său de observație, el a raportat evoluția paleogeografică a României la liniile directe majore ale reliefului ei actual, încercând chiar și o sincronizare a unităților de relief cu înfățișare comună, chiar dacă ele erau situate la distanțe apreciabile”.¹⁰ Totuși, conform tradiției vidaliene, studierea geografiei fizice a unei țări sau a unei regiuni era însoțită de cea a geografiei ei umane. Morariu insistă: „el s-a interesat de asemenea de aspecte de geografie umană, de etnografie, ba chiar de toponimia românească, căci nu doar că ne-a cunoscut bine țara, ci și locuitorii și limba lor”.¹¹

Semn al recunoașterii sale ca specialist al acestei țări necunoscute, Emmanuel de Martonne a contribuit cu un eseu despre România la *Marea Enciclopedie* din 1900. De Martonne a constatat aici că din punct de vedere etnografic tânărul stat român era unul incomplet: „Astfel constituită, România cuprinde aproape jumătate din totalul populației românești din Europa”.¹² El face judecăți ambivalente asupra coerenței frontierelor sale. Limita dintre Transilvania și România pare că se justifică în plan morfologic: „Fără a depăși limita zăpezilor veșnice, Carpații formează cu toate acestea, între Ungaria și România, o barieră dintre cele mai impozante”.¹³ Totuși, Dobrogea ar fi „regiunea naturală care se leagă cel mai puțin bine la întreg”, o anomalie hidrografică: „Dobrogea este singura regiune românească unde se găsește o întindere de pământ nedrenată de Dunăre”.¹⁴ Dar, pe plan etnografic, de Martonne distinge România de vecinii săi instabili:

¹⁰ Tiberiu Morariu, „Emmanuel de Martonne et la géographie roumaine”, în *Bulletin de l'association des géographes français*, 1973, no. 408-409, pp. 539-540.

¹¹ *Ibidem*, p. 540.

¹² Emmanuel de Martonne, *La Roumanie*, Paris, Société anonyme de la grande encyclopédie, 1900; p. 5.

¹³ *Ibidem*, p. 9.

¹⁴ *Ibidem*, p. 33.

Etnografia României, în pofida amestecului de rase pe care îl observăm, este cu mult mai simplă decât cea a majorității statelor aflate în Estul Europei. Nu a fost întotdeauna astfel. La începutul secolului, «Principatele» supuse guvernării hohotdarilor¹⁵ fanarioți erau exploatate de o populație grecească, destul de numeroasă, alături de turci, germani și evrei negustori, dar și de țigani robi. După proclamarea independenței s-a produs un fel de epurare, atât prin dispariția anumitor elemente, precum turcii, și prin integrarea parțială a altora, precum grecii și țiganii emancipați, cât și prin creșterea considerabilă a populației rurale, integral românești. Dobrogea însăși, cam pe jumătate bulgară și turcească la momentul congresului de la Berlin, care o dăduse României în schimbul Basarabiei, era deja românicizată în mod semnificativ (...). Etnografia românească mai prezintă și această particularitate comună întreg estului european, că fiecare rasă s-a specializat, ca să spunem așa, într-un anumit tip de ocupație.¹⁶

De Martonne nu excludea posibilitatea unei Românii mai mari: „Masa imensă a populației României (4.600.000) este încă formată din români foarte conștienți de comunitatea lor de origine cu românii din Transilvania, Basarabia și Macedonia (...). Este evident că civilizația latină i-a dat poporului român caracterul său original”.¹⁷ Populația rurală, scria de Martonne „este cam peste tot exclusiv românească”.¹⁸ Această populație rămânea înapoiată: educația țăranului, mai degrabă superstițios decât religios, „era încă departe de a răspunde eforturilor care s-au făcut”.¹⁹ De Martonne schița așadar un bilanț controversat al unei națiuni care încă se căuta pe sine:

Văzută în ansamblu, situația politică și economică a României are trăsături curioase: un caracter agricol al exploatării solului, lipsa industriei, importanța comerțului cu țări îndepărtate precum Anglia, ardoare și entuziasm general pentru civilizația occidentală, o tendință instinctivă de a căuta unirea cu țările vecine, locuite de români. Multă vreme supusă jugului

¹⁵ Hohotdari – cuvânt de origine slavonă, care îi desemna pe domnitorii români supuși Porții Otomane. (n. tr.)

¹⁶ Emmanuel de Martonne, *La Roumanie...*, p. 48.

¹⁷ *Ibidem*, p. 49.

¹⁸ *Ibidem*, p. 50.

¹⁹ *Ibidem*, p. 52.

străin, traversată mereu de armate străine, România nu putea să-și valorifice bogățiile pământului decât cu condiția unei păci prelungite. Datorită acestei păci ea a putut ajunge la un nivel destul de ridicat de organizare politică și economică, care o evidențiază deja printre statele Peninsulei balcanice.²⁰

Cariera lui De Martonne avea să avanseze rapid. În 1899, la 26 de ani, el intra deja în cadrul Universității din Rennes. În august-octombrie 1900, de Martonne s-a întors în România și în Transilvania. La revenirea în Franța s-a căsătorit cu Laure Vidal de la Blache, fiica maestrului său, ceea ce îi va deschide porțile către înalta administrație franceză. Însă interesul său pentru România, și legăturile cu savanții acestei țări nu s-au diminuat. În 9 decembrie 1900, el îi scria filologului Ion Bianu:

Sunt aproape trei săptămâni de când m-am căsătorit și prin urmare veți înțelege cu ușurință de ce nu v-am scris mai devreme, cum aveam intenția. Credeți-mă totuși că nu am uitat România. Mă voi așeza din nou la lucru pentru a publica rezultatele cercetărilor mele din acest an și pentru a redacta marea mea carte despre România.²¹

O a doua scrisoare către Bianu, trimisă două săptămâni mai târziu, ilustra schimburile sale intense cu românii:

Tocmai am primit cărțile pe care Academia Română a avut bunavoința să mi le trimită. Fiindcă pachetele mi-au ajuns cu toate sigiliile rupte și pare chiar că unul dintre ele s-a rătăcit pe drum (avizul de expediție fiind refăcut la Viena) vă trimit enumerarea cărților pe care le conțineau, pentru a vedea dacă nu sunt unele care au fost furate:

- [Gh.] Crăiniceanu, *Igiena țăranului român*
- [Simeon Fl.] Marian, *Nașterea la români*
- [idem], *Căsătoria la români*
- [idem], *Înmormântarea*
- [idem], *Sărbătorile*

Permiteți-mi să vă mai cer încă o informație, căci bunavoința dumneavoastră mă încurajează. Ar exista oare un mijloc de a mi se trimite anumite numere din *Buletinul Societății Geografice din București*,

²⁰ *Ibidem*, p. 69.

²¹ Arhivele Academiei Române (de acum înainte A. A. R.), S31/1/ D II.

care conțin articole importante pentru mine? Vă dați seama că nu pot să găsesc acest periodic la Rennes.²²

Un alt exemplu al legăturilor sale trainice cu românii și al abordării sale multiple și interdisciplinare este scrisoarea din 4 iulie 1901, adresată zoologului Grigore Antipa:

Cred că v-am trimis rând pe rând tot ceea ce am publicat în acest an, în afară de o ultimă notă de la Academie, pe care v-o expediez acum, și în care veți găsi rezumate, din păcate prea succint, ideile mele despre Dunăre. Sper că le voi dezvolta în viitor, într-un articol mai extins. Însă nu vă ascund că sunt nerăbdător să încep redactarea mării mele opere despre Țara Românească. Intenționez să îi consacru această vacanță, în timpul căreia nu mă pot întoarce în România din motive familiale. De altfel, dacă m-aș întoarce, aș avea noi rezultate de publicat pentru anul viitor, și nu aș mai reuși să elaborez lucrarea de sinteză pe care vreau în sfârșit să o termin. Aș mai avea încă mare nevoie de documente privind geografia zoologică. Catalogul muzeului dumneavoastră, a cărui publicare mi-o anunțați drept iminentă, a început deja să apară?²³

O altă scrisoare către Antipa, din 6 octombrie 1901, ilustra energia, curiozitatea și nerăbdarea geografului francez:

Amintirea primirii voastre încântătoare și a ofertei voastre binevoitoare de a-mi comunica toate informațiile zoologice de care aș putea avea nevoie pentru lucrarea mea despre Țara Românească, au făcut să îmi permit să vă scriu acum câteva luni o lungă scrisoare cu cereri. Această scrisoare probabil că v-a căutat [când erați] undeva într-o deplasare și poate că s-a pierdut. Cred că v-am spus că redactarea [cărții] era destul de avansată. Sper să o termin în două sau trei luni, însă încă îmi lipsesc anumite detalii precise privind fauna Țării Românești – și de asemenea câteva clișee fotografice referitoare la același subiect. Vă mărturisesc chiar că am devenit și mai exigent, și cred că dacă scrisoarea mea s-a răătăcit, nu ați pierdut nimic, fiindcă am noi cerințe de adăugat celor vechi.²⁴

²² A. A. R., S31/2/ D II.

²³ *Ibidem*, S17 (1) CMLX.

²⁴ *Ibidem*, S17 (2) CMLX.

De Martonne solicita precizări privind caracterul semi-mediteraneean al faunei din regiunea Mehedințului, păsările din Balta²⁵ și peștii din Dunăre, precum și despre traducerea numelor proprii în latină și în franceză. O scrisoare către academicianul Constantin Istrati arată de asemenea cât era el de apreciat de către colegii săi români:

Am primit medalia de aur și diploma care mi-au fost decernate pentru că am luat parte la expoziția Asociației Științifice Române. Vă rog să fiți interpretul meu față de biroul acestei asociații, ca să îi exprimați recunoștința mea pentru această onoare de care sunt foarte mișcat. Am primit în același timp o invitație de a vă trimite înainte de 10 iunie (pe stil vechi, cred) manuscrisul celor două comunicări ale mele, una despre foștii ghețari din Carpați, cealaltă despre formele vârfurilor înalte din Carpații meridionali.²⁶

În 1902 i-a apărut teza – *La Valachie, essai de monographie géographique* [*Țara Românească: încercare de monografie geografică*], care aspira să realizeze o descriere completă a unei mari regiuni naturale, privită sub toate aspectele sale fizice și economice. Dedicția explică paternitatea acestui demers: „Lui Paul Vidal de la Blache, omagiu de recunoștință și respect afectuos”. În introducere, de Martonne explica astfel atractivitatea și oportunitatea lucrării sale:

Se poate considera că momentul era în mod special favorabil unei încercări de sinteză geografică a cunoștințelor noastre despre această țară. Din momentul unirii sale definitive cu Moldova și a formării regatului României, progresele Țării Românești au depășit în rapiditate tot ceea ce se putea aștepta de la o țară devastată îndelung de armatele inamice, supusă unui jaf instituit sub administrația fanariotă și rămasă până la mijlocul secolului o provincie pe jumătate asiatică, decât una europeană. Cu rețeaua ei de căi ferate, cu porturile sale organizate pentru exportul masiv de cereale, cu orașele sale cu înfățișare aproape occidentală, cu capitala sa – centru intelectual a cărui atracție se făcea simțită până în Macedonia, Țara Românească (...) oferă un amestec curios de civilizație modernă și de forme

²⁵ Balta – comună în județul Mehedinți (Oltenia), formată în prezent din satele Balta, Coadă Cornetului, Costești, Gornovița, Nevățu, Prejna și Sfodea. Comuna este localizată la circa 40–45 km de Drobeta Turnu Severin. (n. tr.)

²⁶ Biblioteca Națională a României, Fondul St-George, mss. 24956, nedatat.

primitive. Sub aparențe strălucitoare și înfățișări false, geograful este bucuros să poată regăsi jocul natural al fenomenelor fizice, care reglează viața populațiilor rurale, la fel cum etnologul sau folcloristul se feliicită că poate încă să observe atâtea obiceiuri străvechi, păstrate cu o grijă posesivă de către Român.²⁷

De Martonne recunoaște că nu era primul cercetător care pusese piciorul în această țară:

Un fel de febră de investigare și de studiu a făcut ca în ultimii ani să se acumuleze un ansamblu impozant de publicații, de valoare inegală, dar toate interesante. (...) Ne putem propune deci în acest moment să studiem o regiune oarecare a regatului României, fără a avea impresia că suntem un lucrător izolat (...) Am făcut peste opt luni de excursii pe teren pentru a încerca să dobândim o cunoaștere suficientă a țării și pentru a elucida, pe cât posibil, principalele probleme de geografie fizică.²⁸

Acestea fiind spuse, nu exista nici o hartă a părții române a Carpaților valahi (Carpații Meridionali), ceea ce a ajutat la transformarea excursiilor în adevărate expediții: „Sunt expediții pe care trebuie să le organizezi cu provizii pentru opt sau cincisprezece zile, cu mai mulți oameni și mai mulți cai pentru a căra bagajele, instrumentele și cortul, indispensabil dacă nu vrei să dormi sub cerul liber sau la *stâni* [în română în original]”.²⁹ Studiul terenului l-a făcut să părăsească teritoriul țării: „excursiile noastre s-au extins în afara Țării Românești, mai ales în Transilvania. Am fost conduși acolo de dorința de a elucida problemele străpungerilor fluviale, care sunt una din trăsăturile caracteristice ale Carpaților valahi”.³⁰

Este vorba așadar de o lucrare de geografie regională. Dar rămânea problema metodei de cercetare care avea să fie adoptate. Țara Românească era una din țările pentru care se punea în modul cel mai evident problema metodei prezentării geografice:

²⁷ Emmanuel de Martonne, *La Valachie; essai de monographie géographique*, Paris, Ed. Armand Colin, 1902, p. VII.

²⁸ *Ibidem*, p. VIII-IX.

²⁹ *Ibidem*, p. X.

³⁰ *Ibidem*, p. XI.

Prezența munților înalți ridică o multitudine de întrebări fizice speciale; cu Dunărea inferioară și singurătățile ei mlăștinoase, cu dealurile și câmpia, apar alte probleme fizice și economice. Țară nouă, pe punctul de a se alătura civilizației europene, Țara Românească este, din punct de vedere statistic, suficient de bine cunoscută, pentru a putea încerca să îi aplicăm metodele antropogeografiei științifice în chestiunile repartiției populației și în studierea vieții agrare intense și a industriei emergente. Dar, pe de altă parte, ea și-a păstrat destul de tare amprenta unui trecut primitiv pentru a fi necesar să-i analizăm etnografia și să fixăm trăsăturile originale ale vieții poporului, ajutându-ne de materialul adunat de către folcloriști... Confrunțați cu probleme de ordin atât de divers, ne putem întreba dacă toate sunt într-adevăr probleme geografice.³¹

De Martonne explica astfel specificitatea metodei sale de geograf:

Nici un fapt nu e studiat pentru el însuși, așa cum o face un geolog sau un statistician, ci ca parte dintr-un întreg, o roțiță a unei mari mașinării, o za din lanțul cauzelor și efectelor care reglementează viața unei regiuni; nici un fapt nu este studiat ca fenomen fizic, economic sau politic, ci ca un eșantion dintr-o serie de forme de viață fizică, economică sau politică, cărora căutăm să le precizăm întinderea geografică, încercând în același timp să le dezlegăm cauzele.³²

Într-o proză deopotrivă riguroasă și literară, De Martonne prezintă individualitatea și limitele Țării Românești. Mai întâi în termeni fizici: relieful, rețeaua hidrografică, hipsometria³³, clima și biogeografia, tectonica și eroziunea arcului carpatic, vântul și tipurile de vreme de la munte. Trece apoi la viața rurală din Carpați, Oltenia, dealurile și câmpia Munteniei, și la viața de pe Dunăre. De Martonne se ocupă mai întâi de țăranii din sat, ideile și realitatea lor cotidiană. Industria și orașele sunt pe ultimul loc.

³¹ *Ibidem*, p. XII.

³² *Ibidem*, p. XIII.

³³ Hipsometria (sau altimetria) este o ramură a geodeziei care se ocupă cu măsurarea și analiza înălțimilor reliefului continental, respectiv ale adâncimilor mărilor și oceanelor. Ea reprezintă de asemenea totalitatea elementelor care redau pe o hartă altitudinea reliefului (n. tr.)

De Martonne concluzionează că individualitatea Țării Românești „rezultă din studierea climei și vegetației sale, precum și din relieful ei, și se manifestă în eforturile, adesea încununare de succes și definitiv victorioase în epoca modernă, de a se constitui într-o unitate politică. Dar ea nu trebuie să facă uitate contrastele locale pe care le prezintă diferitele sale părți și afinitățile naturale pe care ea le-a avut mereu cu anumite țări învecinate, căci acolo putem găsi motivul profund al mai multor întâmplări curioase din istoria sa. Prin clima și vegetația sa, Țara Românească este o regiune de tranziție între lumea mediteraneeană și lumea continentală a Europei orientale”.³⁴ Nașterea Principatului României, devenit curând Regatul României și extins cu Dobrogea, nu a avut consecințe nefaste pentru regiunea studiată: „Dacă Țara Românească și-a pierdut individualitatea politică, situația ei economică, materială și morală, a câștigat atât de mult, încât ea a devenit aproape o țară nouă. Toate progresele izbutite în alte părți în peste un secol au fost în mare parte realizate aici în douăzeci sau treizeci de ani.”³⁵ De Martonne face un adevărat elogiu al României începând de la Unire. În Țara Românească s-au dezvoltat căi de comunicație, orașe, porturi și terenuri destinate culturilor extensive. Datorită progreselor civilizației, „vedem că dispar locuințele de troglodiți săpate în lut”³⁶; educația elementară face să scadă numărul de analfabeți. Cerealele, creșterea animalelor, exploatarea pădurilor, a sării și a petrolului îmbogățesc această regiune dinamică. Astfel ea va juca un rol preponderent în noul Regat:

Nu doar că Țara Românească a câștigat prin intrarea într-un întreg politic mai vast, însă ea pare că a devenit conducătoarea acestui organism mai puternic. Este ușor să găsim câteva motive pentru acest lucru. Mai întinsă și mai populată decât Moldova sau Dobrogea, ea este de asemenea mai românească în ansamblul ei; rasa este aici mai pură, iar independența politică a fost realizată mai devreme. Mai viabilă din toate punctele de vedere, datorită marii întinderi de câmpii, care impun o circulație de la Est

³⁴ *Ibidem*, p. 339.

³⁵ *Ibidem*, p. 340.

³⁶ *Ibidem*, p. 341.

la Vest, și datorită văilor sale, care au drumuri naturale de la Nord la Sud, Țara Românească este adevărata stăpână a Dunării inferioare, și a fost dintotdeauna o intersecție importantă a drumurilor din Orient. Soarta ei nefericită s-a datorat vreme îndelungată acestei poziții, căci a fost fără încetare călcată în picioare de armate inamice; tot acestei poziții îi datorează o parte din dezvoltarea sa actuală, mai ales aceea a marilor sale orașe, și în special a Bucureștiului, capitală a vechii Țări Românești și a regatului de azi al României.³⁷

Această teză de geografie regională a fost însoțită de *Recherches sur la distribution géographique de la population en Valachie* [Cercetări asupra distribuției geografice a populației în Țara Românească], o teză redactată în latină, apoi publicată în franceză în 1903. În ea, de Martonne caută să scoată în evidență raporturile dintre distribuția populației în Țara Românească, condițiile naturale și fenomenele fizice și economice. Prezentării cartografice a fenomenelor de dezvoltare i se aplică metoda regiunilor naturale. Autorul explica importanța lucrării sale astfel:

În prezent, studierea condițiilor de populare nu este lipsită de interes chiar și pentru un istoric, și poate arunca o anumită lumină asupra unui trecut obscur. Ea ne explică numele de Muntenia dat Țării Românești de la est de Olt, pentru că singura parte care era bine cunoscută, populată de români și ocupată de o populație stabilă, era zona colinelor și a munților. Ea ne descoperă semnificația legendelor care îi înfățișează pe fondatorii Principatelor românești ca descălecând din munți. Ea ne arată ceea ce este adevărat în tradițiile care ne prezintă populația dacă romanizată, refugiată în munți în timpul invaziilor barbare.³⁸

Astfel de informații ar fi consolidat deci poziția istoricilor români în disputele lor interminabile cu omologii maghiari: urmașii daco-romani ai legiunilor lui Traian au ocupat negreșit spațiul românesc înainte de uzurpatorul maghiar. În ceea ce privește distribuția geografică a oamenilor din Țara Românească, la ora actuală [începutul secolului XX]

³⁷ *Ibidem*, pp. 341-342.

³⁸ Emmanuel de Martonne, *Recherches sur la distribution géographique de la population en Valachie. Avec une étude critique sur les procédés de représentation de la répartition de la population*, Bucarest, J. V. Socecu/ Paris, Armand Colin, 1903, p. 151.

„aceasta corespunde unui echilibru al forțelor economice, care poate fi momentan tulburat, dar care tinde să se restabilească mereu”.³⁹

Teza despre Țara Românească a întrunit aprobarea românilor. La 3 iunie 1903, geologul Sava Atanasiu îi scria lui de Martonne într-o franceză imperfectă:

Înainte să răspund scrisorii voastre din 17 mai, țin să vă exprim laudele mele pentru excelenta voastră lucrare *La Valachie [Țara Românească...]* care, sunt convins, marchează începutul unei noi etape în dezvoltarea cunoștințelor geografice despre România. Am citit-o cu un viu interes și o atracție crescândă și îmi permit să vă spun părerea mea, oricât de puțin autorizată ar fi, anume că, în materie de geografie fizică, ați reușit perfect să sintetizați și să grupați sub puncte de vedere noi toate datele morfologice și geologice cunoscute până în prezent. Am admirat descrierile pitorești pe care vi le-au inspirat văile și munții țării mele, precum și munca grea pe care ați depus-o pentru a o face cunoscută. Ca «moldovean», sper că Moldova nu va rămâne mult timp în umbră și că ne veți da un studiu făcut cu la fel de multă grijă ca și *La Valachie [Țara Românească...]*. În ce mă privește vă promit, în măsura în care împrejurările permit acest lucru, să vă însoțesc în Carpații din nordul Moldovei, pe care îi cunosc mai bine.⁴⁰

În iulie-august 1903, de Martonne a călătorit în România, Transilvania și Serbia.

Anul următor, de Martonne a contribuit cu un studiu important la un volum de articole care îl omagia pe Friedrich Ratzel. *Viața pastorală și transhumanța în Carpații Meridionali* începe să ofere o justificare științifică pentru crearea unei Români Mari. Textul debuta astfel:

Viața pastorală, așa cum ea există sau a existat în aproape toți munții înalți ai zonei temperate, este o formă specială de adaptare a vieții umane la condițiile fizice, a cărei interes nu pare să fi fost pe deplin înțeles până în prezent de către geografi. Putem regreta că ea nu a atras mai mult atenția, mai ales în țările în care s-a păstrat în toată originalitatea ei primitivă. Din această categorie fac parte Carpații meridionali (...). Pe parcursul mai multor veri consacrate studiilor de geografie fizică și releveelor topografice detaliate pe înălțimile munților, am petrecut luni întregi culcându-mă în cort

³⁹ *Ibidem*, p. 151.

⁴⁰ Institut de Géographie, Paris, Papiers Martonne, dossier Roumanie.

sau în stâne, acolo unde am luat parte la viața păstorilor. Am putut astfel să adun un oarecare număr de observații, pe care le prezint ca pe o contribuție la studierea vieții pastorale. Există cu siguranță puțini munți unde această viață însuflețește atât de mult culmile înalte.⁴¹

El trece apoi la evocarea vieții adevăraților locuitori ai acestei regiuni:

Într-adevăr, cele mai vechi *stâne*⁴² se întâlnesc adesea puțin deasupra pădurii, și se poate de altfel vedea cu câtă nepăsare păstorul român utilizează și abuzează de pădurea pe care o are la îndemână. Împrejurul focurilor gigantice unde ard brazii întregi se adună seara *ciobanii*.⁴³ Pe versantul maghiar se poate constata însă o mai mare reținere; se pare că administrația forestieră a știut să se impună puțin față de păstorul român. (...) În aceste locuri te naști, mori și te căsătorești însoțit de aceleași ritualuri pe care țăranul român le respectă peste tot, cu o statornicie geloasă. Apropierea stânei e anunțată de un miros caracteristic și de un noroi infect, în care, după ploaie, te înfunzi la fiecare pas până la glezne. În curând se aud lătrături furioase și patru sau cinci dulăi se aruncă asupra vizitatorului; strigăte puternice, câteva lovituri de picior și de bătă, distribuite cu larghețe de către păstorul ieșit afară din cauza zgomotului, îi gonesc schelălăind și imediat domoliți.⁴⁴

De Martonne afirmă că „mare parte a păstorilor, chiar și pe versantul românesc, sunt tot transilvăneni”⁴⁵. Acest lucru trimitea în mod logic la problema originii românilor, „care a suscitat atâtea discuții, întunecate pe de o parte de pasiunile politice, pe de alta de insuficiența documentelor [și care] ar câștiga dacă ar fi privită în lumina faptelor prezentului”.⁴⁶ Ușurința cu care ciobanii traversau Carpații pune în discuție frontiera politică existentă: „în migrațiile lor periodice de la munte la câmpie, păstori din Carpați, în mare majoritate de origine transilvăneană, par că ne înfățișează simbolul îndelungatei evoluții care

⁴¹ Emmanuel de Martonne, „La vie pastorale et la transhumance dans les Karpates méridionales”, în *Zu Friedrich Ratzels Gedächtnis*, Leipzig, Dr. Seele, 1904, p. 227.

⁴² în română în textul original. (n. tr.)

⁴³ *Idem.* (n. tr.)

⁴⁴ Emmanuel de Martonne, „La vie pastorale...”, pp. 228-230.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 232.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 242.

a dus la locuirea întregii Țări Românești de către o populație românească. Nu străbați în mod constant o țară bogată și fertilă fără a fi tentat să te stabilești acolo”.⁴⁷ Concluzia lui de Martonne era așadar plină de semnificații geopolitice:

În concluzie, putem considera drept foarte probabil ca Oltenia și Banatul să fi păstrat, chiar și după retragerea legiunilor lui Aurelian, un oarecare număr de coloniști, ca sângele daco-roman să se fi menținut aici prin trecerea păstorilor în zona muntoasă și că acesta este locul înspre care s-a îndreptat mai întâi curentul de imigrare care urma să repopuleze Țara Românească și Transilvania.⁴⁸

În 1904, alături de maestrul și socrul său, Vidal de la Blache, de Martonne e membru al unei misiuni trimise în Statele Unite ale Americii, pentru a participa la a opta ediție a Congresului Internațional de Geografie, unde a susținut o comunicare privind morfologia Carpaților. Congresul, care era itinerant și în căutare de situri geografice, a permis participanților să facă o călătorie de 9000 de km, în vagoane Pullman, de-a lungul Statelor Unite și al Mexicului. Acest voiaj și condițiile sale aveau să îi permită lui de Martonne să stabilească relații personale cu geografii americani, care se vor dovedi foarte utile în timpul Primului Război Mondial.

În august-octombrie 1906 de Martonne a făcut ultima sa campanie antebelică în România, Transilvania și Serbia. Dar nu va exista o monografie regională precum aceea dedicată Țării Românești. Pe parcursul acestor ani, de Martonne s-a concentrat pe geografia fizică, iar campaniile sale din România se înscriau într-un demers comparativ:

Buna cunoaștere a Breteniei, unde recunoscusem un semiplatou tipic, cu mai multe cicluri de eroziune și unde arătasem – dezvoltând o opinie a lui Barrois⁴⁹ – topografia appalachiană, a contribuit la a mă îndrepta în direcția

⁴⁷ *Ibidem*, p. 243.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 244.

⁴⁹ Charles Barrois (1851-1939), geolog francez, profesor la Universitatea din Lille. A efectuat numeroase cercetări cu precădere asupra depozitelor Paleozoice și Mezozoice (Cretacic) din vestul Europei (Anglia, Franța, Spania etc.) (n. tr.)

corectă. În 1903 am descoperit pe platoul Mehedințiului realități similare. Abia după multe ezitări m-am hotărât să lansez noua idee, confirmată de atunci de toate cercetările: Carpații meridionali sunt un fals lanț alpin, marile trăsături ale reliefului și ale rețelei hidrografice fiind determinate aici nu de liniile directe de înălțare, care au fost șterse de mai multe cazuri de eroziune, duse până departe, ci de deformări mai recente. Susținerea întâlnită de această teorie la Congresul Internațional de la Washington, faptele similare constatate pe parcursul excursiilor din America, m-au determinat să întreprind o nouă campanie carpatică. M-am întors de acolo cu o asemenea recoltă de noi observații, de mari desene panoramice, fotografii, secțiuni etc. că va trebui să analizez posibilitatea redactării unei cărți groase.⁵⁰

Transferul lui de Martonne la Lyon a aprofundat acest demers: „a trebuit să renunț aproape complet la toate celelalte lucrări în afară de cele de geografie fizică. Captivat încă de la primele mele plimbări prin împrejurimile Lyonului de topografia alpină, m-am consacrat mai ales studierii văilor glaciare”.⁵¹ La 20 mai 1905, de Martonne îi evoca lui William Morris Davis cercetarea la care lucra:

Îmi continui pregătirea *Tratatului de Geografie fizică* – dar am abandonat redactarea acestuia pentru a o începe pe cea a lucrării mele despre Evoluția reliefului din regiunea subcarpatică. Îi văd dimensiunile crescând de la o zi la alta, orice aș face. Va fi un volum aproape la fel de gros ca și cel despre *Țara Românească*. Dar cu greu pot să rezum și mai mult. [Subiectul] este atât de puțin cunoscut că mă obligă să intru în cele mai mari detalii pentru a face ca lucrurile să fie înțelese. Lucrez la el cât de mult pot, însă sunt departe de a înainta atât de repede pe cât mi-aș dori. Nu va fi gata înainte de 1906.⁵²

În 1907 a apărut în cele din urmă teza sa de doctorat în științe, *Recherches sur l'évolution morphologique des Alpes de Transylvanie (Carpates méridionales)* [*Cercetări asupra evoluției morfologice a Alpilor Transilvaniei (Carpații Meridionali)*], în care susținea că „ciclurile succesive de eroziune care au modelat Carpații meridionali presupun o mișcare de înălțare în masă, reluată de mai multe ori, însoțită de altfel de rupturi sau de flexiuni

⁵⁰ *Titres et travaux...*, p. XII.

⁵¹ *Ibidem*, p. XII.

⁵² Biblioteca Houghton, Harvard University: BMS Am 1798 (312).

marginale ale blocurilor, de încrețiri ale platformelor terțiare recente și de surpări ale câmpiilor învecinate”.⁵³ Astfel, de Martonne aplică reliefului românesc teoriile lui William Morris Davis. În 1908, la Congresul Internațional de Geografie de la Geneva, de Martonne a ținut o comunicare despre lanțurile carpatice. În februarie 1910, la Casa Școalelor din București, a vorbit despre viața pastorală de la Cristian – o conferință care va fi publicată în *Convorbiri Literare*. În același an, la 26 mai, a fost ales membru corespondent al Academiei Române (secția de Științe).

În 1913, la Sorbona, face cunoștință cu George Vâlsan. Născut în 1885, Vâlsan și-a făcut studiile la Universitatea de București, unde i-a avut ca mentori pe Titu Maiorescu, Simion Mehedinți și Constantin Rădulescu-Motru. Pentru studiile sale de doctorat, el avea să intre în grupul de studii geografice de la Sorbona, de sub conducerea lui de Martonne. Cu teza sa, *Câmpia Română*, Vâlsan va pune bazele geomorfologiei în România și va face cercetări remarcate asupra biogeografiei, geografiei istorice, antropogeografiei și geografiei umane. El va cunoaște ceva succes și în calitate de poet. Pentru restul scurtei sale vieți, Vâlsan va deveni un colaborator și un prieten apropiat al maestrului său francez.

În 1909, de Martonne i-a urmat lui Vidal de la Blache la catedra de geografie de la Sorbona, și a devenit codirector al *Annales de Géographie*. Tot în acest an apare și *Tratatul de Geografie fizică*. Datorită muncii sale din Carpați, de ambele părți ale graniței româno-maghiare, Emmanuel de Martonne se impune în câmpul științific și dezvoltă un proiect de mare anvergură, care depășea cadrul central sud-est european:

Pe scurt, cercetările mele personale s-au axat mai ales pe morfologie, însă fără a neglija celelalte părți ale geografiei fizice. Cinci campanii în Carpați mi-au oferit o recoltă îmbelșugată de fapte noi și mi-au permis să scot la lumină idei confirmate de toate cercetările ulterioare asupra restului lanțului muntos. Abordând apoi Alpii, am căutat să reinnoiesc problema eroziunii glaciare și a evoluției văilor alpine, reluând-o de la bază și mergând înapoi până la mecanismul propriu-zis al acțiunii de erodare. În

⁵³ *Titres et travaux...*, p. 14.

sfârșit, prin *Tratatul* meu am încercat să dau un instrument de lucru indispensabil și care ne lipsea.⁵⁴

Însă acest studiu pe teren a dat naștere unui atașament profund față de poporul român. Geomorfologia a dus în mod firesc către geopolitică. Această alunecare a fost ilustrată cât se poate de bine în *Relieful Carpaților Meridionali* – o conferință susținută la Societatea Maghiară de Geografie, în 6 februarie 1912. De Martonne a început prin a declara distinsului său public:

Bunăvoința și simpatia publicului maghiar pentru tot ceea ce vine din Franța mă încurajează (...) să încerc să vă arăt ceea ce am văzut în munții voștri, pentru explorarea cărora mi-am dedicat cei mai frumoși ani din viață. Dacă eforturile mele nu au fost în zadar, acest lucru îl datorez în mod sigur unui număr de împrejurări ce justifică pretenția mea de a veni aici ca să vă vorbesc. Prima împrejurare este un fapt de geografie fizică: munții din sudul Ungariei fac parte dintr-unul din marile lanțuri muntoase care formează osatura Europei – Carpații; însă frontiera politică, urmând cel mai adesea crestele, desparte masive strâns unite din punct de vedere fizic; înțelegerea structurii Carpaților este așadar îngreunată pentru cel care studiază numai versantul maghiar sau pe cel român. Cercetările savanților voștri s-au îndreptat bineînțeles, aproape în exclusivitate, către teritoriul maghiar: eu am avantajul că am acordat aceeași atenție celor doi versanți ai Carpaților meridionali. Cea de-a doua împrejurare este un fapt etnografic: Populația munților este formată aici, aproape în exclusivitate, din țărani români. Pentru un francez nu este prea greu să învețe româna: am putut astfel circula peste tot și explora părțile cele mai sălbatice și mai izolate, atât în Ungaria, cât și în România.⁵⁵

Diferențele nivelului de dezvoltare dintre cele două țări au fost demonstrate de anumite obstacole întâlnite pe parcursul cercetărilor geografice din Carpați:

Dacă pentru versantul maghiar avem hărți topografice bune, situația nu e aceeași pentru partea românească. A trebuit să refac în întregime harta unor masive precum partea centrală a munților Făgăraș, Parângul, izvoarele Cernei, ca să pot coordona observațiile mele asupra celor doi versanți. (....)

⁵⁴ *Ibidem*, p. XVI.

⁵⁵ Emmanuel de Martonne, „Le relief des Karpates méridionales”, în *Extrait du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie*, Budapest, vol. XLI, livre 1-10, 1914, p. 1.

Fără a avea ghețarii și vârfurile inaccesibile din Alpi, munții voștri Făgăraș, Retezat și Parâng sunt într-adevăr niște munți mândri și dificili. Niciun funicular nu le profanează versanții îmbrăcați în mantia întunecată a pădurilor seculare, nu există nici un hotel având calorifer, ascensor, teren de tenis și pian care să întâmpine turistul pe vârfurile bătute de crivățul înghețat. Stânele urât mirositoare ale păstorilor români, ascunse la liziera pădurii, sunt singurul refugiu pe care se poate conta, în afară de câteva cabane pe care Clubul vostru carpatin⁵⁶ le-a construit pe versantul maghiar. Cu cărări desfundate de apele de munte, sau care se pierd sub trunchiurile brazilor enormi, căzuți și putreziți la fața locului, cu torentele sale fără podețe, cu pantele sale de grohotiș, unde nimeni nu se aventurează, aici muntele este adesea mai bine apărat împotriva orășeanului indiscret decât culmile alpine sub carapacea lor de gheață. În afara satelor din Transilvania unde, din fericire, s-a făcut simțită influența Clubului Carpatin, cu greu se găsesc ghizi. În partea română mi s-a întâmplat frecvent să-i ghidez eu însumi pe țăranii care mă însoțeau.⁵⁷

Într-adevăr, această nevoie de a cartografia făcea încă și mai antrenantă aventura într-o țară exotică:

Cele 15 luni pe care le-am petrecut în Carpații Meridionali, pe parcursul a șase campanii, dintre care prima datează de acum 15 ani, evocă pentru mine imagini foarte diferite de cele pe care le lasă în amintire drumețiile alpine. Este plecarea către munte dintr-un sătuc românesc oarecare; o întreagă expediție, cu mai mulți cai cărând cortul, instrumentele și provizii pentru opt sau cincisprezece zile, cu doi sau trei țărani purtându-și pe cap *căciula* cea grea și *cojocul* din piele de oaie pe spate, care îi conduc, iar adesea întreaga suflare a satului e și ea acolo, urmărind această caravană. Iată popasul din pădure, sau chiar din mijlocul unei circ glaciare sălbatic; cortul e înălțat, pe foc sunt brazi de munte, iar în ceaun fierbe terciul grosier de porumb – *mămăliga* [polenta]... Iată *stâna* care mi-a servit drept refugiu după

⁵⁶ Emmanuel de Martonne se referă aici la *Erdélyi Kárpát Egyesület* (EKE), adică Societatea Carpatină Ardeleană, înființată de către maghiarii din Transilvania în 1891. EKE a amenajat în Carpații Orientali și în Munții Apuseni stațiuni turistice (de exemplu la Valea Vinului), a construit zeci de cabane și refugii, a marcat primele poteci și a instruit localnici în servicii de turism, aceștia devenind primii ghizi montani din Transilvania. O activitate similară cu cea a EKE a fost desfășurată în Munții Parâng, Cindrel, Lotru, Făgăraș, Piatra Craiului de către *Siebenbürgischer Karpaten-Verein* (SKV), adică Societatea Carpatină Ardeleană (a sașilor din Transilvania), care fusese creată în 1890. EKE și SKV și-au împărțit în fapt pe criterii etnice, în mod amical și colegial, organizarea și promovarea turismului din Transilvania, fiecare asociație ocupându-se de anumite zone. (n. tr.)

⁵⁷ Emmanuel de Martonne, „Le relief...”, p. 2.

mai multe zile de ninsoare și furtună, lavița pe care m-am culcat, fiind trezit uneori de mângâierea botului unui vițeluş, grinda joasă unde atârna cujba⁵⁸ de lemn rudimentar, pentru agăţat ceaunul, și unde mi-am lovit de atâtea ori fruntea, fiindu-mi imposibil să mă obișnuiesc cu arhitectura *stânii*... Aici am dormit singur, fără așternuturi sau cină, după un traseu greu, căci țăranul care ducea caii se îmbătase și uitase de întâlnirea cu mine... Din toate astea, chiar din ostenele și din incidentele nefericite, se ridică totuși o mireasmă de natură, de viață liberă și de muncă veselă. Am studiat Carpații voștri cu dragoste, ba aş zice chiar cu pasiune.⁵⁹

De Martonne își evocă studiile științifice: nivelurile de eroziune, harta masivului Parâng, defileul Surduc, căldarea Gâlcescu, lacul glaciar din munții Făgăraș, marea căldare Bucura, morenele de la Soarbele. El remarcă: „Astfel, caracterele originale ale reliefului celor mai înalte masive carpatice, formele lor pitorești amintind de vârfurile alpine, se datorează clar glaciațiunilor, dar trebuie să recunoaștem că acțiunea ghețarilor a fost condiționată și ghidată de întinerea preglaciară a topografiei”.⁶⁰ Este atât de pasionat încât și-ar fi putut prelungi această prezentare:

Ce-ar fi fost dacă m-aș fi lăsat purtat de val să discut pe de-a-ntregul despre originea văilor transversale?... să arăt circumstanțele delimitării vegetației forestiere, care m-au interesat în mod deosebit, și în legătură cu care am indicat elemente destul de importante, astfel încât lucrarea cea mai recentă privind limita pădurii în ansamblul Alpilor orientali a beneficiat de acolo de oarecare clarificări? ... sau dacă aş fi vrut să vă mai zugrăvesc viața pastorală atât de curioasă a ciobanilor români, așa cum am observat-o și am descris-o în raport cu condițiile fizice și istorice speciale ale munților voștri? ... M-aș teme că am abuzat deja de atenția dumneavoastră binevoitoare, dacă nu m-ar liniști amintirea interesului înfocat pe care orice maghiar îl poartă pământului său natal și plăcerea care îl încearcă atunci când vede acest interes împărtășit de un străin.⁶¹

⁵⁸ Cujbă – Bucată de lemn, bifurcată la capăt, care se fixează în pământ sau într-un zid și de care se leagă sau se atâră cu un lanț ceaunul deasupra focului (n. tr.).

⁵⁹ Emmanuel de Martonne, „Le relief...”, pp. 2-3. (Cuvintele marcate în italice sunt scrise în română în textul original – n. tr.)

⁶⁰ *Ibidem*, p. 6.

⁶¹ *Ibidem*, pp. 16-17.

De Martonne sfârșește prin a insista asupra originalității Carpaților meridionali, prin comparație cu Alpii Occidentali, originalitate pe care a știut să o scoată în evidență pe parcursul a zece ani de studii:

Originalitatea lor se datorează marii întinderi a platformelor străvechi, reprezentând forme de maturitate avansată – o dezvoltare relativ favorabilă a ghețarilor în timpul perioadei cuaternare, iar în cele din urmă, predominanței stâncilor cristaline dure și impermeabile asupra stâncilor calcaroase. De aceea am alcătuit prototipul unui gen de munte pe care am propus să îl denumim tipul transilvănean.⁶²

Cuvintele de încheiere ale acestui august invitat sunt deopotrivă călduroase și foarte bine alese:

Faptul că am avut onoarea de a-mi prezenta concepțiile despre acest subiect în fața Societății dumneavoastră va fi pentru mine una din cele mai plăcute și mai măgulitoare amintiri..., la fel cum nu m-aș gândi niciodată fără un sentiment de recunoștință, fără un fel de exaltare fizică și intelectuală la lungile luni de viață liberă, petrecute în mijlocul pășunilor înalte și a pădurilor de brazi seculari, la zilele de suferință și de trudă fecundă trăite pe când exploram împrejurimile sălbătice ale Negoiului, ale Parângului și ale Retezatului.⁶³

Însă acest „la fel cum...” îl trimite către înălțimile Carpaților, locuite de țărani pe care i-a descris ca fiind aproape în exclusivitate români. „Munții voștri” și, așadar, „frontiera voastră” ar fi doar o impostură sortită să dispară.

Un geograf în vreme de război

Izbucnirea Primului Război Mondial nu a sudat România într-o *Uniune sacră* de tip francez. Prin legăturile sale dinastice și diplomatice, monarhia română înclina spre Tripla Alianță a Austro-Ungariei, Germaniei și Italiei. În primăvara lui 1914 întrevăderea lui André

⁶² *Ibidem*, p. 18.

⁶³ *Ibidem*, p. 18.

Tardieu, trimis de Aristide Briand, cu regele Carol I de Hohenzollern eșuase. El s-a izbit de influența prusacă și de starea lamentabilă a relațiilor ruso-române. Elita politică era împărțită. Desigur, oamenii politici liberali, educați la Paris, precum Ion. I.C. Brătianu și Take Ionescu susțineau tabăra Antantei, în numele idealului României Mari, însă alte figuri importante, printre care Petre Carp și Constantin Stere, s-au declarat împotriva Rusiei, inamicul ereditar.

Pe parcursul celor doi ani de neutralitate în presă și în mediile politice s-au ridicat voci care solicitau un angajament militar de partea Puterilor Centrale, dar au rămas extrem de minoritare față de o opinie publică îndelung prelucrată de mitul transilvănean și care, în plus, era foarte francofilă, cel puțin la nivelul elitelor. Potrivit lui Florin Țurcanu „nici un argument al germanofililor nu a avut greutate, nici măcar cel al eventualei obțineri a Basarabiei de către România, pe care diplomația germană îl flutura la București”.⁶⁴ La începutul războiului, o Românie împărțită va fi neutră, o poziție care i-a exasperat și i-a derutat pe românofilii din Franța.

De la izbucnirea conflictului, Emmanuel de Martonne colaborează cu Serviciul Geografic al Armatei (SGA), un organism creat după dezastrul din 1870-1871 și pe al cărui șef, generalul Robert Bourgeois, îl cunoștea personal. De fapt, contactele sale cu informațiile militare fuseseră precoc, deși de tip academic: în 1906, pe când lucra la redactarea *Cercetărilor* sale, de Martonne a fost solicitat să predea la Școala de Război [Academia Militară]; în 1910, el profita de diminețile sale libere pentru a merge la SGA, unde generalul Bourgeois i-a pus la dispoziție toate hărțile generale ale Alpilor, la scara 20/000e. La începutul lui 1915, Vidal de la Blache a înființat o „comisie de geografie”, cu de Martonne,

⁶⁴ Florin Țurcanu, „România, Basarabia, Transnistria. Reprezentări ale unei frontiere contestate (1916-1944)” în Sophie Coeuré, Sabine Doulli (coord.), *Frontières du communisme*, Paris, La Découverte, 2007, p. 118.

Demangeon⁶⁵, Gallois⁶⁶ și alți geografi. Ei au primit din partea Armatei toate mijloacele materiale și umane de care aveau nevoie pentru a revizui și completa notițele geografice, statistice și descriptive, pregătite de Biroul nr. 2⁶⁷ înainte de război. Activitatea acestei comisii avea să fie una intensă în 1915 și 1916. „Notițele” lor priveau, printre altele, regiunea Baden, provincia renană, Brabantul și Balcanii.⁶⁸

De Martonne nu pierde din vedere România, și se exprimă public asupra rolului acestei țări în conflictul european. La 15 mai 1915, în *Revue de Paris*, Emmanuel de Martonne explica „condițiile unei intervenții românești [în război]” și se adresa românofililor dezamăgiți:

După ce am crezut într-o intervenție imediată, care părea să fie poruncită atât de interes, cât și de sentimente, trebuie să vedem acest lucru ca pe o himeră. Este momentul să privim mai îndeaproape și să recunoaștem exact situația României. Avem interesul de a cunoaște cât valorează, ce vrea, ce suntem îndreptățiți să așteptăm de la ea, rolul pe care ea poate să-l joace în conflictul actual și în viitor.⁶⁹

Cu cei 7 milioane de locuitori ai ei, cu un comerț de 1 miliard de franci și cu o armată de 650.000 de oameni, România reprezenta o forță care putea juca un rol în conflictul actual. Dar era incert de care parte s-ar fi orientat în mod natural această forță. Potrivit lui de Martonne, simpatiile pentru Franța erau în continuare vii în România, dar din momentul tratatului de la Berlin din 1878, unde Franța nu a putut susține

⁶⁵ Albert Demangeon (1872-1940), geograf francez, profesor de geografie economică la Sorbona, specializat în geografie umană și socială. (n. tr.)

⁶⁶ Lucien Gallois (1857-1941), geograf francez, discipol al lui Vidal de la Blache, specialist în geografie regională și interesat de asemenea de cartografie și istoria geografiei. (n. tr.)

⁶⁷ Biroul nr. 2 (în franceză Deuxième Bureau) a fost un serviciu înființat în 1871 în cadrul Statului Major al Armatei franceze. Avea ca sarcină principală strângerea de informații privind armatele și situația militară din străinătate, dar se ocupa și de elaborarea planurilor de atac sau de apărare, și a funcționat în această formă/ sub această denumire până în 1940. (n.tr.)

⁶⁸ Vezi Jacques Bariéty, „La Grande Guerre 1914-1919 et les géographes français”, *Relations Internationales*, nr. 109, 1/2002, pp. 7-24.

⁶⁹ Emmanuel de Martonne, „Les conditions d’une intervention roumaine”, *Revue de Paris*, XXII, 10, 15 mai 1915, p. 430.

revendicările românești, aceste simpatii au redevenit unele pur intelectuale. De asemenea trebuie să se ia în considerare prestigiul culturii germane, considerată ca reprezentând ordinea și forța. Puterea prestigiului venea mai ales din sentimentele românilor față de Rusia. În afară de asta, rămânea problema Dobrogei de Sud, care tocmai fusese atașată României în 1913: amenințarea unei revanșe bulgare frâna inițiativa românească în război. De Martonne descria situația astfel:

Vechi ranchiuni și neîncrederea în Rusia, teama de ostilitatea bulgară care ar putea-o obliga să lupte pe două fronturi deodată, legături economice cu puterile Europei Centrale, prestigiul Germaniei, capabil să contrabalanseze simpatiile perene față de Franța, acestea sunt pe scurt sentimentele și interesele care au putut să acționeze multă vreme ca o frână, păstrând România pe panta pe care ea pare să fie inevitabil antrenată. Zi după zi am văzut totuși această frână slăbindu-se. Intervenția românească [în război] este sigură, căci ea este determinată, și mai mult decât cea a Italiei, de interes. Niciuna din țările neutre nu are o situație etnică care să-i promită câștiguri mai sigure în urma unei remanieri a hărții europene. Speranțele cărora această situație le dă naștere sunt atât de mari încât ele provoacă un fel de uluire și au putut să contribuie la dezorientarea opiniei [publice].⁷⁰

De Martonne își utilizează cunoștințele științifice pentru a-i incita pe români să intre în război:

Fixându-și revendicările asupra provinciilor românești din Imperiul Austro-ungar, românii nu au doar avantajul de a se orienta spre câștigul cel mai important și mai ușor de realizat în împrejurările actuale; ei pot să se fălească că pretind teritoriile cel mai fundamental românești prin trecutul lor istoric, cele în care neamul lor s-a menținut cu cea mai mare îndârjire și în care, ca urmare, ei au cele mai mari șanse de a-și realiza fără efort unitatea națională, în pofida prezenței câtorva elemente străine. Ajungem aici la o chestiune etnică extrem de dezbătută între istorici și pe care geografia fizică o poate lămuri, în beneficiul geografiei politice.⁷¹

Carpații ar fi mai degrabă inima, centrul, decât limita ariei poporului român:

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 438-439.

⁷¹ *Ibidem*, p. 443.

Românii au fost mereu cei mai numeroși la poalele munților, cei mai prosperi; de acolo au coborât pentru a popula câmpiile, care au rămas multă vreme pustii, abandonate hoardelor barbare ce se năpusteau asupra Europei Centrale, fiind frecventate numai pe durata iernării de către [oierii] transhumanți (...) Aici în acești munți s-a păstrat neamul românesc, amestecat fără îndoială cu sânge slav, dar reținând drept garanție a naționalității sale acest grai latin moștenit de la coloniștii romani. (...) Tot trecutul românilor îi leagă de Carpați.⁷²

Ar trebui deci ca trupele lor să se reverse pe celălalt versant al acestor munți:

Conștiința de a atinge în provinciile românești ale Ungariei citadela neamului lor trebuie să contribuie puternic la orientarea către partea noastră a revendicărilor românilor liberi. Ea răspunde unei realități. Un stat român carpatic are mai multe șanse de stabilitate decât orice altă combinație implicând o mărire a României actuale. Este un aspect de reținut pentru momentul reglării conturilor, dacă ne dorim o soluție durabilă.⁷³

Potrivit lui De Martonne, pe plan diplomatic totul mergea în sensul unei intervenții românești în război: eșuarea unei convenții militare secrete cu Austro-Ungaria; o nouă convenție semnată în decembrie [1914] cu Rusia, garantând României posesia teritoriilor populate de români, pe care le-ar ocupa militar în Austro-Ungaria; un acord cu bulgarii. Geograful era nerăbdător, dar optimist: „Guvernul român a fost preocupat să nu intervină prea devreme. Avem dreptul să sperăm că el se gândește să nu se miște prea târziu. Dacă va ști să se hotărască la timp, va culege cea mai frumoasă recoltă pe care o poate aștepta o putere neutră de la conflictul actual”.⁷⁴ Era de asemenea optimist în privința situației postbelice: „Natalitatea viguroasă a românilor, superioară celei a maghiarilor și a germanilor nu lasă nicio îndoială asupra posibilității unei asimilări naturale”.⁷⁵ Această Românie

⁷² *Ibidem*, p. 445.

⁷³ *Ibidem*, p. 446.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 447.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 447.

viitoare va ocupa o situație avantajoasă și de o mare importanță pentru echilibrul european, iar românofilii aveau să își găsească locul:

România carpatică, deținând gurile Dunării, va păstra, lucrul acesta e inevitabil, raporturi economice strânse cu puterile Europei Centrale. Dar relațiile sale cu puterile occidentale se vor putea dezvolta într-un mod mai liber (...) În orice caz, e neîndoios că simpatiile tradiționale pentru Franța vor fi resuscitate și vor triumfa definitiv asupra influenței germanice.⁷⁶

Se impune constatarea că în acest articol de Martonne se interesa de problema transilvăneană și o lăsa deoparte pe cea a Basarabiei.

Intervenția lui De Martonne a fost bine primită în România. Nicolae Iorga i-a trimis o scrisoare de felicitare, și a publicat un alt text al acestuia, intitulat *România și rolul său în Europa de Est*, într-un număr din ziarul *Neamul Românesc*. Pe 28 mai 1915, De Martonne i-a răspuns:

Vă mulțumesc pentru biletul în care pledați atât de elocvent împrejurările atenuate ale întârzierii guvernului dumneavoastră în a se angaja într-o acțiune la care știu că meditați. Nici eu nu am făcut altceva: o veți fi văzut din rezumatul conferinței, pe care vi l-am trimis, și încă și mai bine din articolul meu din *Revue de Paris*, din 15 mai. Sper că acest articol nu va face să fiu din nou atacat de *L'Indépendance Roumaine*! Trebuie să recunoașteți, poziția unui adevărat prieten al României este grea la Paris. Este mai lesne să fiți tratați rău, cum o fac – cel puțin în vorbe – $\frac{3}{4}$ dintre oameni, pe care atitudinea dumneavoastră îi deconcertează; sau să fiți lăudați și să nu se promită nimic în numele vostru, cum o fac acești Lacour-Gayet⁷⁷ și alți fumiști⁷⁸, pe care ați făcut greșeala să-i luați în serios! Sper că, atunci când veți primi această scrisoare (dacă o veți primi), decizia va fi luată. Am încredere înainte de orice în bunul simț al lui Brătianu, El este poate puțin prea „negustor”, puțin prea preocupat să nu reînceapă prostia generoasă a

⁷⁶ *Ibidem*, p. 448.

⁷⁷ Nicolae Iorga se referă aici la familia Lacour-Gayet, care a numărat în rândurile ei mai mulți istorici importanți pentru Franța. Tatăl, Georges Lacour-Gayet (1856-1935) a fost specialist al istoriei navale franceze din secolul XVIII-lea și autor al unei remarcate biografii a lui Tayllerand. Fiul, Jacques Lacour-Gayet (1883-1953) a fost deopotrivă istoric și om de afaceri, autor al mai multor lucrări privind istoria transporturilor și a căilor ferate, dar și istoria economică. Robert Lacour-Gayet și Georgette Elgey, și ei copiii lui Georges Lacour-Gayet, au fost la rândul lor istorici. (n. tr.)

⁷⁸ Fumist – om neros, mistificator, șarlatan (n. tr.)

tatălui său.⁷⁹ Dar este prea versat pentru a nu simți că există și o alta, puțin generoasă, ce poate fi comisă. Vă mulțumesc de asemenea pentru *Buletinele* Institutului Balcanic și al Secției istorice a Academiei Române (mai interesantă decât Secția Științifică, [buletine] pe care de altfel eu nu le mai primesc, deși sunt membru corespondent!). Activitatea dumneavoastră mă derutează. A mea este în întregime îndreptată spre geografia militară. În ultimele 6 luni am muncit și am publicat enorm, dar publicul nu va ști niciodată nimic despre asta. Voi fi prea fericit dacă n-am pierdut timpul pentru a ajuta, după puterile mele, la decizia definitivă.⁸⁰

Această „hotărâre definitivă” avea să ia ceva timp. La 21 mai 1916 de Martonne îi scria lui George Vâlsan:

Umblă vorba că voi fi trimis în America. Mi-ar plăcea mai mult să vin la voi. Dar nu am pretenția să cred că voi servi la ceva acolo. Am scris într-o revistă nouă, care are aici un mare succes și pe care o conduce unul dintre prietenii mei, o serie de articole pentru a încerca să fac să se înțeleagă la noi [în Franța] atitudinea guvernului vostru. Este greu! Mi-e teamă că, orice s-ar spune, România nu va ieși din toată situația asta cu o reputație prea bună. Și uneori, foarte serios, mă întreb chiar dacă ea va ieși mărită sau micșorată din punct de vedere material. Ar fi prea multe de spus despre acest subiect. În fine, am făcut tot ce-am putut pentru ca să nu existe fricțiuni între noi, dacă trebuie să fim aliați. – Vi se trimite un nou ambasador, dl de Saint-Aulaire, pe care nu-l cunosc, dar despre care se spun cele mai bune lucruri. Îi urez mult noroc...⁸¹

În 17 august 1916, o Convenție militară a fost în cele din urmă semnată între Franța, Marea Britanie, Italia, Rusia și România. Mobilizându-și toate forțele armate terestre și maritime, România se angaja să atace Austro-Ungaria cel mai târziu pe 28 august 1916 (la opt zile după ofensiva de la Salonic). De asemenea, ea se angaja să nu încheie pace separată. Era un triumf pentru André Tardieu, pe care primul

⁷⁹ De Martonne se referă la Convenția dintre România și Rusia, semnată la 4 aprilie 1877 de către guvernul lui Ion. C. Brătianu, conform căreia țarul avea să respecte integritatea teritoriului român. În anul următor, România a fost însă constrânsă să îi cedeze sudul Basarabiei.

⁸⁰ Petre Țurlea (ed.), *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol. IV (1915-1916), București, Editura Minerva, 1993, pp. 74-75.

⁸¹ A. A. R., S6/ (1-3) / LXXXII.

ministru Briand preconizase, în 1916, să-l trimită în România, ca ministru al Franței, pentru ca aceasta să-și asume intrarea în război alături de Aliați. În 1934, Tardieu va explica astfel românofilia care cuprinsese o parte din elitele franceze și care avea să fie alimentată de intrarea românească în război:

Un francez va fi mereu partinitor în favoarea poporului român. Sunt multe motive care explică asta: mai întâi istoria, când știm să o înțelegem; și amintirea celui mare spaniol romanizat, care a fost un mare Latin și care se numea [împăratul] Traian; apoi, statornicia față de glie, sub valul invaziilor, a acestor Daci, pe care i-a supus și stabilizat; mai recent, în secolul al XIX-lea, vivacitatea sentimentului lor național, atât de puternic atașat să înfăptuiască unirea celor două Principate – al Moldovei și al Țării Românești; încă și mai aproape de noi, pasiunea populară pentru libertatea fraților de dincolo de Carpați; în sfârșit, legăturile personale ale Franței cu atâția și atâția români educați în liceele și facultățile noastre, la școala calităților și defectelor noastre. Când există atât de multe puncte de contact și de prietenie între două popoare, chemarea sentimentului este în cele din urmă cea mai puternică. Din această cauză, din momentul în care a început războiul, Franța nu s-a îndoit deloc că va vedea România intrând în luptă alături de ea.⁸²

Paul Morand, pe atunci tânăr diplomat, evoca în al său *Jurnal al unui atașat de ambasadă*, cum războiul a adus România la modă și a trezit sentimentele românofile ale intelectualilor parizieni: „Simone de Caillevet tocmai a scris o *Odă pentru România*, pe care i-o dedică Elenei Văcărescu. În acest moment, se vorbește numai despre România; chiar și lui Ronsard i se descoperă strămoși valahi”.⁸³ În această perioadă Morand a întâlnit-o de altfel pe femeia româncă a vieții sale, Elena Chrissoveloni.

Din septembrie 1916 până în ianuarie 1918 de Martonne a fost „French visiting professor” la Universitatea Columbia, din New York. Este posibil ca această misiune să fi avut de asemenea o dimensiune politică. În acel moment, Statele Unite nu erau încă în război, iar aliații

⁸² André Tardieu, prefață la Constantin Kirițesco, *La Roumanie dans la guerre mondiale 1916-1919*, Paris, Payot, 1934, p. 9.

⁸³ Paul Morand, *Journal d'un attaché d'ambassade 1916-1917*, Paris, La Table Ronde, 1948, p. 19.

europeni căutau să îi convingă să intre în luptă. Intelectualii francezi contribuiau la efortul de război: de exemplu, filosoful Henri Bergson a fost trimis în SUA între februarie și mai 1917, cu sarcina de a-l convinge pe președintele Wilson ca America să intre în război. Șederea în Statele Unite i-a permis lui de Martonne să regăsească mai mulți geografi americani pe care îi întâlnise în timpul călătoriei sale din 1904, și în special pe Douglas Wilson Johnson, profesor de geografie fizică la Columbia și principalul fondator și animator al American Rights League (Liga Drepturilor Americane), care milita pentru intervenția Americii alături de Aliați. Johnson avea să fie mobilizat în 1918 în *Intelligence Division* (Divizia de informații) a armatei americane, înainte de a face parte din delegația americană la Conferința de Pace de la Paris în 1919.

La New York, geograful francez părea optimist în privința evoluției pe care o lua războiul. În momentul sosirii sale la Casa Franceză, el a declarat pentru *New York Times* că o retragere a trupelor germane de pe frontul de Vest era iminentă:

Pornind de la un studiu al frontului de luptă occidental al Germaniei, s-ar părea că aceasta trebuie să se retragă în unele puncte pentru a putea redresa frontul. Forțele noastre, care îi ciocănesc frontul în mai multe puncte, nu au străpuns, dar sunt aproape să o facă, creând adâncituri profunde. Se pare că tacticile militare par să forțeze Germania să își redreseze frontul.⁸⁴

Profesorul observa cu satisfacție ascensiunea sentimentelor antigermene printre americani, și deci posibilitatea crescută ca un aliat puternic să intre în războiul care sfâșia continentul european. La 20 septembrie 1916, îi scria prietenului său Albert Demangeon:

Iată-mă de partea cealaltă a apei. Marea nu a fost prea rea, [ba chiar] splendidă la început și la sfârșit, dar destul de supărătoare [pentru] 48 de ore, în zona Terranova. Aici vremea e strălucitoare, aerul ușor și transparent, după o mare furtună care ne-a întâmpinat la debarcare. Primire încântătoare. Sunt cazat ca un prinț, iar când o să obțin o masă mare pentru hărți în sufragerie și câteva șlefuiuri cu rindeaua pentru sertarele biroului

⁸⁴ „French professor predicts retirement in the West in the near future”; în *New York Times*, 21 septembrie 1916.

meu nu îmi voi mai dori nimic. Biblioteca și Departamentul de Geologie sunt la doi pași, iar malurile râului Hudson îmi oferă cel mai agreabil loc de plimbare. (...) Johnson a fost prezent la sosirea vaporului și am vorbit deja mult cu el! (...) La fel de entuziasmat în favoarea noastră, la fel de plin de amărăciune împotriva germanilor. Mă asigură ca Hughes va reuși și că trebuie să ne dorim asta. „Managerii” sunt aceia care îl împiedică să vorbească mai energic, de teama de a nu pierde voturile nemților.

Scrisoarea sa din 17 octombrie 1916 demonstrează cât de nesigur rămânea rezultatul alegerilor prezidențiale, între izolaționiști și intervenționiști:

Bowman a întrerupt legăturile cu gravorul german, cu librarul german al Societății, ar prefera un tânăr geograf francez. Mi-a vorbit de altfel în termeni atât de sinceri și de clarvăzători despre situația Statelor Unite, că nu pot să am îndoieli. Chiar el mi-a spus în mod spontan că marea problemă era fuziunea Midwest-ului și a Vestului cu Estul, că Midwest-ul nu dorea să știe nimic despre relațiile externe, că Vestul ignora Franța. Recunoaște că cei 90% proaliați proclamați de către Johnson nu existau decât în Est, unde lumea este informată și unde se simte suflul luptei (...). Fondul problemei este acesta: sunt 15 milioane de alegători, dintre care 3 milioane de germani.⁸⁵

La fel ca Bowman și Johnson, de Martonne spera în victoria republicanului Charles Evans Hughes, a cărui campanie se opunea sloganului wilsonian de «pace în onoare».

Rezultatul războiului rămânea de asemenea foarte nesigur, mai ales cu veștile sumbre care veneau dinspre frontul românesc: după o înaintare rapidă în Transilvania, unde au cucerit Brașovul și Sibiu, armatele române au fost înconjurate ca într-un clește de forțele austro-ungare și cele germane. La 12 noiembrie 1916, de Martonne îi scria lui Demangeon:

Mărturisesc că nu mai înțeleg nimic din ceea ce se petrece în Europa, în special în Balcani. Suntem noi prost informați aici? (...) Mă întreb totodată de unde au luat nemții trupele care au amenințat să îi zdrobească complet

⁸⁵ Biblioteca Mazarine, Fondul Albert Demangeon, cutia 5, 1912-1917.

pe români! Mă întreb când va face Sarraill⁸⁶ ceva. De ce rușii sunt opriți în Galiția etc. Sunt momente în care sunt foarte abătut.

Peste patru zile, el scria:

Continui să fiu uluit de ceea ce se întâmplă în Balcani. Ultimele vești din România nu îmi plac deloc. Constat că Sarraill a găsit metoda de a intra în iarnă fără să facă nimic, că noi continuăm să surâdem la Constantinopol. Mărturisesc că nu știu ce să îi răspund bravului Johnson care îmi pune întrebări. Nu există vreun motiv ca războiul să nu dureze încă 10 ani.⁸⁷

La 28 noiembrie, în timpul intervenției sale în Camera Deputaților, André Tardieu declara: „Aliații nu au prevăzut cu exactitate nici capacitățile ofensive ale României, nici capacitățile de reacție ale Puterilor Centrale”.⁸⁸

La 6 decembrie, generalul Mackensen își făcea intrarea în București.

Totuși, rămânea un licăr de speranță. Desigur, victoria lui Wilson la alegerile prezidențiale din SUA l-a deprimat pe Johnson și l-a făcut să se teamă de ce era mai rău. Propaganda germană s-a reluat imediat „cu o intensitate extraordinară, sub forma anodină a pacifismului”.⁸⁹ Dar, din fericire, opinia americană nu se dovedea prea indulgentă față de germani. La 31 decembrie 1916 de Martonne îi scria lui Demangeon:

Ultima lună din acest an trist se termină mai bine decât aș fi sperat. Nota lui Wilson mă îngrijorase (...). De fapt, răspunsul german către Wilson a fost ceea ce puteam spera mai bun. Iar răspunsul nostru către Friți⁹⁰, pe care l-am savurat în dimineața asta, a făcut o impresie foarte bună.⁹¹

Intrarea în război a Statelor Unite i-a ridicat moralul. La 31 iulie 1917, de Martonne îi scria lui William Morris Davis: „Tot ceea ce aflu

⁸⁶ Maurice Sarraill (1856-1929) a fost un general francez care s-a remarcat în bătăliile din timpul Primului Război Mondial. Într-octombrie 1915 și decembrie 1917 a fost comandantul trupelor franceze, iar apoi al Corpului expediționar al Antantei din Estul Mediteranei (având cartierul general la Salonic). Rolul acestor forțe militare a fost acela de a lupta cu armatele Puterilor Centrale din Orient, în special în zona Greciei, Albaniei, Serbiei etc. (n. tr.)

⁸⁷ Biblioteca Mazarine, Fondul Albert Demangeon, cutia 5, 1912-1917.

⁸⁸ André Tardieu, prefață la Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 11.

⁸⁹ Biblioteca Mazarine, Fondul Albert Demangeon, cutia 5, 1912-1917.

⁹⁰ Friți – nume peiorativ pentru nemți (n. tr.)

⁹¹ Biblioteca Mazarine, Fondul Albert Demangeon, cutia 5, 1912-1917.

despre America mă face să văd că țara voastră este gata să facă cele mai mari eforturi pentru a ne ajuta să venim de hac militarismului prusac. Nu m-am îndoit niciodată că așa se va întâmpla, în cazul în care guvernul vostru se decidea să intre în război”.⁹² Primii ofițeri ai Corpului Expediționar American au fost pregătiți la Universitatea Harvard, sub conducerea generalului Paul Azan⁹³, soldatul-istoric. Pentru a-i lumina pe acești tineri americani, trimiși „în partea cealaltă” pentru libertate, Davis a redactat un *Ghid al Nordului Franței*. De Martonne l-a felicitat pentru asta:

Îmi doresc foarte mult ca el să fie citit și înțeles pe deplin de un mare număr dintre admirabilii soldați pe care ni i-ați trimis. Peste tot li se omagiază vitejia, zelul, dedicarea. I-am văzut recent pe front și în cazărmile și statele majore, cu ocazia unui turneu întreprins de la Verdun până la [munții] Vosgi, acolo unde se pregătesc pentru o acțiune energetică cu propriile lor mijloace, de la care putem aștepta mult.⁹⁴

La 7 septembrie 1917, el îi scria lui Isaiah Bowman:

Poate că voi, cei care intrați acum în război, veți considera că este puțin prea devreme să vă ocupați de pace. Dar nu neglijați faptul că noi luptăm deja de trei ani. Nu am fost pregătiți de război și nu trebuie să fie la fel în ce privește pacea. Germanii, care s-u pregătit atât de bine pentru luptă, se pregătesc la fel de sistematic pentru Congresul care va avea de reglementat chestiunile cele mai delicate și mai încurcate. Nu trebuie să ne expunem la a fi înșelați de oameni de rea credință, experți în șicane. Oricare ar fi soarta armatelor (nu vreau să ridic ipoteza unei victorii germane, dar nu sunt complet sigur că strivirea Germaniei ar fi atât de completă încât să îi putem impune fără discuții toate condițiile noastre), va fi nevoie de lungi negocieri pentru a soluționa totul. Să fim atenți la capcane. Va trebui ca opinia publică americană să fie de asemenea pregătită în vederea păcii. Mă tem că ea este în urmă din acest punct de vedere, ca și în privința războiului. Acest lucru

⁹² Biblioteca Houghton, Harvard University: bMS Am 1798 (312).

⁹³ Paul Azan (1874-1951), general și istoric francez. Participant în Primul Război Mondial, a fost rănit în luptele de la Artois, din luna mai 1915. În primăvara lui 1917 a fost trimis în Statele Unite, în calitate de șef al unei misiuni de informare, primind sarcina de a pregăti ofițeri de rezervă din cadrul armatei americane. Pentru această muncă, desfășurată la Universitatea Harvard, i-a fost decernat titlul de Doctor Honoris Causa al acestei prestigioase instituții. (n. tr.)

⁹⁴ Biblioteca Houghton, Harvard University: bMS Am 1798 (312).

ar putea fi periculos... O să vă mai vorbesc despre asta. Dar mă bazez mult pe contactul direct al soldaților voștri cu Friții, pentru a deschide în sfârșit ochii tuturor celor de la voi de acasă.⁹⁵

Începând din 1917, munca „comisiei de geografie” a SGA scade în intensitate, din cauza înființării „Comitetului de Studii” de la Quai d’Orsay, în care îi regăsim pe aceiași geografi și pe generalul Bourgeois. În ianuarie 1917, Aristide Briand, președintele Consiliului de Miniștri și ministru al afacerilor externe, i-a cerut lui Charles Benoist, deputat de Sena și istoric, să creeze acest comitet pentru a pregăti soluțiile păcii, în special traseul frontierelor, și pentru a armoniza scopurile de război ale Franței cu cele ale Londrei și ale Petrogradului. Charles Benoist își amintea astfel:

În ianuarie 1917, într-o bună zi, dl Aristide Briand, președinte al Consiliului de Miniștri și ministru al afacerilor externe a venit direct spre mine într-unul din coridoarele Camerei [Deputaților]. «cum stați, m-a întrebat, cu sarcina care vi s-a încredințat anul trecut?» Am făcut-o pe prostul: «Care sarcină? – Pentru pregătirea păcii. – Oh! zău așa, am spus eu, a bătut pasul pe loc, deoarece am văzut că nu interesa pe nimeni, și nu mă mir de acest lucru: a construi pe nisip, mai merge, dar pe nori? – Ei bine! Trebuie să vă puneți pe treabă».⁹⁶

Benoist acceptă, dar cu două condiții: să aibă libertate deplină pentru alegerea persoanelor și ca, imediat ce sunt emise directivele, imediat ce este trasat cadrul de către guvern, Comitetul să aibă deplină libertate în studiile pe care le va întreprinde. El povestea:

M-am apucat să fac campanie, cu ideea că viitorul Comitet, pentru a-și face bine treaba, trebuia să fie recrutat aproape exclusiv printre oamenii de știință, și să nu admită oameni politici. Eu însumi (fiindcă totuși beneficiam exagerat de favoruri) nu m-am inclus în acesta decât în calitatea mea de membru al Institutului⁹⁷ și ca agent de legătură cu puterile publice, deoarece

⁹⁵ Arhivele Geographical Society of America, dosar Emmanuel de Martonne (1917-1929), Universitatea Wisconsin-Milwaukee.

⁹⁶ *Souvenirs de Charles Benoist*, vol. 3, 1902-1933, Paris, Plon, 1934, p. 325.

⁹⁷ *Institut de France* este o instituție fondată la 25 octombrie 1795, care înglobează în cadrul său cinci academii: Academia Franceză, Academia de inscripții și litere frumoase, Academia de

era nevoie de un asemenea om. (...) La solicitarea dlui. Vidal de la Blache, am făcut apel de asemenea la fostul său elev, dl Lucien Gallois și la ginerele său, dl Emmanuel de Martonne, amândoi profesori la Sorbona, care au devenit principalii trudituri ai Comitetului. În sfârșit, din motive care vor apărea la timpul lor, am considerat că nu ne putem lipsi de concursul generalului Bourgeois, directorul serviciului geografic al armatei, și, chiar și în acest sens, am fost bine inspirați; fără el, totul ar fi fost mai dificil, și poate că nu ar fi fost posibil.⁹⁸

În pofida inferiorității lor numerice, geografi sunt așadar bine reprezentați în Comitet. Dacă președinția i-a revenit istoricului Ernest Lavisse, toate celelalte funcții din biroul de conducere au fost deținute de geografi: Paul Vidal de la Blache este desemnat vicepreședinte până la moartea sa, în aprilie 1918, de Martonne este secretar, iar Albert Demangeon secretar-adjunct. Decesul lui Vidal nu a însemnat o pierdere de influență a geografilor. Din contră, autoritatea lui de Martonne în Comitet a sporit. „Vidalienii” constituiau deci un nucleu dur în sânul Comitetului de Studii, iar abordarea lor regională avea să își pună amprenta asupra lucrărilor acestuia.

Comitetul este înființat la 17 februarie 1917. Ședințele s-au ținut în sala hărților de la Institutul de Geografie de la Sorbona, apoi în strada Constantine, foarte aproape de Quai d'Orsay. Acesta s-a ocupat mai întâi de studierea frontierelor de est și de nord-est ale Franței și de navigarea pe Rin. În noiembrie 1917, lucrările cu privire la toate chestiunile franco-germane sunt terminate. Apoi, câmpul problemelor examinate a fost extins înspre Europa centrală și balcanică. Comitetul îi încredințează lui de Martonne rapoartele privind România și țările învecinate, în vederea unei păreri asupra noilor frontiere după o pace a victoriei. De Martonne va prezenta 4 rapoarte: privind Dobrogea, pe 6 mai 1918; privind Transilvania, pe 22 mai 1918; privind Banatul, pe 3 februarie 1919 și privind Basarabia, în iulie 1919. În timp ce redactează aceste rapoarte,

Științe, Academia de arte frumoase și Academia de științe morale și politice. Așadar, expresia „membru al Institutului” se referă la o persoană care are calitatea de academician. (n. tr.)

⁹⁸ *Souvenirs de Charles Benoist*, vol. 3, 1902-1933, Paris, Plon, 1934, pp. 326-327.

de Martonne pregătește și un atlas, conform metodelor școlii vidaliene, punând în valoare, cu precădere, doi factori, anume: densitatea populației și limbile utilizate.⁹⁹

Însă, la momentul creării Comitetului, rezultatul războiului era încă extrem de nesigur. Pe parcursul anului 1917 Rusia a fost zguduită de două revoluții și avea să înceteze lupta. În pofida celebrei victorii de la Mărășești, armatele române și aliații lor francezi, comandați de generalul Henri Mathias Berthelot au suferit înfrângeri după înfrângeri. Ca urmare a acestei situații, România și-a sporit eforturile de propagandă. În iulie 1917, Brătianu a trimis la Washington o delegație de naționaliști transilvăneni; ea a fost urmată, în noiembrie, de un grup condus de geologul Ludovic Mrazec. Însă România și-a găsit sprijinul cel mai eficace în special în Franța, acolo unde se formase majoritatea intelectualilor ei. În paralel cu activitățile sale de la Quai d'Orsay, de Martonne va contribui la acest efort de propagandă.

În iunie 1917, urmând sfaturile profesorului Simion Mândrescu, de la Asociația Profesorilor Universitari din România, guvernul de la București a hotărât să trimită intelectuali la Paris, pentru a susține revendicările românești. Sfârșitul lui 1917 înregistrează sosirea aici a unei Misiuni Universitare Române. Treizeci de profesori și paisprezece deputați se vor instala în capitala franceză. Ministrul României la Paris, Victor Antonescu, întocmește un plan pentru a manipula ziarele franceze, cu ajutorul subvențiilor, și creează un birou de presă la 1 ianuarie 1918. În acest birou de presă îi găsim pe Mario Rocques, profesor de limba română la Sorbona, Edouard Guerin, Sebastian Serbescu, Drăghicescu, Munteanu-Murgoci și Alexandru Lapedatu, istoric transilvănean. De Martonne este propus ca membru, însă nu i se va alătura (în schimb, va accepta să fie cooptat în Comitetul de Patronaj al revistei *La Transylvanie*, de sub egida Comitetului Național al Românilor de la Paris). Datorită contactelor sale cu Edgar Roels, de la ziarul *Le Temps*, și legăturilor sale cu Societatea

⁹⁹ Vezi Jacques Bariéty, „Le Comité d'études du Quai d'Orsay et les frontières de la Grande Roumanie 1918-1919”, *Revue Roumaine d'histoire*, tom XXXV, nr. 1-2, 1996, pp. 43-51.

generală de Publicitate, care avea monopol asupra a patru mari cotidie: *Le Temps*, *Le Petit Parisien*, *Le Matin* și *L'Echo de Paris*, Legația română căuta să inunde presa franceză cu articole favorabile țării sale. Cu sprijinul ei, Elena Văcărescu, Drăghicescu, Serbescu, dar și oameni politici și intelectuali francezi, precum Albert Lebrun¹⁰⁰ și E. de Martonne și-au înmulțit articolele în favoarea României. Era vorba de a inunda redacțiile, ministerele, secretarele deputaților și senatorilor, societățile științifice, comerciale și industriale, notabilitățile franceze și aliate.¹⁰¹

La 17 ianuarie 1918, la Sorbona s-a desfășurat o manifestare unde au protestat purtătorii de cuvânt ai «națiunilor martire» din Austro-Ungaria; poeta Elena Văcărescu a vorbit acolo despre „suferințele și aspirațiile românilor”. În aceeași zi este lansat ziarul *La Roumanie. Organ săptămânal al revendicărilor și intereselor românești*, tipărit în 6000 de exemplare, sub conducerea lui Paul Brătășanu, fost senator și vicepreședinte al Camerei Deputaților. În editorialul său, intitulat „Sarcina noastră”, *La Roumanie* hotăra să „se inspire din această nouă Evanghelie” care era dreptul naționalităților de a dispune de ele însele și de „a opune, la Dunărea de Jos, poporul român față de acest *Drang nach Osten* care rămâne visul esențial al politicii pangermaniste”. Tot în acest număr inaugural, Elena Văcărescu reda în versuri această dramă națională, prin poezia „Podul de la Cernavodă”, acest pod peste Dunăre care lega Dobrogea de patria-mamă, și pe care românii l-au aruncat în aer pentru a opri înaintarea inamicilor:

*O, pod rupt, cale frântă, pasagiu îndrăgit,
Pe care cutreieră încă a noastră mândrie,
Fiecare dintre ostașii noștri are chipul dârz*

¹⁰⁰ Albert Lebrun (1871-1950), om politic francez, de orientare moderat conservatoare (republicană). De mai multe ori parlamentar, el a deținut în primele decenii ale secolului XX numeroase portofolii ministeriale, printre care pe acela de ministru al blocadei și al regiunilor eliberate (1917-1919). În 1932 a fost ales președinte al Franței, funcție pe care a ocupat-o până în vara lui 1940. (n. tr.)

¹⁰¹ Vezi Jean-Noel Grandhomme, „Le soutien de la France à la cause transylvaine jusqu'à l'union d'Albe Iulie (aout 1916-décembre 1918)”, *Revue Roumaine d'histoire*, tom XXXVI, nr. 3-4, 1997, pp. 223-240.

*Al celor care stau de strajă pe pragul tău.
Cu toții știi că aprigele mele Victorii,
Își pierd a lor putere cu răsunet,
Atunci când Verdunul strigă înspre Carpații însângerați:
Rezistați, frații mei, sunt aici!*

Ziarul făcea referire la garanția dată în decembrie de către ministrul francez al afacerilor externe, Stephen Pichon, în privința angajamentelor Antantei față de România, angajamente luate în 1916, denunța reticența lui Wilson față de o eventuală dezmembrare a Austro-Ungariei, și protesta împotriva închiderii școlilor românești din Transilvania.

Peste o săptămână, Comitetul francez de acțiune în străinătate a primit 73 de universitari, deputați și ziariști români. Acest comitet, condus de foștii miniștri Justin Selves și Henri-Franklin Bouillon, și-a exprimat solidaritatea cu aspirațiile românești. A fost creat un comitet economic franco-român, sub coordonarea fostului premier Louis Barthou, cu scopul de a schița un program de acțiune comună în timpul și după război. În aceeași zi, o delegație românească a fost primită de către Camera Deputaților, unde președintele Paul Deschanel a evocat sacrificiile soldaților români. La începutul lui februarie, rectorul adjunct al Universității din Paris, Lucien Poincaré, și istoricul Ernest Lavisse i-au înmânat lui Victor Antonescu o scrisoare către universitățile din București și Iași.

Din inițiativa lui Paul Gautier, Uniunea franceză a organizat o serie de manifestări la care au luat cuvântul Emmanuel de Martonne despre pământul românesc, Georges Lacour-Gayet despre istoria românilor, Jean Ruchepin despre sufletul românesc, Charles Diehl despre artă, Raphael Georges-Lévy despre potențialul economic al țării, și, în final, Mircea Djuvara despre sacrificiile românești din timpul războiului. Baronul Beyens semnează articole pro-românești în *Revue des Deux Mondes*, iar Daniel Bellot în *Le Journal des Economistes* și Albert Thomas în *L'Information* fac același lucru.

Cu sprijinul prietenilor lor francezi, intelectualii români au desfășurat o activitate de propagandă asiduă în tot Hexagonul. În ianuarie 1918, Elena Văcărescu a susținut o conferință la Lyon, la invitația lui Edouard Herriot, primarul orașului. În februarie, profesorul Petre Negulescu a făcut o comunicare privind principiul naționalităților la Școala de Înalte Studii (École des Hautes Études). În martie, la o sărbătoare franco-română organizată la Perigueux, orașul natal al lui Saint-Aulaire, ministrul Franței la București, profesorul Pangrati argumenta în favoarea unirii Transilvaniei cu România. Legația română a subvenționat mai multe lucrări de propagandă: *Basarabia și dreptul popoarelor* de Drăghicescu; *Note despre războiul românesc* de N. Petrescu Comnen; *Adevărul despre poporul român și propaganda antiromânească* de Emil Staicu, și *Istoria relațiilor dintre Franța și România*, de Nicolae Iorga, cu o prefață a profesorului Charles Bémond. Dobrogea, amenințată de Bulgaria, este subiectul mai multor publicații din această perioadă: un pamflet al lui Drăghicescu, tipărit în 30.000 de exemplare, și articole ale lui Orest Tafrali, originar din Tulcea, apărute în *La Roumanie* și în alte părți. Acesta din urmă l-a impresionat pe Emmanuel de Martonne, care va discuta cu el, de mai multe ori, despre problema Dobrogei.

Această intensitate reflecta gravitatea situației, căci tratatul de la Brest-Litovsk din 3 martie 1918 a scos Rusia din război, lăsând nemților mâinile libere în Vestul Europei. România, învinsă militar, a fost silită să semneze pace. Tratatul de pace de la București – niciodată ratificat de Parlamentul român, nici semnat de Maiestatea sa Regele – impunea demobilizarea, restituirea Dobrogei către Bulgaria, rectificarea frontierei sale în favoarea Austro-Ungariei, cu pierderea întregului lanț al Carpaților, evacuarea teritoriilor ocupate, egalitatea confesiunilor religioase, acapararea de către inamic a petrolului și a produselor agricole, și obliga autoritățile române să sprijine transportul trupelor germane pe calea ferată. Comitetul coloniei române din Paris, Comitetul românilor din Transilvania și din București și Delegații români ai

Comitetului naționalităților oprite au protestat astfel față de „infamia” de la București:

Poporul român a fost șters din rândul națiunilor libere (...). România a intrat în război alături de puterile Antantei, pentru cauza Libertății și a Democrației (...). România a fost strivită de trădarea țaristă, de trădarea bolșevică și de cea ucraineană (...) cea mai crudă și mai jignitoare înrobire.¹⁰²

Pe 7 martie, ziarul *La Roumanie* a denunțat „strangularea” țării, și a deplâns plecarea Misiunii Militare franceze din Iași. „Revoluția maximalistă a lui Lenin și Troțki” a produs „dezertarea” de la Brest-Litovsk. De acum încolo, germanii își stabilesc tabăra la Odessa.

La 12 martie 1918 a fost publicată lucrarea *La Dobroudja. Esquisse historique, géographique, ethnographique et statistique* [Dobrogea. Schiță istorică, geografică, etnografică și statistică] de Francis Lebrun, corespondent al ziarului *Matin* în România. În prefața acesteia, de Martonne își adăuga propria voce la protestele românești: „Nu este prea târziu pentru a lămuri opinia publică asupra Dobrogei. Pacea dureroasă pe care România este forțată să o semneze cu cuțitul la gât va fi revizuită, la fel ca și soarta popoarelor române și slave ținute încă sub un jug detestat”. Spre deosebire de propaganda bulgară, acest text demonstra, chiar cu ajutorul unor statistici rusești, predominanța românilor în Dobrogea începând din 1878:

Între mlaștinile imense din Balta dunăreană și de pe malul neprimitor al Mării Negre, Dobrogea, platou monoton și golaș, bătut de vânturile care ridică vârtejuri de praf galben, a fost, timp de secole, doar un teritoriu de trecere, ca și stepele rusești, ca și Bărăganul românesc. (...) Bulgarii care au emigrat spre Rusia meridională în secolul al XVIII-lea și-au lăsat aici un contingent de oameni, întărit în secolul al XIX-lea de întoarcerea coloniștilor din Basarabia. Însă mărturiile anterioare anexării semnalează ca element dominant pe români la Dunăre, pe turci și pe tătari în interior.¹⁰³

¹⁰² A.M.A.E. Franța, PA-AP 166 Tardieu, dosar 378.

¹⁰³ François Lebrun, *La Dobroudja. Esquisse historique, géographique, ethnographique et statistique*, Paris, F. Alcan, 1918, p. I-II.

În 1878, lipsită de bogata Basarabie, România a primit în compensare Dobrogea, ținut de stepe și de mlaștini nesănătoase, cu o populație ajungând abia la 130.000 de locuitori, adică mai puțin de 10 oameni pe km². Însă ea a făcut minuni cu acest ținut ingrat: în 25 de ani, din 1880 până în 1905, populația s-a dublat, în pofida emigrației care a golit numeroase sate turcești; întinderea culturilor agricole a crescut, iar șeptelul a ajuns mai mult decât dublu; s-au construit drumuri și căi ferate. Din nefericire, războiul a făcut praf cea mai mare parte a înfăptuirilor românești:

Podul de la Cernavodă a fost distrus, Constanța bombardată și-a văzut silozurile spintecate, rezervoarele de petrol incendiate; satele românești au fost jefuite și decimate în mod sistematic. O situație prelungită le-ar permite fără îndoială bulgarilor să ajungă la o deznaționalizare aparentă. Pare totuși dificil ca ei să anihileze masa românilor, 180.000 de locuitori, care reprezintă *de cinci ori mai mult decât masa bulgarilor*.¹⁰⁴

De Martonne solicita așadar repararea acestei nedreptăți:

Redată României, Dobrogea își va regăsi prosperitatea, și își va relua evoluția naturală, care tinde să o transforme în complementul bogatelor câmpii agricole din Muntenia, fațada statului la Marea Neagră, paznicul gurii Dunării. Așteptăm ca opinia publică să fie lămurită, ca ea să cunoască adevărul în privința pretinsului bulgarism al Dobrogei, ca ea să cunoască vechimea și forța populației românești, ca ea să știe în ce măsură România a fecundat acest ținut și ce speranțe și-a pus în el!¹⁰⁵

În momentul în care de Martonne a prezentat Comitetului de studii marele său raport privind Transilvania, situația era una extrem de delicată: după tratatul de la București, România se găsea izolată într-o Europă orientală în care Puterile Centrale erau pentru moment stăpâne. În vestul Europei, Aliații nu câștigaseră încă: armata germană își înmulțea atacurile, iar cea de-a „doua bătălie a Marnei” era pe cale să înceapă.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. III.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. IV.

În raportul său, de Martonne pornea de la stabilirea faptului că între limitele administrative ale provinciei „maghiare” a Transilvaniei și populația de limbă și cultură românească nu exista o concordanță. Apoi, lăsând deoparte chestiunea Banatului, el corecta statisticile maghiare, pentru a avansa în schimb, pentru „Transilvania Mare”, procentele de 61% români, 28% maghiari și 6,7% germani. Autorul constata continuitatea neamului pe toată circumferința montană a depresiunii transilvane, și, deși se distanța oarecum de literații și academicienii de la București în problema originii poporului român, susținea că, din cauza natalității românești ridicate, Transilvania părea destinată să devină din ce în ce mai românească. Însă de Martonne constata și că, din momentul unirii Principatelor, guvernul de la București nu a făcut nimic pentru a ajuta iredentismul român din Transilvania. Mai mult, tratatul de la București marca eșecul complet al României în privința revendicărilor sale teritoriale, un eșec transformat în dezastru de dezertarea rusească. La 22 mai 1918, remarca Jacques Bariéty, „problema Transilvaniei era de acum ridicată, însă de Martonne nu s-a aventurat în a prezice ce răspuns avea să i se dea”.¹⁰⁶

În numărul său din 1 iunie 1918, ziarul *La Transylvanie*, organ al Comitetului Național al românilor din Transilvania și Bucovina, denunța „ilegitimitatea revendicărilor maghiare asupra Transilvaniei”:

Printr-o ironie a sorții, adevărații urmași ai Romei au devenit pentru Roma pontificală niște inamici, fără drept de reședință și fără drept la viață, în timp ce parveniții asiatici erau recunoscuți drept fii ai Romei medievale, care le-a devenit apărătoare.¹⁰⁷

Cucerirea Transilvaniei de către maghiari avusese drept consecință „despărțirea românilor și, până în zilele noastre, imposibilitatea de a crea un stat unitar având drept centru podișul transilvan”.¹⁰⁸ Potrivit autorilor,

¹⁰⁶ Jacques Bariéty, „Le Comité d'études...”, p. 48.

¹⁰⁷ „La Transylvanie”, 1 iunie 1918, p. 1.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 2.

Transilvania fusese „însăși leagănul românismului și, până în zilele noastre, este considerată drept centrul etnic al românilor, mai ales că ea a păstrat în munții săi puritatea neamului românesc”.¹⁰⁹

În acest număr, de Martonne și-a împrumutat influența științifică acestei teorii în articolul „Carpații și naționalitatea românească”. „Linia albastră a Carpaților”, susținea el:

nu era deloc, așa cum o lasă să se creadă o privire aruncată pe o hartă din atlas, o graniță naturală, o barieră etnică, politică și economică. De ambele părți ale arcului montan, întins din Bucovina până la Porțile de Fier, veți regăsi acest grai latin atât de apropiat de limba occitană franceză; aceeași căsuță cu acoperiș de șindrilă ascuțită, aceleași costume pitorești unde pare că se reîntâlnesc tunica și pantalonii dacilor de pe Columna lui Traian; același car primitiv tras de boi cu lungi coarne răsucite; aceleași cântece, aceleași dansuri, același ideal... Frontiera nu există pentru păstor și turmele lui.¹¹⁰

Râurile înseși se foloseau de zidul Carpaților, care nu era un zid înalt, ci brăzdat de uși destul de numeroase, iar unele din ele chiar destul de late. Culmea rotunjită – *Plaiul* – servea drept traseu natural pentru păstori. România Mare trebuia deci să se formeze împrejurul Carpaților:

Opinia publică franceză a fost lămurită asupra legitimității revendicărilor românești. Dar nu putem să repetăm destul acest lucru: Carpații nu reprezintă deloc o frontieră naturală, o limită de neam și de limbi, precum Pireneii sau Alpii. Dimpotrivă, ei sunt însăși axa naționalității românești. Natura și istoria au hotărât acest lucru. În Europa pacificată și reconstruită în conformitate cu dreptul națiunilor, România cea mare va fi un stat carpat.¹¹¹

În pofida acestui efort de propagandă, soarta armelor avea să fie cea care va decide. Eșecul mării ofensive germane din Vest a redat speranța francezilor și românilor. În 6 iunie 1918, într-un editorial intitulat „Paris-București”, ziarul *La Roumanie* declara: „Va sosi ceasul în

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 3.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 4.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 10.

care cântecul de cocoș al Franței va spune cât de înșelătoare erau strigătele radiourilor de la Berlin. Acel ceas va fi totodată cel al României, căci va fi ceasul omenirii eliberate”. În august, ofensiva Aliaților părea să promită sfârșitul calvarului naționalităților. În octombrie, în plină prăbușire a Puterilor Centrale și a aliaților lor, guvernul francez a recunoscut Consiliul Național al Unității Române, iar generalii Franchet d’Esperey și Henri Mathias Berthelot s-au străduit să sprijine România să reintre în război. Ceea ce aceasta a făcut în ajunul armistițiului din 11 noiembrie. În *Revue des Deux Mondes* din 15 noiembrie, Charles Benoist declara: „Românii din Transilvania și Bucovina își vor regăsi frații de dincolo de munți”. În 16 noiembrie 1918 armatele române au trecut Carpații, înspre Ungaria. La 21 noiembrie, ziarul *La Roumanie* titra „Spre România Mare”, iar numărul din 26 decembrie conținea un supliment al „Hărții etnografice a României”. Bătălia pentru reconfigurarea frontierelor începuse.

Pentru românii conduși de Ion I. C. Brătianu era vorba despre alipirea la Vechiul Regat a tuturor teritoriilor locuite de români, conform principiului naționalităților, despre constituirea unei linii de apărare eficace și despre obținerea recunoașterii internaționale, din partea europenilor și a Statelor Unite, pentru sacrificiile consimțite. Ca urmare a prăbușirii regimului țarist și a dezagregării Imperiului Austro-Ungar, România avea să își găsească frontierele naturale, fundamentate de criterii etnografice și geostrategice. Anul 1918 a înregistrat acest proces al construirii națiunii: la 27 martie 1918 Sfatul Țării de la Chișinău a votat unirea Basarabiei cu România; la 28 noiembrie a venit rândul Bucovinei, iar la 1 decembrie, la Alba-Iulia, Transilvania s-a alăturat patriei-mamă. Totuși, pe frontul de nord situația rămânea confuză, din cauza acordurilor încheiate între autoritățile militare franceze, comandate de către generalul Franchet d’Esperey și guvernul maghiar. Frontiera româno-sârbă, adică problema Banatului, rămâne în suspans. Prin semnarea păcii de la București cu Puterile Centrale și aliații lor, România

ar fi pierdut orice drept de referință la clauzele tratatului din august 1916, Statele Unite nerecunoscând nici un tratat semnat de Antantă înainte de intrarea lor în război. André Tardieu, președintele comisiei pentru chestiunile română și iugoslavă din ianuarie până în august 1919, își reamintea: „Am dus, singur împotriva tuturor, o bătălie introductivă, pentru a determina să i se recunoască lui Ionel Brătianu și țării sale calitatea de aliat. A trebuit să lupt împotriva lui Clemenceau, împotriva lui Wilson, care spuneau: «încheind pace cu Germania la 7 mai 1918, România și-a pierdut calitatea de aliat»”. Iar Wilson adăuga: „ignor de altfel alianța din 1916”.¹¹² Chestiunea se anunța a fi una dificilă.

Desenatorul de frontiere

Emmanuel de Martonne nu se afla în Europa la momentul armistițiului: între septembrie și decembrie 1918 el a fost în misiune în Statele Unite. Aceasta i-a permis să reia legătura cu prietenii săi americani, și în special cu Johnson, membru al *Inquiry* – comisia americană însărcinată cu strângerea unei documentații pentru viitoarea Conferință de pace, înființată în septembrie 1917 de către președintele Wilson și condusă de către colonelul House. Pe parcursul șederii sale în America, de Martonne și Johnson și-au împărtășit reciproc studiile deja realizate de către Comitetul de Studii și de către *Inquiry*, iar la întoarcerea sa la Paris de Martonne a furnizat Quai d’Orsay-ului o analiză a studiilor americane. Totuși, de Martonne deplângea influența mediilor pacifiste evreiești și germanofile, și în special influența lui Walter Lippman, numit secretar al *Inquiry* de către colonelul House. De Martonne s-a bucurat așadar atunci când, începând din toamna lui 1918, poziția experților americani, spre deosebire de cea a președintelui Wilson, a devenit favorabilă dezmembrării Imperiului Austro-Ungar.¹¹³

¹¹² Constantin Kirițesco, *op. cit.*, p. 8.

¹¹³ A.M.A.E. Franța, A-Paix, vol. 220, Rezumatul studiilor americane ale Comitetului *Inquiry* al Colonelului House, făcut de Emmanuel de Martonne, 16 decembrie 1918.

În raportul său despre *Inquiry*, din 24 octombrie 1918, de Martonne l-a descris pe Walter Lippman drept „un tânăr avocat evreu din New York, personalitate cunoscută a acestei lumi pacifiste americane în care nu s-a recunoscut niciodată realitatea războiului și în care s-au păstrat simpatii mai mult sau mai declarate față de Germania, sub acoperirea unei imparțialități absolute”. Însă Douglas Wilson Johnson era „un spirit solid și un prieten înfocat al Franței. Nu se poate uita admirabila sa «scrisoare către un savant german» publicată în *Revue de Paris* și distribuită apoi de către propagandă”. Isaiah Bowman era „un om tânăr, activ, cum se spune aici «un om al eficienței». El nu cunoaște personal Europa, fiindcă a călătorit mai ales în America de Sud, însă spiritul său clar și viu înțelege foarte repede. De la începutul războiului el și-a manifestat simpatia pentru cauza noastră”. O veste bună era aceea că „plecarea lui Walter Lippman în Europa, în luna martie 1918, a mai întărit situația lui Bowman”.¹¹⁴ Sosirea delegației americane la Paris, în decembrie 1918, era așadar departe de a fi defavorabilă punctelor de vedere franceze.

Începând din ianuarie 1919, expertizele geografice ale lui de Martonne aveau să fie testate la Conferința de Pace, unde comisii teritoriale au fost însărcinate să studieze și să propună trasee de frontiere. Au fost create și subcomisii, care au reunit experți precum de Martonne pentru Franța și Bowman și Johnson pentru delegația americană. De Martonne va interveni direct în dezbaterile comisiei dedicate frontierei româno-sârbe și va transmite note către președintele acesteia, Tardieu.

În 19 ianuarie 1919, de Martonne îi evoca misiunea în Statele Unite, apoi deschiderea Conferinței de Pace de la Versailles lui George Vâlsan, care era grav bolnav în urma unui accident de tren militar petrecut în 1917:

Tocmai am primit vești despre tine de la dl Lapedatu. Mi-a spus că ești în continuare bolnav și prea slăbit pentru a suporta o călătorie la Paris. Îmi

¹¹⁴ A.M.A.E. Franța, A-Paix, vol. 220.

pare tare rău, căci aş fi fost foarte bucuros să te primesc, iar tu ai fi putut aduce aici mari servicii delegaţiei române. Este păcat că nu ai putut veni mai repede. Sănătatea ta s-ar fi refăcut mai uşor aici, şi m-ai fi ajutat să termin la timp munca pe care am întreprins-o pentru a susţine revendicările României. Această muncă nu a putut fi terminată; mi-au lipsit timpul şi ajutorul necesare. În momentul în care speram, în cele din urmă, să îi vin de hac, am fost trimis în misiune în Statele Unite, şi abia m-am întors. Acum, iată-mă angajat complet în Conferinţa de Pace şi nu am niciun moment pentru mine.

Aş dori totuşi să îţi trimit o mărturie de prietenie şi am profitat de o oră de libertate pentru a-ţi scrie.

Aţi fost crunt încercaţi, însă acum trebuie să vă bucuraţi cu atât mai mult de triumful cauzei voastre. Acum nu mai poate exista nicio îndoială că România va ieşi din această criză aşa cum aţi visat-o. În timpul recente mele misiuni în Statele Unite, care a avut drept scop legarea de relaţii cu Comisia House, în vederea pregătirii Păcii, am reuşit să cunosc tot ceea ce s-a făcut acolo şi să le ofer documente acestor domni foarte rău informaţi, mai ales în privinţa chestiunilor româneşti. În acel moment a apărut nota Lansing, exprimând *pentru prima dată* simpatia Statelor Unite pentru revendicările româneşti din interior *şi din afară* [faţă de teritoriile din afara Regatului României – n. tr.]. Aici sunt încă în legătură cu experţii americani. Ei au toate rapoartele, hărţile etc. Aş putea fi în măsură chiar să ofer o părere, şi am furnizat deja Ministerului nostru de externe o serie de rapoarte cu privire la diferitele revendicări româneşti, spre fi studiate. Am reuşit să stabilesc o hartă a ţărilor române la scara de 1: 1000 000, redând compoziţia etnică şi densitatea populaţiei după un sistem nou; baza o formează datele de la fiecare comună în parte. În acelaşi timp, am o hartă specială cu % românilor, la aceeaşi scară. Toate acestea trebuiau să apară în volumul proiectat, pe care nu l-am putut termina. Dar acum am posibilitatea să ajung la oamenii direct responsabili de soluţii. Aş vrea doar ca acei compatrioţi ai voştri, stabiliţi aici [la Paris – n. tr.] pentru a face „propagandă”, să aibă mai multă măsură şi mai puţină ambiţie. Ei publică broşuri care le fac mai mult rău decât bine, şi hărţi despre care sunt obligat să spun că sunt false. Încă o dată, ce păcat că nu ai putut să vii!

Îngrijeşte-te, dragul meu prieten, şi însănătoşeşte-te. O datorezi ţării tale, care mai are încă nevoie de tine pentru ridicarea învăţământului ei. Universitatea voastră va avea o populaţie şcolară mărită şi vei avea de format geografi adevăraţi. Ştii cât îţi apreciez lucrările. Am spus-o şi am repetat-o la toată lumea. Când vei fi capabil, aş vrea să îmi trimiţi un rezumat al tezei tale, care ar putea să alcătuiască un articol în *Annales de Géographie*. Dacă nu poţi să faci asta, spune-mi: voi găsi într-o bună zi

modalitatea de a pune să fie făcut rezumatul, iar la nevoie, o să îl fac eu însumi.¹¹⁵

La 31 ianuarie 1919 delegația română era la Paris și Brătianu a expus revendicările românești. În 24 ianuarie, Parlamentul român tocmai ratificase toate unirile realizate, inclusiv pe cea a Basarabiei. Franța nu a recunoscut de la bun început toate aceste uniri, lăsând Conferinței de Pace sarcina de a decide. Clemenceau era de altfel puțin favorabil românilor și a lăsat să se înțeleagă că tratatul de pace de la București din 7 mai 1918 cu Puterile Centrale anulase promisiunile făcute României de către Aliați, prin tratatul din 17 august 1916, pentru ca ea să intre în război de partea lor.

Aparenta raliere a României la intervenția franceză împotriva bolșevicilor din Rusia de sud a deblocat, într-o oarecare măsură, situația: România putea fi considerată drept aliată, însă dreptul la autodeterminare a provinciilor revendicate i-a fost refuzat. Potrivit lui Traian Sandu, acest diferend nu putea masca sprijinul militarilor și al anumitor politicieni francezi față de un remodelaj strategic al frontierelor, care a dus la apariția României Mari:

Parisul spera să integreze România într-un bloc de «alianțe de revers» central-europene, alianțe ofensive împotriva Germaniei și defensive împotriva Rusiei sovietice, de îndată ce principiul unei intervenții în Rusia și-ar fi pierdut din actualitate și în cazul în care Aliații anglo-americani s-ar fi arătat neperformanți. Acest bloc al Europei de mijloc trebuia să asigure comunicațiile între Salonic și Lemberg, cu scopul de a aproviziona Polonia cu material militar; or, nodurile feroviare care mărgineau Transilvania la vest se găseau pe linia traversată de această axă, așadar trebuia ca stăpânirea lor să fie asigurată aliatului român.¹¹⁶

Expertizele lui Emmanuel de Martonne asupra frontierelor posibile ale României coincideau deci cu un lobby important. La

¹¹⁵ A. A. R., S6/(2)/ LXXXII.

¹¹⁶ Traian Sandu, *La Grande Roumanie alliée de la France. Une péripétie diplomatique des Années Folles?*, Paris, L'Harmattan, 1999, p. 7.

Conferința de Pace, el și-a găsit locul printre mediile diplomatice și militare. Emmanuelle Boulineau consideră că:

Datorită personalității sale, a cunoștințelor lui asupra dosarelor și a integrării pe care o avea în rețelele de putere, Emmanuel de Martonne apare ca un om al sistemului, mai degrabă consilier decât expert. Sfaturile sale au fost astfel urmate atunci când delegația franceză a fost în măsură să își impună alegerile în fața celorlalți Aliați.¹¹⁷

Ațiunea lui Emmanuel de Martonne se plasează astfel pe două planuri. Pe de o parte, el conduce o echipă, care a înlocuit Comitetul de Studii, echipă însărcinată să furnizeze la cerere și foarte rapid, uneori în câteva ore, informațiile pe care membrii delegației franceze la Conferința de Pace i le solicitau, în special calcule precise în privința populațiilor cuprinse între o traiectorie de frontieră sau o altă. Pe de altă parte, de Martonne a fost invitat să participe direct la lucrările Comisiei Teritoriale a Conferinței de Pace, comisie consacrată problemelor românești și iugoslave și prezidată de Tardieu. El a luat parte personal la ședințele din 7 martie 1919 (stabilirea unei linii de demarcație între armatele române și maghiare), din 18 martie (frontiera românească a Transilvaniei), din 25 martie (despre evreii din România și calea ferată de pe Tisa Superioară), din 3 aprilie (frontierele României) și din 20 mai (despre Banat).

În cele patru lungi studii pe care de Martonne le-a redactat asupra provinciilor revendicate de România, explică Boulineau, reflecțiile lui au avut în centru regiunea:

Emmanuel de Martonne ne vorbește aici ca un geomorfolog atașat argumentele geografiei fizice pentru a trasa frontiere așa-zis naturale. El își întemeiază discursul pe o argumentație privind identitățile regionale, solidaritățile economice și interesele strategice. Geograful lansează o gândire asupra regiunii ca individualitate spațială organizată și nu o reflexie asupra limitelor acesteia. El reflecta aici despre ceea ce alcătuiește unitatea unui teritoriu și nu despre frontiera care îl separă de alte entități regionale.

¹¹⁷ Emmanuelle Boulineau, „Un géographe traceur de frontières: Emmanuel de Martonne et la Roumanie”, în *L'espace géographique*, 2001, vol. 4, pp. 367-368.

Prezentarea sa despre cele patru provincii românești este deja o primă formă de regionalizare, care le extrage din matricea teritorială a imperiilor.¹¹⁸

În sprijinul expertizelor sale, de Martonne folosea cartografia. În memoriile sale despre Conferința de Pace, Isaiah Bowman scria:

Fiecare dintre naționalitățile central-europene avea sacul plin cu artificii statistice și cartografice. Atunci când statisticile eșuau, se utilizau hărți colorate. Ar fi nevoie de o monografie gigantică pentru a analiza toate formele de falsificare de hărți la care au dat naștere războiul și Conferința de Pace. S-a descoperit un nou instrument – limbajul cartografic. O hartă era la fel de eficace precum un afiș strălucitor și părea mai respectabilă și mai autentică. O hartă denaturată servea drept colac de salvare pentru numeroase argumente care se înecau. În Balcani, folosirea acestui procedeu a atins cel mai vizibil apogeu.¹¹⁹

De Martonne s-a implicat și el în această luptă, punând limbajul cartografic în slujba cauzei românești. Taline Ter Minassian insistă asupra eficacității acestui demers:

Dacă nu e sigur că rapoartele redactate de Emmanuel de Martonne au fost citite cu mare atenție de către «decidenți», hărțile au jucat un rol foarte real în negocierile de pace. Efectul cvasi-hipnotic al hărților și a petelor lor de culoare dădea fără îndoială negociatorilor iluzia unei aprecieri imediate a situației, o iluzie care a condus probabil la traseul frontierelor balcanice din 1919.¹²⁰

Însuși titlul hărții sale colorate „Repartiția naționalităților în țările în care domină românii”, publicată în 1919 de către Serviciul Geografic al Armatei, e departe de a fi unul neutru. Utilizarea culorii roșii pentru a reprezenta populația românească a pus în evidență județele în care aceasta predomina. Mai mult, harta sa făcea abstracție de minoritățile mai

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 363.

¹¹⁹ Isaiah Bowman, „Constantinople and the Balkans” în Edward M. House și Charles Seymour, *What really happened at Paris. The story at the Peace Conference 1918-1919*, New York, Scribner, 1921, p. 142.

¹²⁰ Taline Ter Minassian, „Les géographes français et la délimitation des frontières balkaniques à la Conférence de la Paix en 1919”, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, vol. 44, aprilie-iunie 1997, pp. 254-255.

mici de 25% dintr-un anumit județ, și colora județul în funcție de majoritatea rurală. Naționalitățile urbane au fost reprezentate prin cercuri segmentate, de dimensiune redusă. Potrivit lui Gilles Palski, „elementul rural al populației dintr-o regiune a devenit factorul decisiv în identificarea etnicității unui teritoriu. Astfel, o regiune întreagă, precum Transilvania, a fost clasificată drept teritoriu românesc, în pofida orașelor care erau în principal maghiare”.¹²¹ Acest demers cartografic tindea să favorizeze regiunile mai înapoiate și agricole, în care exista o armonie între glie și popor. Astfel, geografia regională și simpatia pentru țăranul român s-au îngemănat. În rapoartele sale, de Martonne avea să insiste asupra continuității, complementarității și interdependenței «țărilor române».

Harta francezului contrasta așadar în mod semnificativ cu aceea a contelui Pal Teleki, geograful maghiar. În harta lui, Teleki le-a atribuit la rândul său maghiarilor culoarea roșie, cu semnificațiile ei pozitive. Mai mult, el nu a furnizat o reprezentare a situației etnografice, care să faciliteze o împărțire a teritoriului. Ea reprezenta mai degrabă un amestec etnic inextricabil, o prezență maghiară pe întreg teritoriul, și o barieră de netrecut, Carpații, trasată chiar de natură.¹²²

Pe parcursul „ieșirii din război”, influența lobby-ului pro-românesc, dar și aceea a expertului, au întâlnit obstacole. În tabăra britanicilor, nici chiar „teroarea roșie” semănată de efemerul regim comunist al lui Bela Kun nu a părut să-l convingă pe Lloyd George în privința rolului esențial al României. La 27 martie, în Consiliul Suprem, premierul britanic declara: „Am vorbit despre suprimarea revoluției din Ungaria. Nu văd de ce am face asta: sunt puține țări care să aibă atât de

¹²¹ Gilles Palski, „Emmanuel de Martonne and the Ethnographical Cartography of Central Europe 1917-1920”, *Imago Mundi*, vol. 54, 2002, p. 115.

¹²² Vezi Zoltan Krasznai, *Géographie scientifique, enseignement et propagande. Les représentations du territoire national en Hongrie à l'époque de l'entre deux-guerres*, teză de doctorat, ELTE Budapesta – EHESS Paris, 2010.

mare nevoie de o revoluție”.¹²³ În alt moment, el exclama: „Unde naiba se află Transilvania asta, pe care românii sunt atât de nerăbdători să o obțină?”¹²⁴ În *Amintirile* sale, Charles Benoist evoca „mirările geografice” ale lui Lloyd George:

Însuși Ionel Brătianu mi-a povestit această scenă: „În fine, a strigat dl Lloyd George, dacă vorbim de atâta vreme despre Banatul acesta faimos, aş vrea să mi se explice o dată pentru totdeauna ce reprezintă el”. Inițial dl Brătianu a crezut că era o glumă, tocmai fiindcă se vorbea de atâta timp despre Banat. Însă, văzând seriozitatea celui care îi adresa întrebarea, el s-a hotărât să îi prezinte chestiunea, din punct de vedere românesc, cât mai succint se putea. Cu seriozitatea omului hotărât să știe tot, dl Lloyd George și-a luat capul în mâini, a ciulit urechile, și-a încrețit fruntea, a lansat săgeți cu ochii săi albaștri. După cinci minute, toată această atenție se risipise. Dl Brătianu și-a dat seama că ilustrul prim ministru nu îl mai asculta; ba chiar a avut dezagreabila impresie că îl făcuse să adoarmă.¹²⁵

În documentele Foreign Office-ului găsim un puternic curent promaghiar. *Manualul* secției sale de istorie remarca faptul că „Transilvania este în prezent lipsită de conflicte și fără intoleranță religioasă”. Autorii erau deci puțin favorabili alipirii Ardealului la România Mare. Această preocupare privind soarta minorităților învinse a impregnat de asemenea judecata Foreign Office-ului în privința Banatului.¹²⁶ Acestea fiind spuse, la britanici cauza românească beneficia de sprijinul lui Robert W. Seton-Watson, Henry Wickham Steed și Frank Rattigan. Pe 21 aprilie, Rattigan îi scria Lordului Curzon: „Nu ar trebui să pierdem din vedere că această țară este în prezent singurul bastion real împotriva contaminării cu bolșevism a sud-estului Europei și că, dacă permitem ca ea să fie înghițită, este dificil de prezis unde se vor sfârși necazurile”. Însă la 13 august 1919, după o săptămână petrecută în Transilvania, Rattigan adopta un

¹²³ A.M.A.E. Franța, PA-AP 166 Tardieu, dosar 378.

¹²⁴ Citat în Anne-Marie Cassoly, „Les frontières de la Grande Roumanie: approche géopolitique”, *Revue roumaine d'histoire*, XXXV, 1-2, 1996, p. 75.

¹²⁵ *Souvenirs de Charles Benoist*, p. 335.

¹²⁶ The National Archives, Kew: FO 373/ 1/ 8.

optimism prudent cu privire la viitorul românesc al acestei provincii: „cred că dacă i-am acorda un sprijin serios d-lui Maniu, el ar reuși să reconcilieze diversele elemente rasiale”.¹²⁷

Americanii se preocupau și ei de comportamentul românesc față de minorități, în special față de evrei. Potrivit lui Manley O. Hudson „emigrarea forțată a evreilor români în America a făcut ca Statele Unite să se intereseze de condițiile din România”.¹²⁸ De aici, accentul pus pe clauzele care garantau drepturile evreilor și ale altor popoare. O asemenea „ingerință” i-a deranjat pe reprezentanții României, dar și pe aceia ai Iugoslaviei și Poloniei. Totuși, *Inquiry*-ul, cu care de Martonne stabilise legături importante pe parcursul sejururilor sale în Statele Unite – colonelul House îi ceruse ajutorul în vederea reunirii documentelor referitoare la Transilvania¹²⁹ – a făcut recomandări pentru o Românie mărită, care coincideau cu cele ale francezilor. Dincolo de acel principiu al autodeterminării, secretarul de stat Lansing căuta să dezmembreze Austro-Ungaria pentru a slăbi Germania.

În afara cercurilor de diplomați și de specialiști, se duceau campanii de propagandă sortite eșecului. Biroul ucrainean de presă a publicat prin Imprimeria slavă statistici privind Galiția și Bucovina. Consiliul Național Central al Dobrogei-Babadag afirma că armistițiul încheiat cu Bulgaria era anterior abrogării ultimului tratat de la București: România Mare nu și-ar fi permis să dețină Cadrilaterul. O voce franceză s-a ridicat pentru a apăra Ungaria. În *Revue Politique Internationale*, Guy de Roquencourt declara:

Dacă există o regiune a Ungariei care are o istorie veche, care prezintă amprenta, patina arhaică, invocând trecutul, secolele de viață națională, gloriile de

¹²⁷ *Ibidem*, FO 608/ 55/ 5.

¹²⁸ E. M. House și Charles Seymour, *What really happened at Paris. The story of the Peace Conference*, Londra, Ed. Hodder și Stoughton, 1921, p. 220.

¹²⁹ Vezi Valeriu Florin Dobrinescu, *România și Ungaria de la Trianon la Paris 1920-1947*, București, Editura Viitorul Românesc, 1996.

altădată, tot ceea ce venerează naționalitățile, amintirile care constituie temelul conștiinței lor naționale, aceasta este într-adevăr Transilvania.¹³⁰

De Roquencourt și-a însușit o imagine, aceea a bastionului civilizației occidentale, frecvent utilizată de partizanii României Mari:

Transilvania (...) este Ungaria de odinioară, așa cum ar fi rămas toată, dacă ea nu ar fi fost, timp de secole, câmpul de luptă, teatrul războaielor în care bătrânul Occident se ciocnea cu Asia invadatoare. Caracterul ei de bastion inexpugnabil a ferit-o de distrugerile frenetice cărora i-a căzut victimă Ungaria mare.¹³¹

Desigur, exista o populație românească importantă în Transilvania, dar era vorba de emigranți, care beneficiaseră de toleranța unui naționalism luminat. Autorul concluzionează: „este dovedit că în nicio perioadă a istoriei Transilvania nu a fost românească sau proprietate a națiunii române”.¹³² Pe parcursul acestor luni, de Martonne a propus trasee de frontiere favorabile României. În februarie 1919, el îi scria lui Tardieu pe tema frontierei transilvănene:

Statistica ungară exagerează numărul maghiarilor (...). În orașe, trebuie să ținem seama de prezența adevăraților maghiari, dar introduși în mod artificial (funcționari, clientela lor comercială), o populație oarecum fluctuantă, care ar dispărea o dată cu atribuirea țării către o altă putere. (...) Limita românilor dominanți poate fi chiar mai la vest decât o indică harta. Un anume oraș cu majoritate [maghiară] poate în realitate să devină aproape imediat după atribuirea sa către România, un oraș românesc.

La 24 februarie 1919, în cea de-a doua notă privind noul traseu de frontieră al delegației franceze, el examina într-o manieră critică normele: să se urmărească limita grupurilor compacte; să nu se rupă orașele de suburbiile lor; să fie lăsate Transilvaniei debușeele văilor care coborau din munți înspre câmpie, cu o cale ferată care le lega, astfel încât lumea să nu fie silită, pentru a comunica dintr-o vale în alta, să treacă în teritoriul

¹³⁰ Guy de Roquencourt, „La question de la Transylvanie”, *La revue politique internationale*, Lausanne, 1919, p. 3.

¹³¹ *Ibidem*, p. 4.

¹³² *Ibidem*, p. 22.

maghiar. În lumina faptelor, el propunea „un compromis care satisfăcea cât de mult se putea atât exigențele acelor care luau în considerare în special repartitia naționalităților, cât și pe cele ale economiștilor”.¹³³ Intervenția concretă a geografului francez a fost reținută de către comisie.

Un alt litigiu a fost cel al Banatului, revendicat de români și de sârbi, și care includea o puternică minoritate germană. Există o vorbă, anume că românii nu au decât doi prieteni: Marea Neagră și sârbii. Dar, la sfârșitul Marelui Război, Serbia avea simpatia aliaților pentru suferințele îndurate și pentru rezistența ei eroică – în același timp, Bucureștiului i se reproșa pacea din primăvara lui 1918. Potrivit tratatului secret din 1916 întreg Banatul era acordat României, însă la finalul conflictului sârbii au ocupat acest teritoriu. Sârbii nu voiau să renunțe la cei 225.000 de compatrioți ai lor. Mai mult, Belgradul invoca un argument strategic: dacă tot Banatul era acordat României, capitala sârbă ar fi fost expusă, o pradă ușoară în caz de invazie. Ion I.C. Brătianu s-a menținut inflexibil pe poziție, refuzând să cedeze vreun centimetru de pământ sârbilor. În acest litigiu, cauza românească s-a izbit de expertiza unui alt geomorfolog, sârbul Jovan Cvijic. Cvijic își începuse cariera ca specialist al karst-ului, înainte de a se orienta înspre o geografie menită să argumenteze revendicările teritoriale și naționale ale Serbiei. Spre sfârșitul războiului, el a susținut o serie de cursuri la Sorbona și a devenit membru al Societății Geografice din Paris. În timpul Conferinței de Pace, Cvijic a reprezentat punctele de vedere ale slavilor de sud în sânul comisiilor teritoriale.

În raportul său către Conferință, de Martonne scria: „Problema Banatului este prea arzătoare și prea complicată pentru a putea să sperăm că vom găsi o soluție perfectă, dar cel puțin este de dorit să evităm tot ceea ce ar putea crea în viitor posibilități de neînțelegere între România și noul stat iugoslav”. Pentru francez, harta etnografică evidenția în Banat o adevărată „pelerină de arlechin” în privința naționalităților. Ar fi fost

¹³³ A.M.A.E. Franța, PA-AP 166 Tardieu, dosar 378.

așadar dificil, dacă nu imposibil, să se aplice principiul naționalităților. De Martonne invoca noțiunea de regiune pentru a arăta tropismul Banatului către teritoriile românești: coeziunea și coerența interne ale teritoriului ar fi fost mai puternice decât legăturile pe care acesta le întreținea cu alte ansambluri teritoriale.¹³⁴ Bazându-se pe hărți, de Martonne a prezentat așadar o modificare a traseului, pentru a atribui Belgradului cele două orașe istorice: Weiskirchen și Werchetz (Vârșeț), argumentând că era posibilă realizarea unei joncțiuni feroviare de 32 sau 55 de km, în funcție de traseul ales, la calea ferată dintre Timișoara și portul dunărean Baziaș. Nota geografului a fost trimisă la sub-comisie, pentru a lua în considerare trasee concrete de frontieră. În urma discuțiilor a fost adoptat traseul propus de către de Martonne, „cel mai corect din punct de vedere etnic”, pentru un segment de circa 165 de km dintr-o lungime totală de 220 de km de frontieră. Potrivit lui Boulineau „influența lui de Martonne în adoptarea unei porțiuni de frontieră este neîndoielnică în acest caz”.¹³⁵ Dar era vorba mai ales de un acord de circumstanță între expert și decidenți. Soluția de compromis avea să fie găsită în parte datorită medierii lui Take Ionescu: România și-a dat seama că ea nu avea nevoie de încă un dușman.¹³⁶

Mizele diplomatice vor avea din nou întâietate în fața raționamentelor geografice în privința Dobrogei. În expertiza sa din 6 mai 1918, de Martonne pledase în favoarea României. Statisticile etnice și factorii economici și strategici ar fi justificat revendicările românești. Însă la 6 aprilie 1919, Consiliul Superior al Aliaților a respins pretențiile bulgare, motivând astfel „comisia estimează că nu ține de ea să propună sau să recomande vreo modificare de frontieră care ar antrena cedarea

¹³⁴ Vezi Emmanuelle Boulineau „Fronts et frontières dans les Balkans: les géographes et les enjeux frontaliers sur le Danube en 1919-1920”, *Balkanologie*, vol. X, no. 1-2, mai 2008.

¹³⁵ Boulineau, *art. cit.*, p. 367.

¹³⁶ Vezi Elena Istrătescu, „Despre Banat la Conferința de Pace de la Paris”, *Magazin istoric*, vol. 35, nr. 2001, p. 12.

către un stat inamic a unui teritoriu făcând de drept parte integrantă dintr-un stat aliat”.¹³⁷

Într-o scrisoare din 6 aprilie, Lapedatu îi descria lui Nicolae Iorga tratativele în curs privind traseele frontierelor României postbelice:

Alaltăieri, dl de Martonne, care, cum v-am spus, a fost, de fapt, referentul *Comisiunii*, ne-a chemat, pe dl Mrazec și pe mine, să ne pună în cunoștință de rezultatele, hotărârile, ca să zic așa, pe baza cărora Comisiunea urmează a-și întocmi și prezenta raportul, săptămâna aceasta chiar, *Delegației celor Patru*. Iată care sunt acele hotărâri: Basarabia întreagă, Bucovina de asemenea, cu excepția părții muntoase din nord-vest, nelocuită (...) Transilvania până dincolo de Sătmăr, Carei, Oradea, Arad și Nădlac. Linia ferată care leagă aceste orașe, cu o zonă suficientă de acoperire spre vest, rămâne în stăpânirea noastră (...). Cât privește Banatul, lucrurile stau mai prost.¹³⁸

La 21 aprilie, Iorga nota în jurnalul său:

Aflu seara, cu cărți din Paris (oh, ridicolă [a] noastră propagandă ...), o scrisoare de la Lapedatu, maltratat și ignorat de Mișu¹³⁹, dar readus la suprafață de Brătianu, pentru care profesează multă considerație. Atribuie un mare rol la Conferință lui Tardieu, sfătuit de către de Martonne.¹⁴⁰

La 23 aprilie 1919, Vâlsan, deși suferind, îi oferea lui de Martonne cuvinte de încurajare în timpul vicisitudinilor Conferinței:

Preasculme maestre,

Ultima voastră scrisoare mi-a făcut un mare bine. Eram bolnav la Iași, după o operație grea, care m-a ținut șase luni la pat, iar cuvintele voastre amicale, optimismul vostru, au reprezentat pentru mine o adevărată consolare. Acum sunt la București, la părinții mei, unde îmi fac convalescența.

¹³⁷ A.M.A.E. Franța, Conferința de Pace, Culegere de acte, vol. 53, anexa 1.

¹³⁸ Petre Țurlea (ed.), *Scrisori către N. Iorga (1919-1920)*, vol. VI, partea I, București, Ed. Academiei Române. Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2002, pp. 60-61.

¹³⁹ Nicolae Mișu (1858-1924), diplomat și politician român, care, în calitate de ministru plenipotențiar al României la Londra, a fost membru în Delegația României la Conferința de pace de la Paris. În perioada 15 octombrie – 30 noiembrie 1919 a deținut portofoliul de ministru de externe al României, în guvernul Artur Văitoianu (n. tr.)

¹⁴⁰ Nicolae Iorga, *Memorii (însemnări zilnice maiu 1917 – martie 1920). Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică*, vol. II, București, Editura Națională S. Ciornei, p. 192.

Evenimentele prin care am trecut în anii aceștia din urmă, boala care nu mi-a dat răgaz, mi-au schimbat mult sufletul. Am devenit mai trist și mai puțin entuziast, nu mai am încrederea de altădată nici în forțele mele, nici în cele ale altora, mă întreb ce vom face în viitor și nu găsesc încă un răspuns satisfăcător. Dorisem atât de mult să fiu de oarecare folos pentru țara mea și iată, chiar în momentul în care mi se solicită serviciile sunt incapabil de muncă. Nu știu dacă este un efect al bolii, dar văd prea multe nulități în jurul meu și în aproape toate posturile importante. Ele sunt cele care umplu ziarele cu vorbăria lor incoerentă. Ele sunt cele care introduc propaganda politică la sate. Ele sunt acelea care ne împart proviziile într-o manieră scandaloașă. Ele se răspândesc în întregul Occident și dau informații false, făcând prostii, precum cea a «intelectualilor» care au protestat – am aflat-o cu stupeoare – împotriva acțiunii voastre pentru noi la Paris. Sunt ultimele vestigii ale păturii fanariote sau fanariotizate. Acești oameni nu înțeleg, chiar și atunci când au intenții bune, nici aspirațiile acestui popor, nici geniul său, care implică o mare parte de discreție și de înțelepciune. Dacă războiul, pe care l-au pregătit prost, a fost purtat de poporul român, am avut nefericirea de a fi reprezentați tot de către ei la Conferința de Pace. Există totuși aici oameni foarte onorabili, care cunosc exact situația, dar a căror acțiune are încă o amploare practică redusă. Ei sunt aceia care au apreciat cu recunoștință munca voastră și apropo de asta vă trimit un articol despre dumneavoastră scris de dl Simionescu într-unul din cele mai populare ziare din România. Aici sunteți iubit și tot ceea ce are legătură cu dumneavoastră nu ne este indiferent. Dl Mrazec, prin intermediul căruia sper să vă pot trimite această scrisoare, ne-a povestit sumar ceea ce s-a întâmplat cu catedra de geografie a lui Vélain¹⁴¹. Am fost consternat. Poate că veți avea puțină bucurie gândindu-vă la devotamentul pe care vi-l poartă elevii dumneavoastră – iar aici îi aveți ca elevi pe toți tinerii studenți în geografie din România – care vă consideră drept cel mai mare geograf al Franței.¹⁴²

Tratatativele aveau să întâlnească obstacole importante. În iunie, Brătianu s-a supărat pe tema garanțiilor care trebuiau acordate minorității evreiești, a împărțirii Banatului cu Serbia și a frontierei româno-maghiare pregătite de Aliați. A părăsit Conferința. La început de iunie, de Martonne face parte dintr-o Misiune Universitară Franceză, care

¹⁴¹ Charles Vélain (1845-1925) geograf, geolog și explorator francez. Începând din 1892 a fost primul titular al catedrei de geografie fizică de la Universitatea din Paris, disciplină la a cărei fondare științifică a contribuit din plin (n. tr.)

¹⁴² A. A. R., S 19.LXXXI.

i-a numărat printre membrii săi pe [Lucien] Poincaré, Diehl, Bedier și Fougères. Potrivit Quai d'Orsay-ului, această misiune avea o dublă sarcină și un dublu scop, universitar și economic. Mai întâi, „era vorba, cu ocazia reformei structurilor de învățământ din România, să se pregătească pătrunderea personalului nostru și a metodelor noastre în organizarea și educația publică a acestei țări”, iar în al doilea rând, de „dezvoltarea bogățiilor României – prin participarea directă și cât se poate de extinsă a Franței la folosirea lor –, creșterea cumpărăturilor noastre (cereale, cherestea, petrol etc.) (...), industrializarea României (...), exploatarea pieței românești ca debușeu pentru producția noastră industrială sporită –, creșterea vânzărilor noastre”.¹⁴³

Fără îndoială, era vorba, de asemenea, de o misiune de mediere cu guvernul român. La 9 iunie, Misiunea Franceză era primită la Senat. Iorga scria pe un ton acerb în memoriile sale:

Sala decorată frumos cu flori. Un public imens. În fruntea profesorilor, aceiași nemțofili: C.C. Arion, Dragomir Dumitrescu (care vrea să fie mitropolit) etc. Ministrul introduce aluzii la nevoia de concurs din partea Franței, pe care o au revendicările noastre. Rectorul vorbește... istorie, pe un ton care ne scade. Păcat că P. Missir, care a luat și el cuvântul, este unul din acei care au negociat pacea cu nemții! (...) Bătrânul Poincaré face un discurs de vechiu sistem, cu glas tare și gesturi largi (...) În unele momente sala mi se pare însă prea servilă.¹⁴⁴

La 11 iunie, Saint-Aulaire raporta Ministerului de externe francez:

Misiunea noastră Universitară se bucură aici de cea mai călduroasă primire. Adresez ministerului darea de seamă a manifestărilor entuziaste de care a avut parte. Acestea nu fac să se piardă din vedere obiectivul practic al misiunii. Din contră, ele îl facilitează, deoarece creează o atmosferă foarte favorabilă în jurul discuțiilor cu delegații români.

În toastul său, primul ministru „a comparat, nu fără amărăciune, sacrificiile trecute și prezente ale României cu insuccesele pe care le

¹⁴³ A.M.A.E. Franța, seria Z-Europe, dosar 142, notă din 16 mai 1919.

¹⁴⁴ Nicolae Iorga, *op. cit.*, pp. 212-213.

înregistrează în acest moment, dar a adăugat că această aventură nu poate viza în niciun caz Franța, care, prin toate mijloacele aflate la îndemână, îndeplinește azi, ca întotdeauna, rolul său de protectoare naturală a României.”¹⁴⁵ O convenție privind recrutarea, statutul și salarizarea personalului universitar pus de guvernul francez la dispoziția guvernului român a fost semnată între Angelescu și Poincaré.

În 12 iunie, ministrul Instrucțiunii a oferit un dineu pentru universitarii francezi. Iorga nota în jurnal:

Angelscu vorbește foarte demn. Poincaré, foarte spiritual, face glume de masă. (...) De Martonne mă întreabă de ce nu am venit la Paris. – Pentru că nu m-a chemat nimeni. – Așa și cu dânsul: a trebuit ca americanii să puie discuția pe un teren de faptele, pentru a se recurge la știința lui. Acum, mergând în Basarabia, speră să ne poată fi util.¹⁴⁶

În aceeași zi a apărut ultimul număr din *La Roumanie*, anunțând că „sarcina noastră a fost îndeplinită”:

Opera întreprinsă în comun la Paris ne impune îndatoriri pe care nu le putem îndeplini decât în România. România mărită trebuie să fie o Românie nouă, o țară cu o democrație reală și solidă, care să meargă pe calea progresului, în deplină înțelegere cu vecinii săi emancipați, la fel ca ea, de oribila opresiune austro-germană, și mereu credincioasă marilor democrații din Occident, alături de care a luptat pentru libertate și pentru dreptate.¹⁴⁷

A doua zi, de Martonne avea să se adreseze Senatului, referitor la noua frontieră a României. Iorga nota: „De Martonne este de o mare discreție (...) Ceai la Capșa, oferit de francezi. Mulți germanofili și multă jenă.”¹⁴⁸ O grevă paraliza căile ferate. Agitația politică câștiga teren. Situația militară din Ungaria rămânea instabilă. În 14 iunie, francezilor li se oferă încă un banchet. Potrivit lui Iorga:

Același ton de servilism și aceeași lipsă de tact. Cineva se plânge de nedreptățirea noastră la Conferința de Pace. Mari aplauze, nepotrivite.

¹⁴⁵ A.M.A.E. Franța, seria Z-Europe, dosar 142.

¹⁴⁶ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 214.

¹⁴⁷ *La Roumanie*, 12 iunie 1919.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 215.

Poincaré trebuie să spuie să „iertăm” excesele unor doleanțe care nu îl privesc pe dânsul, căci el nu reprezintă Conferința Păcii. În maniera cea mai frumoasă formă vorbește Saint-Aulaire, care vădește calități de mare orator. I se pare însă că noi am cerut o Universitate franco-română. La sfârșit, Simionescu întreabă: „Toate ca toate, dar România?”¹⁴⁹

Două zile mai târziu, de Martonne pleacă în Basarabia. Este prima sa vizită în această provincie „pierdută”. Drepturile României asupra Basarabiei nu întrunesc unanimitatea. Desigur, tipografia General Lahure avea să publice în 1919, cu sprijinul Legației române, trilogia lui Ion G. Pelivan, delegat al Comitetului Central al Partidului Țărănesc din Basarabia, fost deputat al Sfatului Țării.¹⁵⁰ În plus, la 30 iunie, căpitanul John Kaba din armata Statelor Unite, membru al comisiei Hoover pentru România, a publicat propriul *Studiu economic și politic asupra Basarabiei*. Potrivit lui Kaba, locuitorii Basarabiei aveau deplină încredere în America și în Anglia, iar limba română era vorbită peste tot. El a respins astfel acuzațiile adresate armatelor române:

De această parte a Nistrului, pe malul drept, și din Galiția și Bucovina până la Marea Neagră se întinde armata română. Ea stă de pază la frontiera civilizației, pentru a o salva de la distrugere, pentru a împiedica omenirea, care a avut nevoie de secole pentru a progresa cu trudă, să retrogradeze dintr-o dată, pentru a salva restul Europei și probabil restul lumii de soarta și de suferința nefericitei Rusii.¹⁵¹

Însă Frank Rattigan s-a simțit obligat să îi critice pe români. Într-un raport către Foreign Office din 19 ianuarie 1919, el afirma că Rusia nu avea drepturi asupra Basarabiei, însă constata că forțele de ocupație românești se făceau vinovate de abuzuri și de corupție, de care minoritățile trebuiau protejate. Conform unui memorandum din 8

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 216.

¹⁵⁰ Ion G. Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe (1842-1918); L'union de la Bessarabie à la mère patrie – la Roumanie; Le mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie de 1842 à 1918*, Paris, 1919.

¹⁵¹ John Kaba, *Etude politique et économique sur la Bessarabie*, Paris, 1919, p. 12.

februarie, unirea Basarabiei cu România trebuia să se bazeze „pe principiul etnic și nu pe cucerirea militară”.¹⁵²

Bineînțeles, opoziția cea mai mare venea din partea „Comitetului pentru eliberarea Basarabiei” condus de A.N. Krupenski și A.Ch. Schmidt. Pentru aceștia, deciziile Sfatului Țării fuseseră votate sub amenințarea baionetelor și a mitralierelor românești. Ei invocau principiile wilsoniene pentru a afirma că drepturile istorice, economice și politice ale Rusiei nu i-ar permite niciodată acesteia să fie de acord cu anexarea arbitrară a Basarabiei la România. Acest grupuscul de ruși albi spera încă în înfrângerea bolșevismului pentru a opri expansiunea românească.

Să ne reamintim că până în 1917 Basarabia ocupa un loc marginal în imaginarul și în geografia politică a naționalismului românesc. În contrast cu Transilvania și Bucovina, Basarabia nu avea o mișcare naționalistă puternică. Potrivit lui Onisifor Ghibu, în 1916 această provincie „se agăța încă cu toate forțele de Rusia țaristă”.¹⁵³ În 1917-1918, primii animatori ai naționalismului românesc în Basarabia au fost într-adevăr ardelenii. Pentru a aduce la suprafață conștiința romanității lor la românofilii din această provincie, guvernul de la București a trimis rapid aici artiști și intelectuali precum Maria Ventura și muzicianul George Enescu, ca să impresioneze elitele locale. În opinia lui Florin Țurcanu, frontiera orientală „era, mai mult decât alte frontiere ale României Mari, o «frontieră a intelectualilor», căci istoricul, arheologul, etnograful, geograful, lingvistul, adică folcloristul sunt cei care stăteau la baza unei părți esențiale a reprezentărilor care o înconjoară și o justifică între 1914 și 1918”.¹⁵⁴ De Martonne a contribuit și el la această construire intelectuală a frontierei orientale.

¹⁵²The National Archives, Kew: FO 608/30.

¹⁵³Onisifor Ghibu, *Călătorind prin Basarabia. Impresiile unui român ardelean*, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1923, p. 1.

¹⁵⁴Florin Țurcanu, *op. cit.*, p. 122.

La 2 iulie 1919, George Vâlsan îi scria istoricului de artă George Oprescu:

De Martonne a fost de trei ori la mine. Am vorbit de multe lucruri. Bineînțeles, el a fost cel mai bine informat în privința noastră, la Conferința de Pace. Dar, venind în țară, el a găsit multe lucruri noi, pe care regretă profund că noi nu le-am făcut cunoscute înainte. Îți poți imagina cât regretă modul în care s-a încheiat pacea. Călătoria sa în Basarabia l-am impresionat mult.¹⁵⁵

Întors la Paris, la 7 iulie 1919, de Martonne prezintă o „Notă asupra Basarabiei”, în care explica validitatea votului din 28 martie 1918 și respingea propunerea organizării unui plebiscit cu privire la viitorul provinciei:

Dintre toate provinciile care compun domeniul istoric al României, Basarabia este una dintre cele mai clar românești (...) Dl de Martonne, eminentul profesor, tocmai a petrecut 15 zile acolo, străbătând întreaga țară, vorbind în limba lor cu țăranii. A putut constata că studiile pe care la făcuse înainte despre caracterul românesc al Basarabiei sunt mai mult decât confirmate de această anchetă. Imensa majoritate a țării este locuită de țărani moldoveni care vorbesc româna cea mai pură (...). Numai clasele superioare sunt rusificate (...) Imensa majoritate a țăranilor moldoveni știe că este moldovenească, dar nu înțelege că este românească, deoarece, fiind analfabetă, ea ignoră valoarea națională a limbii sale (95% de analfabeți) (...) Țăranii moldoveni din Basarabia vor deveni conștienți de naționalitatea lor, ca și frații lor din alte provincii românești, atunci când vor fi educați. Ignoranța lor actuală nu poate fi un motiv pentru a-i lega de o putere străină, care i-a cufundat în mod voit în ignoranță, pentru a-i domina. În aceste condiții, un plebiscit ar fi o manifestare fără efect (...). Anexarea integrală a Basarabiei este conformă dreptății etnice, istoriei și geografiei. În plus, ea este impusă de interesul populațiilor.¹⁵⁶

La 11 iulie 1919, Victor Antonescu l-a informat printr-o telegramă pe Ion. I. C. Brătianu despre părerile și pretențiile prietenului lor francez:

Martonne mi-a comunicat în această dimineață că rușii fac propagandă pe lângă personalitățile [de la] Conferință împotriva anexării Basarabiei la

¹⁵⁵ A. A. R., S 12 (1-46)/ LXXXI.

¹⁵⁶ A.M.A.E. Franța, PA-AP 166 Tardieu, dosar 378.

România. Ei țin întruniri într-o casă particulară, la care convoacă personalități [ale] lumii politice și diplomatice. L-au adus pe un țăran din Basarabia, al cărui nume îl ignor, care vorbește împotriva oligarhiei românești... în Basarabia mișcare pentru.... anumiți evrei germani sunt în aparență în fruntea mișcării... Cred că în realitate autorii campaniei sunt evreii din America, care le dau fonduri și ajutor ... Influență... Lansing... împotriva anexării Basarabiei. Martonne se plânge că nu are o hartă ber. (hartă bună?) pe tema Basarabiei, i-am dat harta doctorului Meruțiu, dar el voia harta Maiorului... privind teritoriile ocupate [din] Ungaria, care era mai bine făcută. El dorește de asemenea mai multe exemplare din harta lui Brătulescu despre Dobrogea.... și mai multe exemplare din aceste hărți [la] Legație, pentru distribuire [către] membri.

A doua zi, Antonescu i-a comunicat:

I-am văzut în dimineața asta pe [Jules] Laroche și Tardieu. Tardieu mi-a arătat concluzia lungului raport făcut de el către delegații Marilor Puteri pe tema Basarabiei, pe baza datelor furnizate de către de Martonne care tocmai s-a întors din călătoria sa în Basarabia. În concluziile sale el spune: nu există o parte românească a Basarabiei, nu există decât o singură Basarabie care este în întregime românească și face parte integrantă din Moldova, ale cărei limite naturale sunt la Nistru. Că un plebiscit ar fi inutil, căci Adunarea Revoluționară a votat deja anexarea sa la România; că această adunare are aceleași origini și deci aceeași putere precum Adunările Revoluționare ale Poloniei, Cehoslovaciei și Iugoslaviei – care au luat în ceea ce privește țările lor hotărâri similare.

Existau așadar vești bune: „Tardieu se bucură de plecarea lui Lansing (...) Albert Thomas a scris în *L'Information* un articol foarte frumos care susține punctul de vedere românesc în problema minorităților (...) De Martonne a acordat către *L'Oeuvre* și către *Journal des Débats* două interviuri pe tema Basarabiei, foarte favorabile României”.¹⁵⁷

De fapt, cele două articole din 15 și din 19 iulie 1919 aveau să fie reunite într-o plachetă, *O mărturie franceză asupra situației din Basarabia*, pentru „a permite publicului francez să judece la valoarea lor știrile tendențioase de care presa este inundată de ceva vreme, noi nu putem

¹⁵⁷ Arhivele Ministerului de Externe, România, București (de acum înainte A.M.A.E. România), Fond 71/1914, vol. 58.

face mai mult decât să reproducem, fără să schimbăm un cuvânt, această dublă expresie a unei mărturii directe și importante”.

În „Adevărul asupra Basarabiei”, de Martonne afirma că a vorbit românește în aproape toate satele prin care a trecut, chiar și în coloniile bulgărești din Sud. De unde mirarea sa față de propaganda antiromânească înghițită de presa franceză:

Trebuie să reflectez la distanța care separă Nistrul de Sena, la lentoarea așa-zisului Orient Expres, care a făcut cinci zile pentru a mă aduce de la București la Paris, la aceea a telegramelor care parcurg aceeași distanță în trei săptămâni, pentru a înțelege cum pot circula aici asemenea idei și zvonuri (...) Toți au fost atinși de propaganda organizată la Paris de un comitet de basarabeni rusofili.¹⁵⁸

Iată deci ce a văzut el, traversând cu mașina toată Basarabia:

O țară admirabil de bogată, în care recoltele unduiau cât vedeai cu ochii, promițând o recoltă magnifică, cu o siguranță perfectă, atât în orașe, unde am ajuns de mai multe ori pe timp de noapte, cât și la țară, unde am văzut femei și copii lucrând la mai mulți kilometri de sat.¹⁵⁹

El nu a văzut nicio urmă de furturi românești, de nemulțumiri, de tulburări.

Nu se poate nega că au existat stângăcii, de pildă la începutul ocupației, că mai există încă uneori. N-am comis oare și noi așa ceva în Alsacia, care ne-a fost redată după numai 40 de ani de izolare, timp în care n-am încetat să ne gândim la noi? Situația este cu atât mai delicată în Basarabia, separată de Principatele Române acum 100 de ani, într-un moment în care spiritul național nu era încă format, în care funcționarii unui stat modern nu existau. E neîndoielnic că există un curent ostil unirii cu România. Nu cred că el reprezintă majoritatea țării. El este creat de marii proprietari și de evrei. Propaganda bolșevică lucrează, pe de altă parte, în rândul țăranilor, făcând să se răspândească, la țară, zvonurile cele mai extraordinare.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Emmanuel de Martonne, *Un témoignage français sur la situation en Bessarabie*, Paris, Tipografia Dubois și Bauer, 1919, pp. 5-6.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 6.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 7.

Potrivit lui de Martonne, acest curent antiromânesc nu avea rădăcini profunde, iar curentul românofil se dezvoltă în fiecare zi:

„El s-ar fi manifestat de mult timp, dacă Rusia n-ar fi ridicat pe Prut o stavilă de netrecut. Impresia mea este că el va sfârși prin a cuceri grosul populației, dacă lăsăm ca evoluția normală a lucrurilor să își urmeze cursul”.¹⁶¹

În lucrarea „În Basarabia”, de Martonne afirma că nu întâlnise nici un bolșevic:

Cu condiția de a fi înzestrat cu un permis de circulație, [care sunt] cerute peste tot în zona cu armate, este ușor să circuli în Basarabia. Liniștea este deplină, ordinea perfectă (...). Asigurarea contra bolșevismului este binefacerea cea mai evidentă a ocupației românești și cea care produce cea mai mare impresia asupra claselor de mijloc. Din nord în sud, țara este cultivată în mod admirabil: în stepele Bugeacului cu orizonturi imense se unduiesc grânele cât vezi cu ochii, iar porumbul, întârziat de ploii, se întinde în șiruri de un verde clar, alternând cu șiruri negre ale arăturilor proaspete¹⁶².

I s-au arătat o pădure arsă de către bolșevici și câteva proprietăți devastate, însă a văzut mai mult de o reședință intactă:

Valul de *jaquerie* dezlănțuit în iarna lui 1917-1918 de către dezertorii de pe frontul rusesc și bandele de bolșevici venite din Ucraina nu a durat mai mult de cinci-șase săptămâni și nu a trecut mai la sud de Chișinău. Acesta a fost însă suficient pentru a zgudui în profunzime societatea, a duce la o rupere de Rusia și a-i orienta pe conducători înspre România, singura capabilă atunci să asigure ordinea. Preponderența elementului românesc în populație nu ar fi fost suficient pentru a hotărî această mișcare, căci țărani fuseseră ținuți în ignoranță prin interzicerea absolută a limbii române în școli. Toți își spuneau încă «moldoveni». Totuși, limba este identică cu aceea pe care am învățat-o în Carpați, în Țara Românească și în Transilvania. În pofida abandonării costumului românesc, din care boneta de blană – *căciula* – este ultima rămășiță, am regăsit până spre intrarea în Chișinău tipologiile românești (...) Am putut constata în numeroase puncte inexactitatea vechilor hărți etnografice și mi se pare neîndoielnic

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 8.

¹⁶² *Ibidem*, pp. 9-10.

faptul că proporția românilor este cu mult mai mare decât cea dată de recensământul rusesc din 1897.¹⁶³

De Martonne a recunoscut existența unor colonii bulgărești și germane, dar concluziona că acei locuitori erau în general de partea celor care asigurau ordinea și le apărau pământurile. Orașele din centru și din nord, Bender, Chișinău, Soroca, Bălți erau centre cosmopolite în care elementul evreiesc era în general unul preponderent. Dar nu se vedea în prezent niciun semn de ostilitate sistematică a evreilor față de guvernul român: „Am fost salutat la Soroca de o delegație în care am fotografiat unul lângă altul notabilități evreiești și preoți ortodocși în odăjdii”.¹⁶⁴

Pentru autor, Basarabia se deosebea în mod clar de Transilvania prin faptul că ea fusese ținută deoparte în modul cel mai complet de mișcarea de renaștere românească:

Nicio carte românească nu putea să treacă Prutul, nicio școală românească nu exista în Basarabia. Printre țărani români se înregistrează 90% de analfabeți. Conștiința națională nu poate fi trezită decât de către școală: în acest moment acolo se desfășoară o muncă imensă; trebuie să se predea învățătorilor până și alfabetul latin. Țăranul, obișnuit să își țină copiii pentru muncile câmpului, nu este grăbit să îi trimită la școală. Există un singur gând: pământul.¹⁶⁵

Ceea ce se cerea înainte de toate și în unanimitate era ca soarta țării să fie fixată cât mai repede. Pentru de Martonne viitorul era reprezentat de un nucleu de intelectuali români conștienți, care vorbeau în numele mării majorități a populației, exprimând aspirațiile confuze ale unei mase țărănești încă amorfe. El concluziona:

Rechizițiile pentru trupele românești au putut să nemulțumească un anumit sat sau un anumit oraș. Spiritele pot fi încă agitate, în pofida calmului aparent al țării. Nu e mai puțin adevărat că asimilarea Basarabiei de către România se desfășoară lent, printr-o evoluție naturală. Ar fi nevoie de o zdruncinătură brutală pentru a o opri. O întoarcere înapoi este oare

¹⁶³ *Ibidem*, pp. 10-11.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 12.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 13.

posibilă? Este oare de dorit? Mă îndoiesc că un observator imparțial, sau chiar simpatizant al Rusiei, ar putea să răspundă afirmativ.¹⁶⁶

La 29 iulie, Lapedatu îi scria lui Iorga pe un ton optimist și combativ:

Putem fi siguri că această rezolvare ne va fi favorabilă. După cum știți, Francezii sunt cu totul pentru noi. Prin articolele și conversațiile sale, dl de Martonne a împrăștiat ultimele ezitări ale compatrioților săi de la Conferință. Clemenceau însuși – o știu din două surse absolut sigure – e de astă dată hotărât de partea noastră. Profesorul Johnson, reprezentantul Americii în Comisia teritorială românească, e asemenea pentru noi. Dânsul zice că retrocedarea Basarabiei e o chestiune de justiție și de pace, tot așa ca și retrocedarea unei părți din Cadrilater (Dobriciul și Balciul) bulgarilor.¹⁶⁷

Însă pledoariile lui Emmanuel de Martonne și ale celorlalți au avut puțină greutate în fața imperativelor diplomatice și militare. Comisia teritorială a fost depusată de destinul Basarabiei. Instanța superioară, Consiliul miniștrilor afacerilor externe, a fost cea care a suspendat atribuirea provinciei, așteptând reglementarea problemei rusești.

Situația din Ungaria complica de asemenea negocierile de la Versailles. Revoluția bolșevică de la Budapesta risca să ducă la o joncțiune între armatele roșii ale Ungariei și cele ale URSS-ului: Clemenceau a profitat de acest lucru pentru a pune armata română sub înaltul comandament al generalului Franchet d'Esperey. Ca să îi liniștească pe români, el a aprobat înaintarea trupelor lor în întreaga Transilvanie și în toată Crișana, totuși fără să recunoască încă oficial anexarea acestor provincii sau să aprobe o ocupație a Budapestei. Însă proiectul lui de comandament unic în Orient a eșuat în fața dezinteresului românilor, care au ocupat linia Tisei, anulând astfel în mare parte pericolul unei joncțiuni ungaro-ucrainene. Totuși, ofensiva maghiară împotriva Cehoslovaciei din mai 1919 i-a atras Budapestei amenințări de ocupație din partea Conferinței Aliaților, ocupație la care mareșalul Foch

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 14.

¹⁶⁷ Petre Țurlea (ed.), *Scrisori către N. Iorga (1919-1920)*, vol VI, partea I, București, Ed. Academiei Române. Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2002, pp. 125-126.

i-a încurajat pe români, de această dată împotriva părerii Antante, și care avea să fie realizată la începutul lui august. Această ocupație a grăbit căderea și fuga lui Bela Kun, ceea ce a întărit optimismul românesc. La 4 august, Antonescu a informat Bucureștiul, printr-o telegramă: „Marile ziare franceze din această dimineață se ocupă de căderea lui Bela Kun și o atribuie în unanimitate înaintării victorioase asupra Budapestei a armatei române. (...) Presa franceză este unanimă în elogii privind intrarea în Budapesta și recunoaște marele serviciu adus de România Aliaților și civilizației”.¹⁶⁸ Totuși, presa începea să anunțe informații despre o armată română care jefuia și brutaliza Ungaria. Tot la 4 august, Clemenceau, președinte al Consiliului Suprem, adresa o telegramă guvernului român:

Conferința nu ascunde guvernului român marea neliniște care o încearcă la gândul că un incident supărător, la Budapesta sau în orice alt loc din Ungaria, ar putea să compromită succesul armatei române. Orice incident de acest gen ar putea anihila perspectiva unei păci rapide în Europa centrală, ar provoca populațiilor suferințe nesfârșite și ar întârzia fără termen speranța reconstruirii ei economice.¹⁶⁹

În 14 august Consiliul Suprem „insista asupra faptului că nicio preluare definitivă de material de război, de cai ferate, de agricultură, nici de turme de animale nu poate avea loc în acest moment”. La 25 august, Consiliul acuza autoritățile militare românești că acestea continuau „în pofida asigurărilor date atât de către guvernul român, cât și de reprezentanții lui la Paris, golirea Ungariei de resurse de toate felurile (...) O astfel de atitudine va antrena pentru România cele mai serioase consecințe”.¹⁷⁰

Românii confiscau și luau bunurile maghiare și refuzau un tratat care garanta drepturile minorităților. Rechizițiile arbitrare făcute în Ungaria și refuzul Bucureștiului față de o legislație care ar fi protejat în

¹⁶⁸ A.M.A.E. România, Fond 71/1914, vol. 58.

¹⁶⁹ AMAE Franța, PA-AP 166 Tardieu, dosar 381

¹⁷⁰ *Ibidem*.

mod special minoritățile, și mai ales pe evrei, i-au determinat pe români să respingă tratatul cu Austria. În cele din urmă, Conferința a hotărât să trimită un ultimatum României, căruia diplomația franceză s-a străduit să îi îndulcească termenii, căci ea avea din nou nevoie de sprijinul român pentru Rușii albi. Românii nu cedează. La 20 septembrie, Antonescu scria: „În ședința de ieri din Camera [Deputaților], Louis Marin a acuzat atitudinea Conferinței față de România; aplauze – mai mulți deputați au strigat «Trăiască România»».¹⁷¹

La final de octombrie, pentru a interveni în conflictul dintre România și Ungaria, Consiliul Suprem l-a numit pe Sir George Clerk ca trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Puterilor Aliate și Asociate. Acesta s-a dovedit favorabil părții maghiare. La 1 noiembrie Clerk i-a scris lui Sir Eyre Crowe că era esențial ca armatele române să părăsească teritoriul maghiar fără întârziere, iar la Budapesta să se formeze un guvern care să corespundă în toate privințele cu dorințele Consiliului Suprem. Amiralul Horthy îi inspira deplină încredere, dar remarca faptul că era „aproape imposibil să facem ca un evreu să intre în noul guvern provizoriu”. Referitor la Transilvania, el susținea că „era aproape sigur că românii acționează în această țară nu doar cu o mare severitate, dar și violând flagrant condițiile Tratatului de pace”. Clerk mergea chiar mai departe într-un raport din 6 noiembrie:

După informațiile pe care le-am strâns dintr-o sursă sigură și imparțială cu privire la mașinațiile românilor în Transilvania, nu mă îndoiesc că autoritățile române, cu sau fără complicitatea guvernului de la București, sunt pe cale să utilizeze toate mijloacele pentru a suprima elementul maghiar din țară; pentru a ajunge astfel ca pe parcursul ocupației lor să «românizeze» întreaga provincie prin procedee fără scrupule și arbitrar; astfel încât, atunci când Conferința de Pace va hotărî în mod definitiv atribuirea acestor regiuni, Aliații să fie puși în fața unei situații false.¹⁷²

¹⁷¹ A.M.A.E. România, Fond 71/1914, vol. 58.

¹⁷² A.M.A.E. Franța, PA-AP 166 Tardieu, dosar 381.

Școli, spitale și universități ar fi fost pe punctul de a fi închise; locuitorii ar fi fost obligați să depună jurământ de credință României.

La 9 noiembrie, evacuarea Budapestei de către trupele românești a modificat situația, permițând restabilirea ordinii și negocierea definitivă a păcii. Această evacuare și semnarea tratatelor de pace și a minorităților de către România la 10 decembrie 1919 au deblocat relațiile franco-române. Ele au dus la promisiunea recunoașterii anexării Basarabiei.

Se pare deci că prietenii francezi ai României au reușit la Versailles. Tratatetele de la Neuilly și de la Trianon au consacrat frontierele noii României. După ce s-a bătut ca România să fie considerată drept o țară aliată, André Tardieu a trebuit să ducă alte lupte aprige în timpul Conferinței de Pace:

Ce de dezbatere înfiorătoare, între surprizele intrigilor și absurditățile statisticii! Granița transilvăneană; căile de comunicație; problema Basarabiei; problema Dobrogei; problema Banatului Timișoarei – în fiecare zi trebuie să o iei iarăși de la început. În cele din urmă, succesul: România [a fost] recunoscută în limitele sale și în unitatea sa națională, cu Transilvania, Bucovina și Basarabia.¹⁷³

El prezidase, pe lângă Comisia românească a Conferinței, pe cele ale Alsaciei-Lorenei, ale regiunii Saar, ale malului stâng a Rinului, ale Belgiei, ale Dunării, ale Austriei, ale Iugoslaviei și încă alte câteva. Însă, „niciuna nu a fost mai complicată decât aceasta”.¹⁷⁴ În opinia lui Tardieu, după trei ani și jumătate de efort, cu 238.000 de morți, România și-a găsit frontierele și unitatea pe care le aștepta de 2000 de ani, „o grea sarcină teritorială și financiară pentru un neam de țărani puțin pregătit de trecutul său pentru viața ca unul din statele mari”.¹⁷⁵

¹⁷³ André Tardieu, prefață la Constantin Kirițesco, *op. cit.*, p. 8.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 15.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 16.

În dosarele lui de la Quai d'Orsay, se insistă asupra rolului jucat de Franța în problemele românești în 1919:

Franța:

prin ordinele date, în octombrie 1918, generalului Franchet d'Esperey și generalului Berthelot, a pus România în poziția de a reintra în război înainte de semnarea armistițiului;

a împiedicat, în decembrie 1918 și în ianuarie 1919 să nu fie repusă sub semnul întrebării validitatea tratatului din 1916;

a obținut, după un îndelungat efort, un traseu al frontierei de vest a Transilvaniei, care îi lasă României o cale ferată indispensabilă;

a susținut și a făcut să prevaleze atribuirea Bucovinei către România;

a susținut, în șase rânduri, atribuirea Basarabiei către România;

a protestat cu succes, în patru rânduri, împotriva proiectului sprijinit de majoritatea marilor puteri, de a cere României să retrocedeze Dobrogea;

s-a străduit, în problema Banatului, să se ajungă la o soluție care să respecte cât de mult posibil constatările etnografice adoptate ca bază a hotărârii. A făcut să fie menținută această soluție în ciuda contrapropunerilor (iunie-iulie 1919) care ar fi redus partea românească;

în vara lui 1919, a determinat îmblânzirea anumitor propuneri aliate, provocate de evacuările de materiale de război din Ungaria în România;

Aceste teze au fost apărute în comisii de dnii Tardieu și Laroche, iar în fața Consiliului Suprem, în 11 rânduri, de dnii Clemenceau și Tardieu.¹⁷⁶

Potrivit lui Olivier Buirette, „influența lui Tardieu în reglementarea afacerilor Europei centrale se situează în principal în construirea unei Români Mari. Această Românie Mare fiind fără îndoială dorită pentru a contracara «amenințarea bolșevică»”.¹⁷⁷

La 6 martie 1920, Iorga scria în jurnalul său: „Pelivan anunță că Aliații au recunoscut unirea Basarabiei cu România veche. Camera primește cu o frenetică bucurie această veste”.¹⁷⁸ Însă trebuie recunoscut faptul că lupta pentru România Mare nu era încă terminată. Bela Kun s-a refugiat într-o Rusie bolșevică care rezistase intervenției occidentale și forțelor contra-revoluționare. Franța, în căutare de sprijin de revers

¹⁷⁶ A.M.A.E. Franța, PA-AP 166 Tardieu, dosar 378.

¹⁷⁷ Olivier Buirette, *La paix des diplomates. André Tardieu et le rôle des milieux diplomatiques de la Conférence de la Paix en Europe centrale*, Paris, Association pour la promotion de la recherche historique centre-européenne, 1996, p. 80.

¹⁷⁸ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 352.

împotriva Germaniei, subordonase într-adevăr în mod tacit recunoașterea Basarabiei românești de rezultatul războiului civil rus. În aceste condiții, constată Traian Sandu, promiterea Basarabiei a fost „rapid compromisă de sporirea tensiunilor dintre Polonia și Rusia bolșevică, cu care România nu dorea să lupte, dar care risca, în caz de victorie împotriva Poloniei, să distrugă proiectele sistemului francez din Europa Centrală și să priveze Bucureștiul de susținerea Poloniei în obținerea Basarabiei”.¹⁷⁹

Un semn al acestei ezitări: pentru a apăra legitimitatea unirii Basarabiei cu România, de Martonne prefața lucrarea *La population de la Bessarabie. Étude démographique. Avec cartes et tableaux statistiques* a lui Gheorghe Munteanu-Murgoci, care îl sfătuisese în timpul Conferinței de Pace. Acolo, de Martonne scria:

Totul este neobișnuit și, ca să spunem așa. paradoxal în cazul Basarabiei. Iată o regiune românească, care, până în 1812, a făcut parte integrantă din Moldova și părea că trebuie să intre în mod logic în cercul revendicărilor naționale declanșate de șocul Marelui Război. Totuși, România a luat armele fără a o reclama. Abia în momentul în care ea era zdrobită și constrânsă să semneze, cu cuțitul la gât, pacea cu Puterile Centrale, Basarabia i s-a oferit în mod spontan, și este permis să ne îndoim că victoria scontată inițial ar fi putut avea drept consecință acest rezultat.¹⁸⁰

Iată însă că, printre rușii refugiați în Franța, s-au ridicat voci care protestau împotriva unirii Basarabiei cu România, contestând chiar caracterul ei românesc. Pentru de Martonne, lumea trebuia să îi fie recunoscătoare profesorului Munteanu-Murgoci pentru osteneala pe care și-o dăduse, încercând să pună ordine și claritate în haosul documentelor statistice privind Basarabia:

Reiese clar că stratul cel mai vechi este profund românesc. El ocupa părțile cele mai bogate ale țării, mai ales pe acelea care semănau cel mai mult cu dealurile subcarpatice ale Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei, care au fost cu adevărat leagănul neamului românesc, regiunea în care s-a păstrat dintotdeauna dialectul latin format în primele secole ale erei noastre în Dacia românică, și de unde au descins, începând din secolele XI sau XII,

¹⁷⁹ Traian Sandu; *op. cit.*, p. 8.

¹⁸⁰ G: Murgoci, *La population de la Bessarabie: Etude démographique: Avec cartes et tableaux statistiques*, Paris, 1920, p. V.

printr-o mișcare lentă și irezistibilă, țăranii care au populat câmpiile aproape pustii de pe malurile Dunării de jos. (Am expus acest punct de vedere încă din 1902, în *La Valachie*. El a fost confirmat de atunci prin mărturia unanimă a istoricilor și filologilor români). Expansiunea românilor în Basarabia a fost împiedicată de colonizarea oficială rusească, stabilirea germanilor și bulgarilor în stepele din sud; ea a fost deturnată către Ucraina, unde locuiesc, dincolo de Nistru, mai multe sute de mii de «moldoveni». Cu toate acestea, românii ocupă încă în masă compactă ținuturile Basarabiei centrale. Este imposibil să estimăm populația lor la mai puțin de 60% din totalul locuitorilor, la mai puțin de 70% din populația rurală.¹⁸¹

În realitate, diplomația românească nu a obținut decât după numeroase demersuri adeziunea franceză la Convenția din octombrie 1920, prin care Marii Aliați – cu excepția Statelor Unite – recunoșteau unirea Basarabiei cu România. Aventura poloneză din 1920 a mai amânat această soluție, Millerand făcând ca ea să depindă de supraviețuirea Poloniei – aflată într-o înclăștare cu Sovietele –, și mai precis de menținerea Galiției orientale – prelungire nordică a Basarabiei – în interiorul teritoriului polonez. Abia după contra-ofensiva poloneză din august-octombrie 1920, Franța a acceptat să își ridice veto-ul tacit față de semnarea Convenției basarabene. Mai mult, victoria poloneză va deschide ciclul tratatelor central-europene fondate pe unitatea micilor învingători.

Ratificarea Convenției de către Franța nu s-a făcut decât cu anumite condiții: menținerea ratificării în arsenalul mijloacelor de presiune pe care Franța le putea exercita asupra Rusiei sovietice, mai ales în favoarea recunoașterii datoriilor din epoca țaristă; și despăgubirea de către România a proprietarilor francezi afectați de reforma agrară din Basarabia.

Succesul presiunilor românești în favoarea ratificării, scrie Traian Sandu, „se mulează pe (...) curba relațiilor generale dintre Franța și Rusia sovietică, cu unele variațiuni datorate intensei acțiuni diplomatice românești din acest domeniu”.¹⁸² Acest lung drum spre ratificare a trecut prin trei etape: în 1921, anul stabilizării frontierelor în Europa orientală, Franța a lăsat România să își dezvolte negocierile bilaterale cu Rusia fără

¹⁸¹ *Ibidem*, p. VI.

¹⁸² Traian Sandu, „Les avatars de la ratification de la convention bessarabe par la France, 1919-1924”, *Revue Roumaine d'histoire*, XXXV, no. 1-2, 1996, p. 59.

a se amesteca. Eșecul acestor negocieri a făcut ca România să se întoarcă, în 1922, către Franța, pentru a profita de „efectul Rapallo” și să obțină ratificarea; această tentativă s-a împotmolit la începutul primăverii anului 1923. Însă între martie 1923 și martie 1924, presiunea diplomatică românească și voința lui Poincaré de a relua controlul asupra micilor aliați au dus la ratificarea de către Parlamentul francez a Convenției basarabene. Astfel, scrie Traian Sandu, se văd limitele atașamentului diplomației franceze față de „sora” româncă:

Această chestiune trimitea la una dintre alegerile fundamentale ale politicii internaționale – și mai ales a politicii de securitate – a Franței dintre cele două războaie mondiale, anume: pe cine prefera, între Rusia și Europa centrală? La două luni după ratificare, odată cu victoria Cartelului formațiunilor de stânga în Franța, răspunsul probabil că n-ar mai fi avut aceeași claritate.¹⁸³

Procesul de construcție al națiunii române pare că atinsese punctul culminant. În a sa „Încercare de hartă etnografică a Țărilor Române” publicată în 1921, de Martonne susținea că noile ei frontiere corespundeau răspândirii populațiilor românești și că acest nou teritoriu avea să tindă înspre uniformitatea etnică:

Constituirea, în urma războiului, a unui stat român ale cărui frontiere aproape corespund cu cele ale blocului național românesc, va duce fără îndoială la o resorbție parțială a elementelor alogene care sunt cuprinse în cadrul acestuia (...) Limitele blocului românesc nu sunt nicăieri frontiere naturale (...) Geografia etnică este rezultatul unui echilibru mai mult sau mai puțin instabil între forțele de expansiune ale diferitelor popoare.¹⁸⁴

Dar, așa cum o implică această ultimă frază frontierele României nu erau incontestabile. Celor trei diade amicale – Cehoslovacia, Iugoslavia și Polonia – li se adăugau trei diade inamice – Uniunea Sovietică, Ungaria și Bulgaria. Mai ales puterea sovietică era aceea care risca să pună sub semnul întrebării frontierele de după război.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 68.

¹⁸⁴ Emmanuel de Martonne, *Essai de carte ethnographique des Pays Roumains*, Paris, Armand Colin, 1921, p. 18.

Anexe foto

Foto 1. Emmanuel de Martonne în masivul Godeanu din Munții Carpați, terenul de studiu al tezei sale de doctorat (circa 1899-1900)

Sursa: Colecția fotografică E. de Martonne, CNRS, UMR PRODIG, Paris, cota EU3554(035).

Foto 2. Clădirea Institutului de Geografie, Paris, str. Saint Jacques, nr. 191.

Sursa: <https://miralta-edito.wixsite.com/centenaireexposition/poster2>

Foto 3. George Vâlsan (1885-1935),
doctorand al profesorului E. de
Martonne la Universitatea Sorbona,
Paris, și ulterior profesor de geografie la
Universitatea românească din Cluj
între 1919-1929.

Sursa: [https://miralta-
edito.wixsite.com/centenaireexposition/poster4](https://miralta-edito.wixsite.com/centenaireexposition/poster4)

Foto 4. Biroul directorului, Institutul de Geografie al Universității din Cluj, circa 1929-1930. Pe perete se observă pozele profesorilor George Vâlsan și Emmanuel de Martonne.

Sursa: Muzeul de istorie a Universității Babeș-Bolyai

Foto 5. Hartă cu evoluția frontierelor europene, înainte și după Primul Război Mondial.

Sursa: Daniel Clayton și Gavin Bowd, Universitatea St. Andrews, Scoția.

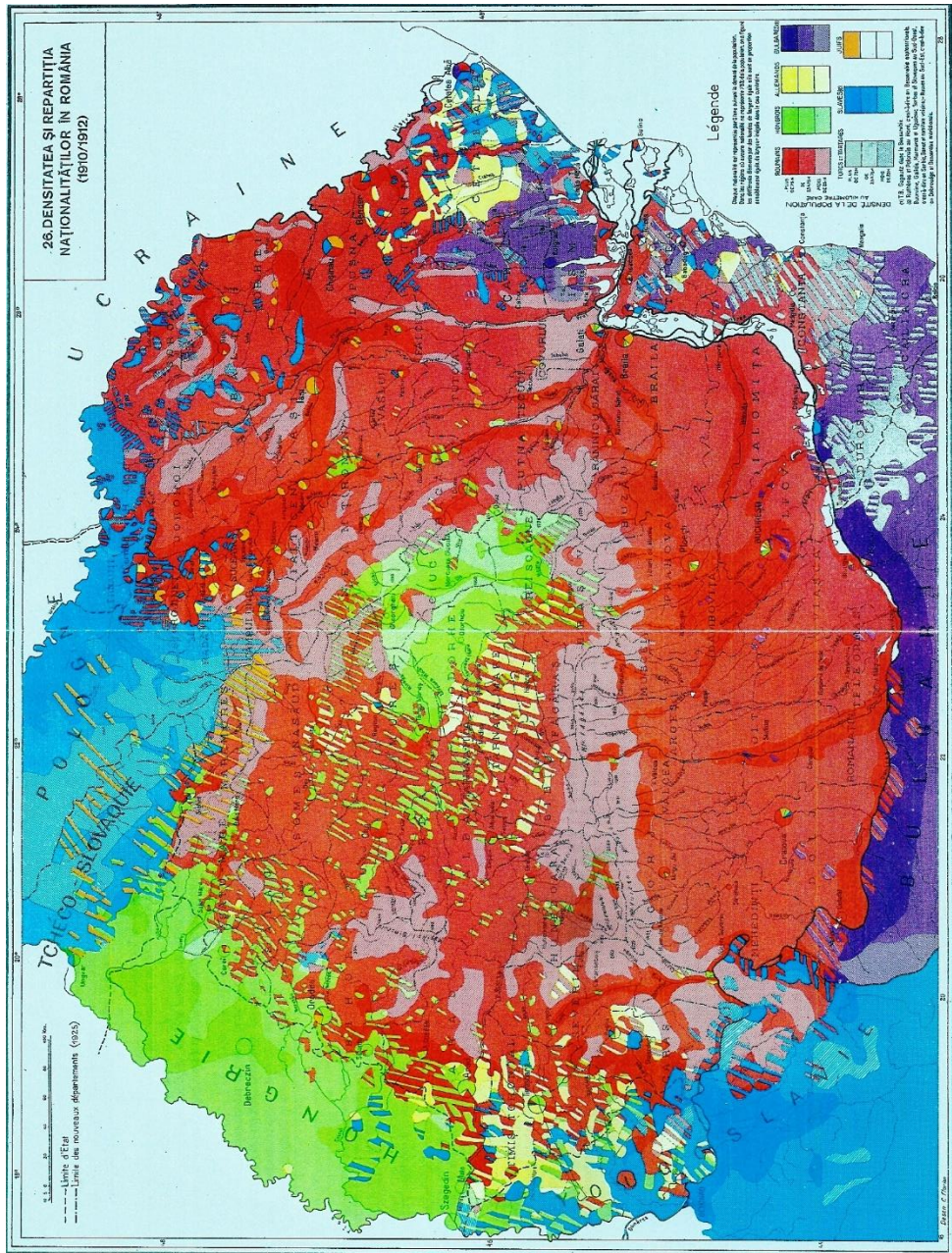

Foto 6. Hartă privind repartiția și densitatea naționalităților în spațiul românesc la 1910/1912, publicată de Emmanuel de Martonne în 1920.

Sursa: *România. Atlas istorico-geografic*, Ed. Academiei Române, București, 1996.

CAPITOLUL 2.

De la un război la celălalt

După Marele Război, Emmanuel de Martonne a continuat să își pună cunoștințele în slujba României. Cu siguranță, el a fost satisfăcut de rezultatele muncii sale de la Versailles, însă nu și-a făcut panegiricul propriului rol: în memoriul său de *Titluri și lucrări*, el a trecut sub tăcere această paranteză patriotică. De Martonne și-a bazat notorietatea mai degrabă pe lucrările de geografie fizică, pentru a ajunge, în 1920, director al *Annales de Géographie* și secretar general al Comitetului Național de Geografie, director al Institutului de Geografie în 1928 și pentru a fi ales ca președinte al Uniunii Geografice Internaționale în 1931. Totuși, prin conferințe, articole și cărți, și cu ajutorul hărții sale etnografice, el a apărut situația rezultată în urma Conferinței de Pace și a criticat cu asprime orice tentativă de revizionism. Această poziție l-a plasat în conflict cu geopolitica germană, care, ironie a istoriei, avea proprii ei adepți români.

Apărarea și reprezentarea României Mari

În iunie 1921, Emmanuel de Martonne s-a întors în România. A fost primit ca un eminent prieten, cu garda de onoare și cu o recepție regală. La 6 iunie, a susținut una dintre cele mai importante conferințe ale vieții sale: „Noua Românie în noua Europă”, la Societatea Regală Română de Geografie, căreia Simion Mehedinți îi era secretar general și care era prezidată de însăși regele Ferdinand I și de către prințul moștenitor Carol. Această conferință s-a servit de geografia politică pentru a expune în fața augustei sale audiențe dreptatea noilor frontiere ale României Mari:

În toate statele a căror configurație a fost profund modificată ca urmare a Marelui Război, mințile cugetătoare trebuie să își pună aceeași întrebare: care este poziția țării noastre în Europa? Ce fel de viitor se așteaptă pentru țara noastră într-o situație în care totul este nou? Pentru România, care și-a văzut teritoriul dublat, întrebarea este deosebit de îngrijorătoare. Dar este una din acele întrebări pe care nu te simți capabil să o abordezi fără o nuanță de sentiment. La fel cum un tată, preocupat de viitorul fiului său, se teme să-i exagereze poate calitățile, sau, printr-o reacție contrară, defectele și solicită judecata imparțială a unei persoane străine de familia lui. Păstrând proporțiile, îmi propun să prezint astăzi o astfel de părere. Trebuie să mă scuz din nou pentru că vin să tratez în fața voastră un subiect pur politic, eu consacrandu-mi cea mai mare parte a timpului meu aici cercetărilor de geografie fizică. Totuși, știți poate că am avut ocazia, pe parcursul numeroaselor mele călătorii în aproape toate țările care constituie astăzi noua Românie, să fac observații care, în ultimii ani, au prezentat o anumită utilitate în stabilirea frontierelor. Ceea ce justifică îndrăzneala mea în a aborda acest subiect în fața acestei strălucite adunări. O să o fac exact ca un geograf, adică îmi propun să vă expun fapte geografice; sunt constatări pe care vom încerca să le facem împreună.¹

Geograful arăta o hartă a noii Europe: „unii diplomați, istorici, oameni politici privesc această hartă dând din cap și urmăresc contururile noilor state, murmurând: «Nu, incontestabil, nu este un lucru solid»”.² În schimb, de Martonne înlătura orice regret față de imperiile instabile și orice teamă de «balcanizare» a Europei: „În realitate, dacă numărul statelor a crescut, dimensiunile lor s-au egalizat. Dacă luăm în considerare numai contururile lor, se impune o primă constatare: țara care are forma cea mai rațională este România.” România ar contrasta în mod favorabil cu Cehoslovacia, Austria și Ungaria, și ar atinge o formă ideală:

Forma României se apropie de cea a unui cerc, adică figura care oferă cea mai mare suprafață cu cel mai mic contur. Or, frontierele formează conturul. Cu cât aceste frontiere sunt mai dezvoltate în raport cu suprafața lor, cu atât apărarea lor este mai dificilă și mai costisitoare. Avantajul apare încă și mai

¹ Emmanuel de Martonne, „La nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe”, *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, tomul XL, 1921, p. 2.

² *Ibidem*, p. 2.

bine dacă facem o comparație între frontierele actuale și cele ale vechii României. Forma ei de echer atrăgea atacurile convergente; am văzut, în timpul Marelui Război, inconvenientele unei situații strategice periculoase, care a obligat țara să se apere pe două fronturi disproporționat de întinse. În situația actuală, din contră, forțele [armate] se pot deplasa cu ușurință spre toate punctele periferice. Mai adăugați și acest lucru: mai mult de jumătate din frontierele prezente ale României sunt granițe naturale: cursul Dunării, țărmurile Mării Negre și Nistrul.³

Dacă se ia în considerare doar forma exterioară a statului, se observă un cadru aproape ideal. Însă rămânea problema a ceea ce urma să conțină acest cadru:

Pentru a reconstrui noua Europă pe baza principiului naționalităților am întâlnit foarte mari dificultăți. Traseul frontierelor nu putea urma exact limitele grupelor naționale; aceste limite sunt cel mai adesea imprecise, iar cazul cel mai obișnuit este cel al zonelor amestecate. Astfel, majoritatea noilor state, care au pretenția că sunt state naționale, înglobează alogeni într-o proporție destul de notabilă; asta poate fi o cauză pentru dificultăți interne. Pentru a ne apropia cât mai mult posibil de limita grupelor naționale, am fost frecvent îndemnați să trasăm frontiere, care, chiar dacă nu prezintă dezavantaje strategice, nu respectă relațiile geografice naturale și par să prezinte inconveniente economice mai mult sau mai puțin însemnate.⁴

De Martonne cita Cehoslovacia și Iugoslavia ca exemple ale unor state prost trasate. Pentru el, lucrul important era „nu atât de a ști exact numărul de alogeni, cât calitatea, și mai ales repartizarea lor”.⁵ Din fericire, în România, germanii erau dispersați, iar secuii maghiari formau insulițe sporadice, concentrate în orașe și în împrejurimile orașelor. El respingea astfel propaganda pro-maghiară:

Am întâlnit străini prost îndrumați, care au revenit dintr-un turneu rapid în Transilvania declarând că ei nu au văzut acolo decât unguri. Asta din cauză că au vizitat numai orașe. Compoziția etnică a centrelor urbane în regiunile cu populație mixtă este în realitate un fenomen artificial: ea depinde de

³ *Ibidem*, p. 4.

⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁵ *Ibidem*, p. 6.

naționalitatea guvernului, care este cea a armatelor, a administrațiilor, a băncilor, a comerțului. (...). Am cunoscut vechiul Cluj într-o epocă în care trebuia să ciulești urechea pentru a prinde vreo vorbă în românește: în prezent pe străzi, în Piața Unirii, auzi românește peste tot: iar eu am avut impresia, în urma unei șederi de numai două luni, că româna a făcut progrese semnificative. Este vorba de un fenomen natural și în oarecare măsură necesar. Într-o țară în care zonele rurale sunt în majoritate românești, și în care guvernul este român, este imposibil ca orașele să nu devină în mod natural românești.⁶

Minoritățile maghiară și germană aveau să fie inevitabil secundare, marginale din cauza structurii geografice a noii României.

Forța blocului românesc constă nu doar în masa sa, ci în poziția sa geografică. Aș vrea să insistă asupra acestei poziții care este după părerea mea de o importanță excepțională. Nu doar că este o poziție centrală, dar este o poziție în raport cu trăsătura dominantă a geografiei fizice a României: cu munții Carpați.⁷

O Românie având munții Carpați drept „coloană vertebrală” ar fi, din punct de vedere geografic, un stat bine echilibrat: „este un stat care se prezintă în condiții de viață sănătoase”.⁸ De Martonne recunoștea că noua Românie se găsea într-o situație economică care nu era semnificativ diferită de cea veche, însă concluzia sa era una optimistă și combativă:

Din toate punctele de vedere, noua Românie nu este nouă decât prin întinderea sa, dublă față de cea a vechiului Regat. Ea ni se prezintă nu ca un stat născut în fantezia diplomaților, nu ca un stat fabricat în virtutea unui principiu abstract, ci oarecum ca expresia logică a unei evoluții. Nu este unul din acele state cărora nu li se cunoștea nici numele înainte de război. Cuvântul România se găsea deja pe hartă; statul care îi perpetuează numele este doar mai mare, mai bine echilibrat. Apropiat pe cât posibil de idealul național, el i-a reunit pe aproape toți românii, în cadrul unor frontiere oarecum ideale, în jurul acestei citadele carpatice, care a fost întotdeauna inima națiunii române. Viața sa economică nu este tulburată de adăugarea de noi provincii ale căror resurse diverse se compensează. Ceea ce el câștigă

⁶ *Ibidem*, p. 9.

⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁸ *Ibidem*, p. 13.

în bogății miniere nu schimbă nici măcar raportul dintre viața agricolă și viața industrială. Nu se pune problema unei adaptări la o viață complet nouă, este vechea viață care trebuie să continue cu o mai mare bogăție de impulsuri a traficului comercial.

De Martonne recunoștea dificultățile situației actuale: timpul „n-a pansat încă rănila războiului”; dublându-și teritoriul și populația, statul ar suferi „de un fel de febră de creștere, ca un copil care s-a înălțat prea repede”, un dezechilibru al vieții economice care se observă în toate noile țări. Totuși, concluziona el:

Într-un organism sănătos, aceste simptome neliniștitoare trebuie să dispară încetul cu încetul. Ar fi nevoie de un concurs de circumstanțe nefavorabile și de incapacități sau de rea voință, pentru a compromite întoarcerea la viața normală, care ne permite să ne facem cele mai frumoase speranțe. Acestea sunt, doamnelor și domnilor, fapte incontestabile. O spun pur și simplu pentru că le cred exacte și nu pentru că aparțin unei țări care a dovedit de multe ori simpatie pentru cauza românească: nu pentru că sunt legat personal de România prin atâtea amintiri și prietenii. Ceea ce vă expun, am spus deja la Paris și sunt gata să prezint iarăși în fața oricărei Societăți de Geografie. Cred așadar că pot concluziona că situația noii Români în noua Europă, privită într-o manieră complet obiectivă, pe baza unor fapte riguros controlate, apare ca un viitor plin de promisiuni. Geografia politică trebuie să considere țara voastră ca fiind una dintre noile formațiuni cele mai fericite și mai solide ale noii Europe.⁹

Această conferință a fost primită cu mult entuziasm. În seara următoare, Societatea i-a oferit lui de Martonne un banchet în sala de marmură a hotelului Boulevard, la care au asistat nu numai membrii Societății, ci și miniștri ai guvernului și oameni de știință din țară, și la care Simion Mehedinți a luat cuvântul. Conferința va fi publicată în broșură, cu ajutorul noului Minister al Propagandei Naționale, însărcinat cu combaterea iredentismului.

⁹ *Ibidem*, pp. 19-20.

Misionar francez la Cluj

Emmanuel de Martonne se afla în România la invitația Universității din Cluj, în Transilvania. De la fondarea sa în 1872 și până în 1918, universitatea maghiară din Cluj fusese una provincială, în raport cu cele din Budapesta și Viena. În luna mai 1919, românii au preluat clădirile universitare din Cluj, ceea ce a marcat începutul unui lung proces de înființare a universității românești din acest oraș. La 12 septembrie 1919, regele Ferdinand I a semnat decretul oficial, consfințind transformarea universității maghiare din Cluj în universitate românească, cu începere din 1 octombrie 1919.

Drept urmare, majoritatea foștilor universitari maghiari au ales să părăsească Transilvania și s-au refugiat la Szeged, unde au continuat să predea în perioada interbelică sub numele de Universitatea Francisc Iosif din Kolozsvár [Cluj]; cei care au rămas totuși la Cluj au intrat la pensie sau au ocupat poziții secundare în ierarhia universitară. În 1920, din 2652 de studenți, nu erau decât 169 de maghiari. Referitor la această românzare, Catherine Durandin scria: „Șocul este violent. Bucureștiul a hotărât atunci să facă din Transilvania un teritoriu de misionarism cultural: această măsură dezvăluia pentru maghiari intenții fățiș asimilaționiste. În 1924, un decret al Ministerului Instrucțiunii Publice mărea cu 50% salariul profesorilor din zona culturală, atunci când acest personal provenea din Vechiul Regat”.¹⁰ În același an, Universității din Cluj i se acordă personalitate juridică.

În noua Românie, Universitatea din Cluj a atins un prestigiu care va ajunge să rivalizeze cu cel al Universității din Iași, și chiar al Bucureștiului.¹¹ Emil Racoviță, profesor titular de biologie, și director al noului Institut de Speologie, prima structură de acest gen din lume, care tocmai fusese fondat, joacă un rol de prim rang nu doar în organizarea

¹⁰ Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Paris, Ed. Fayard, 1995, p. 256.

¹¹ Vezi Lucian Năstasă, *Intellectualii și promovarea socială în România secolelor XIX-XX*, Cluj-Napoca, Ed. Limes, 2004, p. 170.

noii universități clujene, ci și în contribuția acesteia la crearea unui pol de intelectualitate franceză în România, în colaborare cu Serviciul Operelor Franceze în Străinătate.¹² André Godin descria astfel ofensiva diplomației culturale franceze:

În euforica ambianță care a însoțit, pe parcursul anilor 1920, crearea României Mari, ideea de a întări legăturile franco-române în vechile provincii ale Regatului și de a stabili unele noi în teritoriile transilvane, nu putea decât să găsească un mare ecou pe lângă *intelligentsia* și guvernele celor două țări, prietene prin tradiție. Universitățile franceze au jucat aici un rol important.¹³

Datorită unei finanțări importante, acordate de către Franța și rambursabile în 1923 de către guvernul român, a fost posibilă crearea, încă de la începutul anului școlar 1919, a Misiunii Universitare Franceze, conduse de Charles le Téo, inspector de academie. Formată la începuturile sale, în majoritate, din profesori francezi pe care Revoluția bolșevică îi alungase din Rusia, Misiunea trebuia să își concentreze eforturile asupra „difuzării rapide a limbii franceze în regiunile nou alipite României”. La 22 noiembrie, în același an, de Martonne a fost invitat oficial de către Universitatea din Cluj să predea un semestru, la alegerea sa, la Institutul de Geografie. Acest institut, fondat de George Vâlsan, va sfârși prin a rivaliza cu Institutul de la București, condus de Mehedinți. Importanța geografiei pentru noua Românie este ilustrată de cursul inaugural al lui Vâlsan, susținut la 19 noiembrie 1919, și intitulat

¹² Serviciul Operelor Franceze în Străinătate (SOFÉ sau mai pe scurt Œuvres) a fost înființat în cadrul Direcției de Afaceri politice și Comerciale din Ministerul Afacerilor Externe francez și a început să funcționeze sub acest nume din 15 iulie 1920. El avea menirea de a asigura expansiunea intelectuală a Franței în plan extern. SOFÉ era organizat pe 3 secțiuni, prima fiind secția universitară și școlară, a doua cea literară și artistică, transformată ulterior în secția cărții franceze și a manifestărilor artistice, iar cea de-a treia secția acțiunilor diverse (Œuvres diverses), care subvenționa și coordona diferite societăți și asociații culturale franceze publice ori private, printre care un loc de frunte era deținut de Alliance Française. (n. tr.)

¹³ André Godin, *Une passion roumaine. Histoire de l'Institut Français de Hautes Etudes en Roumanie (1924-1948)*, Paris, L'Harmattan, 1998, p. 9.

„Conștiința națională și geografia”. Teodor Gal definea astfel concepția lui Vâlsan:

Valoarea educativă a geografiei se află în corelație atât cu ordinea în care este așezat materialul geografic, cât și cu modul de învățare. Studiarea temeinică a orizontului local și trecerea de aici la provincie și apoi la țară îl conduce pe elev spre cunoașterea și iubirea patriei, îi dezvoltă năzuința conștientă de a o servi, de a se dăruia pentru binele ei. Țara se află însă permanent în legătură cu mai toate statele lumii – legături politice, economice, cultural-științifice, militare etc. Acest fapt, și sistemul de informații actual, care ne înfățișează, aproape concomitent cu desfășurarea lor, evenimentele ce se petrec pe întregul glob, dezvoltă treptat, în orice cetățean al patriei, conștiința unei «cetățenii terestre», care-l face să se simtă *apropiat* de toți locuitorii pământului, care vin la el zilnic, prin fotografii, cărți poștale ilustrate, prin reviste și ziare, prin radio și cinematograf, prin modă și prin obiectele de consumație și îmbrăcăminte. Ca niciun alt obiect de învățământ, geografia [îi] formează elevului conștiința că omul zilelor noastre se află în raporturi directe, față în față, cu tot restul globului, cu toți ceilalți semeni; ea dezvoltă și întărește conștiința solidarității umane. Prin natura sa, deci, geografia are valoare educativă cu caracter *patriotic-umanitar*.¹⁴

Bineînțeles, geografia de la Cluj nu s-a născut fără durere. Deja în 1920, de Martonne vizitase această universitate. La 26 aprilie 1921, Iorga nota în jurnalul său: „De Martonne a venit la București. La Cluj a vorbit românește. Multe doamne îl ascultau. Dar studenții erau numai vreo douăzeci, și încă nepregătiți. I se promisese aducerea celor de la alte universități”.¹⁵ Însă, în pofida aceste începuturi puțin promițătoare, Clujul va juca în curând un rol cheie în axa franco-română. Potrivit lui André Godin:

Specialist cunoscut al geografiei fizice a Carpaților meridionali, de Martonne a venit din acel moment, în mod regulat, să își predea lecțiile la Cluj și să ia cu sine, pentru lucrări de teren, tineri geografi francezi și români. În acești ani înflăcărați de exaltare patriotică, pe care victoria din 1918 o

¹⁴ Teodor Gal (ed.), *George Vâlsan. Despre educație*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2004, p. 63.

¹⁵ Nicolae Iorga, *Memorii. Tristețea și sfârșitul unei domnii*, vol. III, București, Editura Națională S. Ciornei, p. 150.

întărise, rapoartele sale de misiune exprimă iar și iar mândria lui franceză de a fi asociat la marele proiect politico-cultural al guvernului român. Comparând Clujul cu Strasbourgul, el estima că „erau reunite toate condițiile pentru a face din Cluj ceea ce acest oraș trebuia să fie în noua Românie: un centru de înaltă cultură, strălucind asupra provinciilor smulse de sub jugul străin”. Întâlnirea unui grup de profesori și studenți ai Universității din Cluj (care în 1921, sub conducerea lui George Oprescu, vizitaseră Franța și se opriseră la Lyon) cu Henri Focillon a marcat momentul de cotitură în care o mână puternică și prietenească a fost întinsă către România.¹⁶

La 21 martie 1921, de Martonne scria astfel către Quai d'Orsay:

Plec în primele zile ale lunii aprilie pentru a face la Universitatea din Cluj 2 luni de cursuri, și pentru a conduce apoi, timp de 2 sau 3 luni, excursii de-a lungul întregii României, cu studenți români și câțiva studenți francezi pe care îi iau cu mine. Cred că voi putea realiza cu această ocazie mai mult de o anchetă interesantă. V-ar plăcea să vorbim puțin despre asta puțin, înainte de plecarea mea?¹⁷

O scrisoare din 27 aprilie 1921, trimisă de geograf folcloristului Gheorghe Kirileanu ne dă o idee despre seriozitatea cu care își pregătea cursurile, și rolul diplomației:

Sunt în București până luna viitoare. Îmi permit să vă cer, dacă ați putut găsi la Ministerul Afacerilor Externe pachetul de proiectii trimis cu valiza diplomatică pentru cursul meu de la Cluj (despre care v-a scris Vâlsan), să vă rog să mă anunțați la dl Murgoci (13, str. Transilvaniei), unde sunt cazat. V-aș fi și mai recunoscător dacă ați pune să îmi fie adus înainte de luni.¹⁸

Pe lângă cursurile sale de geografie, de Martonne inova la Cluj, organizând o serie de excursii la care au luat parte geografi, geologi și botaniști români și francezi. Potrivit lui Vasile Pușcaș: „Excursiile științifice inițiate la propunerea profesorului de Martonne au fost o noutate numai pentru secția geografică de la Universitatea din Cluj, ci au constituit o formulă de «aplicație de teren» inedită în întreaga

¹⁶ André Godin, *op. cit.*, p. 10.

¹⁷ A.M.A.E. Franța, seria Z-Europe, dosar 142.

¹⁸ Biblioteca Națională a României, Fondul St-George, mss. 14134.

România”.¹⁹ În opinia lui Victor Tufescu, aceste excursii „au avut două rezultate pozitive: cercetarea și cunoașterea în spiritul noii geografii a mai multor regiuni ale țării, precum și formarea, prin influență directă, a multor geografi din tânăra generație din acea vreme, printre care: Vintilă Mihăilescu, Romulus Vuia, I. Rodeanu etc.”.²⁰ O scrisoare din epocă, a lui Mehedinți către Constantin Brătescu, atesta noutatea acestor excursii:

DI de Martonne face luna asta curs la Cluj și va face excursii în multe colțuri ale pământului românesc, cu 10-14 tovarăși. I-am spus de D-ta și de problemele Nistrului, ale Dobrogei etc. Dacă poți lua concediu o lună, sau măcar la vară să îl însoțești, e o ocazie minunată. Cum știi, de la 1908, metoda lui Davis, adusă chiar de Davis în Universitatea din Berlin, s-a impus atenției tuturor. Pentru pământul românesc, lucrările domnului de Martonne, ale lui Sawicki²¹ și ale altora sunt o lumină în ce privește morfologia. Făcând anul acesta «pământul românesc» am căutat să atrag mai mulți tineri către aceste probleme. Dacă poți, o lună la Cluj ar fi o minunată ocazie și ai vedea locuri și oameni noi...²²

În raportul său pentru *Anuar*, de Martonne declara că găsisese la Universitatea din Cluj „condiții favorabile pentru un învățământ geografic (...). Institutul de Geografie din Cluj este demn să fie comparat cu cele mai bine echipate institute, și, în unele privințe, resursele sale sunt superioare celor de care dispunem la Sorbona”.²³ Acest învățământ a fost unul „foarte încărcat, el trebuind să-și răscumpere durata redusă prin

¹⁹ Vasile Pușcaș. *Universitate, societate, modernizare. Organizarea și activitatea științifică a universității din Cluj (1919-1940)*, Cluj-Napoca, Ed. Eikon, 2003, p. 512.

²⁰ Emmanuel de Martonne, *Lucrări geografice despre România*, București, Ed. Academiei Române a RSR, 1981, p. 23.

²¹ Ludomir Sawicki (1884-1928), geograf și explorator polonez. Absolvent al Universității din Viena, cu specializări la Lausanne și Berlin, și-a început activitatea științifică făcând studii geomorfologice ale Carpaților, cu accent deosebit pe procesele carstice, glaciare, morfogenetice ș.a. În vara lui 1927 a efectuat împreună cu alți geografi polonezi o călătorie științifică de studii în Dobrogea, fiind însoțiți de Ion Conea, din partea română. (n. tr.)

²² Simion Mehedinți, *Scrisori către Constantin Brătescu*, Iași, Ed. Convorbiri Literare, 2001, p. 40.

²³ Emmanuel de Martonne, „Un semestre d’enseignement géographique à l’Université de Cluj”, *Anuarul universității din Cluj pe anul școlar 1921-1922*, Cluj, Institutul de Arte Grafice Ardealul, p. 222.

intensitate. El a cuprins: „un curs de morfologie (2 lecții pe săptămână) pe care a trebuit să îl fac în română, ca să poată fi util începătorilor, care, în Transilvania, nu cunosc franceza, căci ea nu se predă în liceele maghiare; un curs despre Alpi și despre Carpați (2 lecții pe săptămână, destinate elevilor mai avansați); o ședință de «seminar» consacrată expunerii și discutării unor lucrări originale (2 ore legate, în fiecare săptămână); o serie de conferințe publice, în franceză, privind regiunile franceze”.²⁴

În ce privește excursiile, cu o durată de 15-20 de zile, ele au fost concepute ca adevărate expediții de cercetare, care nu dădeau înapoi din fața vreunei dificultăți materiale:

Urmările ostilităților se fac încă simțite prin dificultățile circulației, chiar și la câmpie: trenuri insuficiente, rare, lente și lipsite de orice confort, mașini rare și foarte scumpe. Cazarea în orașele mici, dificilă chiar în vremuri obișnuite pentru un grup de 10 până la 20 de persoane, apărea ca o problemă extrem de anevoioasă. Toate greutățile au fost înlăturate datorită care ne-a fost acordat de toate autoritățile locale, și datorită grijii minuțioase cu care a fost rezolvată pregătirea materială.²⁵

Savanții au beneficiat de împrumuturi de mașini și de cai din partea autorităților militare și administrative, precum și de ospitalitatea amabilă a notabilităților și a autorităților locale: „e evident că anunțul unei excursii conduse de un profesor francez și compusă în parte din francezi a determinat o dăruire care nu s-ar fi manifestat pentru o excursie universitară obișnuită”.²⁶

Programul excursiilor a fost pus la punct împreună cu Vâlsan și cu Meruțiu, cu asistentul acestuia, Vuia, cu profesorii Munteanu-Murgoci de la București, Mihail David de la Iași, Brătescu de la Constanța, și cu asistentul Vintilă Mihăilescu de la București. Programul locurilor de vizitat demonstrează cât de mult uneau aceste excursii nu doar Franța și

²⁴ *Ibidem*, p. 223.

²⁵ *Ibidem*, p. 226.

²⁶ *Ibidem*, p. 227.

România, ci toată România nouă: masivul Bihor, masivul Poiana Ruscă, masivul muntos al Maramureșului, Cernăuțiul, Moldova centrală dintre Iași și Roman și, în cele din urmă, bătrânii munți ai Dobrogei de nord. Geografii au fost însoțiți de botanistul Iuliu Prodan și de doi ofițeri de la Serviciul geografic al Armatei.

Succesul excursiilor, scria de Martonne, „s-a datorat în mare parte anduranței, disciplinei și devotamentului excursioniștilor”.²⁷ Membrii excursiilor au învățat totodată foarte multe: „S-a demonstrat că niciun învățământ nu valorează cât o lungă suită de lucrări practice pe teren”.²⁸ De Martonne concluziona cu privire la impactul excursiilor lui, care a depășit rezultatele științifice:

Nevoia de a recurge la autoritățile administrative pentru pregătirea adăposturilor și a transportului a făcut ca trecerea unei excursii de francezi să fie cunoscută cu mult timp înainte. Manifestații de simpatie pentru Franța, uneori impozante, mereu emoționante, ne-au întâmpinat peste tot, până în cele mai mici așezări. Deși conducătorul excursiei s-a văzut astfel, frecvent, frustrat de odihna așteptată în orașe, el a învățat cât de rapidă a fost, în noile provincii ale României, rămasă atât de mult timp domeniul culturii germane, difuzarea sentimentelor francofile. Niciodată nu s-ar fi așteptat, într-un mic burg din Transilvania precum Brad, unde desigur că nu se putuse învăța la liceul maghiar istoria independenței românești, să i se amintească cum Franța a favorizat această independență și unirea Principatelor danubiene; nici ca, într-un orașel încă pe trei sferturi maghiar, precum Turda, să se vadă salutat într-o excelentă limbă franceză de un profesor român de la liceul [local]; nici ca, într-o reședință de județ din Basarabia, precum Bălți, să asculte un discurs plin de fapte și de emoție, glorificând strălucirea gândirii franceze. În multe din aceste mici centre, a fost prima și va fi fără îndoială, pentru multă vreme, ultima oară când văd o excursie condusă de un profesor de la Sorbona. Nu este poate inutil că această vizită a trezit sau a resuscitat sentimente de care nu putem decât să beneficiem.²⁹

²⁷ *Ibidem*, p. 229.

²⁸ *Ibidem*, p. 230.

²⁹ *Ibidem*, p. 231.

De Martonne a fost asistat în această excursie de un tânăr geograf francez, Robert Ficheux. Născut la Saint-Omer în 1898, din părinți dascăli, acesta îi va deveni un discipol credincios. În 1996, Ficheux evoca întâlnirea lor:

Hazardul a făcut ca, în 1921, printre alți colegi de la Sorbona, să fiu singurul scutit de orice examen în momentul în care Emmanuel de Martonne, invitat să țină cursuri și să conducă excursii în România, căuta un student care să îi servească drept asistent. Un noroc că am fost ales (deși eram deja angajat față de Albert Demangeon pentru un studiu asupra Brabantului) și că am putut astfel să mă formez pe lângă un maestru intimidant, exigent dar bun, că am întâlnit la Cluj pe unul din discipolii săi români, George Vâlsan, inimă sensibilă, poet și artist delicat, geograf experimentat, ale cărui metode minuțioase de lucru m-au marcat profund.³⁰

Geografii au întâlnit obstacole considerabile: limbi, nume de locuri, lacune ale informației geografice. O excursie avea să dobândească repede înfățișarea penibilă, dar exaltantă, a unei „mici expediții”. Îndrăgostit de România, Ficheux se va întoarce în 1924 ca bursier al Institutului Francez de Înalte Studii, în special pentru a elabora o monografie de geografie regională despre munții Apuseni. Campaniile sale se vor transforma în aventuri:

Ca străin, vorbind rău românește, străbătând un teritoriu apropiat de graniță, fotografiind, desenând, adunând cam de peste tot eşantioane de rocă, eram puțin suspect. Degeaba mi-am burdușit portofelul cu recomandările cele mai oficiale – am cunoscut nenumărate aventuri, dintre care unele mi-au împiedicat cercetările pentru săptămâni sau chiar luni.³¹

Imediat după întoarcerea sa în Franța, de Martonne scria în *Revue Internationale de l'Enseignement*:

Generațiile de români care ar trebui să umple băncile din sălile de curs au crescut sub dominația maghiară, care abia tolera două sau trei licee românești, întreținute prin donații private, și închidea orice carieră liberală celor care nu își făceau educația în limba maghiară. În câțiva ani, noile

³⁰ Robert Ficheux, *Les Monts Apuseni (Bihor). Vallées et aplanissements*, București, Editura Academiei Române, 1996, p. 1.

³¹ *Ibidem*, p. 2.

generații formate în liceele românești înființate peste tot vor ajunge la rândul lor [la universitate].³²

O notă din 22 iunie 1921, pentru Quai d'Orsay, ilustra importanța diplomatică care i se acorda geografului:

Dl de Martonne, eminent geograf, va pleca din nou pe 7 iulie în România, într-o misiune a Ministerului Instrucțiunii Publice. În pofida recomandării dlui. [Jules] Laroche³³, i s-a dat domnului de Martonne, la momentul primei sale călătorii, un pașaport obișnuit cu viză diplomatică (...) Dl Laroche insistă foarte mult ca să i se acorde dlui de Martonne un pașaport diplomatic. Acest geograf are o situație excepțională în România, datorită lucrărilor sale tehnice și geografice, a rolului avut în comisiile Conferinței de Pace. În România, el este considerat drept unul din promotorii reunirii noilor provincii cu țara-mamă. El se bucură de o influență considerabilă, care ne poate face cele mai mari servicii. Este foarte important să acordăm unor misionari de acest gen un statut special. E în interesul bunului renume al Franței și al dezvoltării influenței noastre. Avem numai de câștigat dacă sporim rolul oamenilor care beneficiază de un asemenea prestigiu în străinătate și arătăm că și noi îi prețuim.³⁴

La 12 decembrie 1921 Laroche îi atrăgea atenția lui Philippe Berthelot asupra unui raport al lui Emmanuel de Martonne privind situația din România, și insista asupra mizelor prieteniei franco-române:

Dl de Martonne, căruia lucrările sale științifice și publicațiile sale despre România i-au creat în această țară o situație de prim plan, aduce, după un nou sejur de șase luni în regat, studii foarte interesante privind rezultatele reformei agrare, situația financiară, legăturile vechii României cu noile provincii, și, în cele din urmă, relațiile franco-române. Dl de Martonne, care nu este un nou venit în România, a fost uimit de această dată, mai mult ca oricând, de forța de atracție care înclină această țară înspre Franța și aceasta

³² *Revue de l'Enseignement...*, 1922, p. 80.

³³ Jules Laroche (1872-1961), diplomat și scriitor francez. A avut funcții importante în Ministerul francez de externe (director adjunct al Direcției Europa, director al Direcției Afaceri politice și comerciale). În cadrul Conferinței de Pace de la Paris din 1919 a deținut președinția comisiei de revizuire a tratatelor de pace, fiind unul dintre principalii negociatori ai Tratatului de la Versailles dintre Germania și Antantă. A jucat un rol decisiv în atribuirea Transilvaniei către România (n. tr.).

³⁴ A.M.A.E. Franța, seria Z-Europe, dosar 142.

atât în noile provincii, cât și în Vechiul Regat. Dar în același timp nu i-a scăpat următorul fapt: condițiile financiare actuale ar putea să compromită, dacă nu avem grijă, predispoziții atât de bune. Această remarcă se aplică mai ales relațiilor intelectuale dintre Franța și România. De neam latin, românii ar trebui să caute cultura latină. Două țări i-o pot oferi: Franța și Italia. Cea din urmă și-a multiplicat și nu încetează în să-și multiplice eforturile pentru a-i atrage pe români. Prestigiul Franței a pus stăpânire pe acest domeniu, iar studenții români populează universitățile.

Dar nu putem privi fără îngrijorare momentul în care deprecierea crescândă a leului, în raport cu francul, va face imposibil sejurul în Franța pentru studenții români și va îndepărta comenzile românești de librăriile noastre. Fără a vorbi din punct de vedere economic, unde remarca este la fel de adevărată, o asemenea constatare duce la concluzia următoare:

Dacă nu le acordăm credit românilor, dacă persistăm în a vedea în ei doar niște debitori care nu-și îndeplinesc obligațiile și pe care trebuie să îi urmărim fără milă, în loc să ne interesăm de ridicarea nivelului lor financiar, vom pierde rapid beneficiul sentimentelor profunde pe care am știut să le inspirăm.³⁵

În 1922, de Martonne ține o conferință despre Transilvania la Societatea geografică din Lille. El va insista iarăși asupra legăturilor dintre Franța și România, întărite de ultimul conflict: „Marele război care ne-a redat Alsacia și Lorena, i-a dat României Transilvania. Înrobirea acestei regiuni românești a fost mai lungă decât cea a Alsaciei noastre; problemele politice și economice create de unirea atât de dorită sunt de același fel.”³⁶ Înainte de a reveni la această temă, geograful încearcă să facă cunoscută publicului său o țară pe care el o considera drept una din țările cele mai pitorești și mai curioase din Europa.

Pentru el, Transilvania era un fel de citadelă muntoasă:

Două aspecte își împart Transilvania, două tipuri de țări, atât de diferite din punct de vedere economic, cât și din punct de vedere fizic, social și chiar etnic: muntele cu relief frământat, forestier și pastoral, cu o populație mai

³⁵ A.M.A.E. Franța, seria Z-Europe, dosar 143.

³⁶ Emmanuel de Martonne, „La Transylvanie”, extras din *Bulletin de la Société Géographique de Lille*, vol. 64, 1922, p. 1.

puțin densă, dar pur românească; dealurile și văile mari, mai pline de viață, dar în care maghiarii și germanii se amestecă cu românii.³⁷

De Martonne face o serie de comparații între geografia fizică a României și cea a Franței. Deși ating adesea 2000 de metri, munții transilvăneni – Carpații, Bihorul, Munții Metaliferi din Banat, „se profilează rareori cu siluete atât de îndrăznețe ca Alpii sau Pirinei”. Dar, urmărind valea cea mare a Mureșului „am crede că vedem linia albastră a munților Vosgi”. La Remeți, „niște chei care amintesc de defileele noastre din Jura străpung două coame stâncoase”. Mai sus de Bucium, se profilează două vârfuri îndrăznețe: „apropiindu-ne, recunoaștem escarpamentul de «orgi bazaltice», asemănătoare cu cele de la Espaly sau din alte localități celebre din Auvergne.” Munții Făgăraș, profilându-se acoperiți de zăpadă primăvara, „aduc aminte de Pirinei”.³⁸

De Martonne se întoarce spre chestiunea delicată a repartizării etniilor:

Populația de la munte este una exclusiv românească, în afară de câteva centre miniere. De îndată ce intrăm în zona de munte vedem costumul românesc, întâlnim casa românească tipică, mică, cu un acoperiș în patru laturi, din șindrilă sau din stuf, în general întins deasupra unei verande.³⁹

Acestea fiind spuse, vorbitorul era foarte conștient de problema creată de amestecul populației în orașe și în sate:

Problema se pune în toate provinciile anexate de un stat străin împotriva voinței majorității populației lor, și pe care reîntoarcerea la țara mamă le găsește impregnate de influențe străine, care au penetrat în populația lor și au impus orientări sociale și economice, dând astfel naștere unei situații delicate.⁴⁰

Transilvania era „o țară prea bogată”, care avea resurse nelimitate de turme de animale și de lemn. Ea deținea resurse industriale care

³⁷ *Ibidem*, p. 2.

³⁸ *Ibidem*, pp. 2-3.

³⁹ *Ibidem*, p. 5.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 6.

lipseau cu desăvârșire vechii Români: numeroase surse de gaz natural, sare din abundență, variate zăcămintele metalifere, furnalele de la Hunedoara și oțelăriile de la Reșița. Ea era de asemenea plină de probleme politice, datorită prezenței maghiarilor și germanilor, majoritari în orașe. De Martonne remarcă:

Călătorul care traversează repede Transilvania ar putea avea impresia unei țări într-adevăr maghiare, cu elemente germane, și ar putea ignora aproape complet elementul românesc. Câți ziariști și câți naivi anchetatori anglosaxoni nu s-au întors dintr-un turneu rapid declarând că românii nu aveau nici un drept asupra Transilvaniei?⁴¹

De la anexare, românii, spunea de Martonne, au dovedit un oarecare liberalism, refuzând să bruscheze schimbarea obiceiurilor populațiilor urbane: „Nimic mai fals decât zvonurile pe care o propagandă insidioasă continuă să le răspândească cu privire la presupusele persecuții cărora le-ar cădea victimă maghiarii”.⁴² Ceea ce era adevărat era că o transformare lentă era în curs de realizare, prin forța lucrurilor:

Schimbările sunt frapante. Armata, învățământul superior, băncile, marele comerț, devenite românești, impun încetul cu încetul, printr-o presiune lentă și irezistibilă, folosirea limbii române în toate magazinele. În șase luni de sejur, întrerupte de absențe frecvente, am constatat schimbări uimitoare. Cred deci că problema naționalităților se va rezolva de la sine, prin continuarea aceleiași politici liberale.⁴³

În concluzia sa, de Martonne reiterea rolul esențial al Franței:

Putem să îi ajutăm mult pe prietenii noștri români să învingă dificultățile economice și chiar politice create de redobândirea Transilvaniei. Diferența adusă de influența și de cultura franceză servește atât interesele noastre, cât și pe ale lor, eliberându-i pe ardeleni de amprenta germanică și apropiindu-i de vechea Românie. Din fericire, s-a înțeles acest lucru, și noi susținem circa 30 de profesori francezi în liceele românești din Transilvania. Folosirea limbii noastre face progrese remarcabile în societatea orașelor. Pe parcursul

⁴¹ *Ibidem*, p. 9.

⁴² *Ibidem*, p. 9.

⁴³ *Ibidem*, p. 10.

călătoriilor mele, am primit peste tot mărturii emoționante de simpatie pentru țara noastră. (...) Veți fi primiți aici aproape ca în vechea Românie, adică așa ca niște frați.⁴⁴

În toamna lui 1922, Henri Focillon, profesor de istoria artei la Facultatea de Litere din Lyon, făcea ecou sentimentelor lui Emmanuel de Martonne, într-un raport adresat șefului Serviciului Operelor Franceze în Străinătate:

În loc de introducere, raportorul reamintea „eforturile făcute de Ministerul Afacerilor Externe în România nouă”. Acestea erau pe deplin justificate „de o situație istorică, ce putea fi comparată la modul general cu situația creată de revenirea Alsaciei-Lorena la Franța”. Și evoca universitatea din Cluj „devenită un centru de cultură română militantă”, unde acțiunea Franței se desfășura „în sensul unei cooperări”. Focillon lua act de acest lucru, dar era de părere că această dinamică culturală începută în Transilvania trebuia să cuprindă și Vechiul Regat, „teren al unei culturi franceze vechi și profunde”.⁴⁵

Focillon a jucat un rol cheie în nașterea Institutului de Înalte Studii din România. De Martonne nu a avut un rol foarte activ, dar a fost membru în primul său comitet de conducere, creat în 1923, împreună cu Jean Giraudoux, generalul Berthelot – la acel moment guvernator militar al Strasbourgului –, bacteriologul Ioan Cantacuzino, Mario Rocques și Jean Marx. Viitoarele vizite în România ale lui de Martonne se vor înscrie în cadrul eforturilor făcute pentru a dezvolta schimburile intelectuale dintre cele două țări. În 1922, el a asistat la inaugurarea Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses, înființată la inițiativa lui Nicolae Iorga.

În această perioadă, de Martonne se preocupă în mod constant de sănătatea lui George Vâlsan, care s-a aflat adesea în Franța. La 20 martie 1922, el îi transmitea lui Emil Racoviță știri despre colegul lui:

A fost, în sfârșit, operat. Am vorbit cu doctorul Duval când ieșea din sala de operație și iată ce mi-a spus: „A mers bine! A fost complicat, ca toate intervențiile, dar acum e bine”. Îl voi vedea mâine pe bolnav și îi voi scrie

⁴⁴ *Ibidem*, p. 10.

⁴⁵ André Godin, *op. cit.*, p. 13.

lui Jeannel noi amănunte, dar poți chiar de-acum să le comunicî pe acestea familiei.

Bietul om a așteptat mai bine de o lună intervenția decisivă. I se lărgise orificiul existent și continua să supureze. Apoi a avut două puseuri febrile, de 41°. În fine, Duval a considerat că nu s-ar câștiga nimic dacă s-ar aștepta în continuare. Trebuie să-ți spun că moralul lui era foarte bun. La început a fost foarte descurajat. Dar am venit să-l văd aproape în fiecare zi. Ficheux și un alt student au venit de asemenea, precum și câțiva prieteni români. Astfel înconjurat, și-a recăpătat încrederea și putea chiar să lucreze puțin. S-a întîmplat că-l cunoșteam pe doctorul Duval, căci făcusem împreună o traversare a Atlanticului, în timpul războiului. Cred că a fost interesat de Vâlsan, pe care Jeannel și cu mine i l-am descris ca pe o speranță a geografiei române. Mi-a spus odată că „este delicios”. Nutresc, deci, speranța că prietenul nostru va fi îngrijit cât se poate de bine. Duval crede că, peste cîtva timp, va putea relua o viață normală.⁴⁶

Însă la 5 mai 1922, de Martonne îi dădea lui Racoviță vești mai puțin bune:

Nu prea înțeleg de ce treaba asta durează atît de mult. Are din ce în ce mai des accese de febră și vome care îl slăbesc enorm. Moralmente este foarte deprimat și se întrebă dacă va putea suporta ultima operație (punerea aparatului și izolarea definitivă a anusului). Doctorul Duval își pune probabil și el aceeași întrebare, deoarece se gîndește să-l trimită în sud pentru a se odihni. Dar atunci de ce i-a făcut acest nou orificiu ? și cum se face că se mai produc încă infecții? Îți mărturisesc că sunt foarte îngrijorat de soarta bietului om.

[P. S.] L-am văzut adineaori pe Vâlsan. Astăzi se simte mai bine, are poftă de mîncare și un moral de asemenea mai bun, după ce a apărut o idee nouă: dacă trebuie să se odihnească, în loc să plece în sudul Franței, unde va fi internat într-o clinică destul de scumpă, de ce să nu se întoarcă la Cluj, unde va putea regăsi ambianța țării sale și va fi îngrijit de propria sa familie ?⁴⁷

Vâlsan s-a întors așadar în țara natală. În corespondența sa regulată cu fostul lui elev, de Martonne amestecă grija pentru sănătatea

⁴⁶ Gheorghe Racoviță, Ana-Maria Stan (ed.), *Memoria documentelor. Cooperarea franco-română la Universitatea din Cluj, oglindită în arhiva lui Emil Racoviță*, Cluj-Napoca, Presa Universitară clujeană, 2007, pp. 108-109.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 110.

unui prieten cu seriozitatea în muncă. De exemplu, în scrisoarea din 5 iulie 1922:

Mi-ar plăcea să știu ce mai faceți. Dacă vă obosește să scrieți, trimiteți-mi vorbă prin cineva. Dacă din contră, așa cum sper, continuați să faceți progrese în planul sănătății, și dacă întoarcerea în țara natală v-a făcut tot binele pe care îl așteptați, permiteți-mi să vă deranjez cu câteva mici chestiuni.⁴⁸

Era vorba de facturi, de redactarea rezultatelor excursiilor și de bibliografie. Vâlsan i-a răspuns imediat. De Martonne scria din nou, la 14 iulie:

Scrisoarea dumneavoastră din 5 iulie mi-a ajuns ieri. Nu mă miră că ați fost bolnav după ce ați ajuns acasă. Oboseala și lipsa îngrijirilor pe parcursul călătoriei sunt de ajuns pentru a explica acest lucru. Dar nu mi-ar fi plăcut să știu că asta durează prea mult timp. De aceea i-am scris lui Meruțiu, cerându-i același lucru ca și dumneavoastră și, în plus, știri despre dumneavoastră. Sper că vă veți întrema acum, în pofida vremii urâte. Și noi am avut o vară foarte rea, rece, ploioasă, cu nori. Este revanșa secetei de anul trecut. Dar nu este posibil să nu sfârșiți prin a avea și soare.⁴⁹

De această dată este vorba despre dări de seamă ale excursiilor și despre ilustrațiile și planșele fotografice care trebuiau incluse.

La 24 mai 1924 de Martonne s-a întors în România pentru a ține o conferință la Adunarea generală anuală a Societății Române de Geografie, pe tema popoarelor din Carpați. La 29 mai el a asistat la inaugurarea Institutului Francez de Înalte studii, unde a ținut un toast. Anul următor, un număr special din *La Vie* a întrebat o serie de personalități în ce măsură era importantă o intensificare a relațiilor franco-române. Intervievații au fost Edouard Herriot, Saint-Aulaire, Camille Aymard, director al ziarului *La Liberté*, contele de Monneville și generalul Berthelot. Pentru de Martonne, România ieșită din Marele Război nu se aseamăna cu Cehoslovacia, un grăunte semănat printre ruinele unui mare imperiu, sau

⁴⁸ Biblioteca Națională a României, Fondul St-George, mss. 12.543.

⁴⁹ *Ibidem*, mss. 12.549.

cu Polonia, un arbore tăiat până la rădăcini de imperialismul țarist: era vorba de o plantă odinioară împiedicată să crească normal, iar acum dezvoltându-se în deplină libertate. Această Românie îndeplinea visul minunat de a-i reuni pe aproape toți românii într-o formă remarcabil de armonioasă, conținând bogății agricole și minerale. Rețeaua feroviară și-a revenit după distrugerile provocate de maghiari și de bolșevici, iar trenuri rapide leagă acum Bucureștiul de Cluj. Bugetul statului este echilibrat, chiar excedentar, iar leul este la fel de stabil ca și francul. Avem de a face așadar cu o țară care iese din lunga criză europeană de după război.⁵⁰

În 1925, la congresul profesorilor de geografie din România, ținut la Oradea, foarte aproape de granița cu Ungaria, se instituie, la inițiativa lui George Vâlsan, premiul geografic Emmanuel de Martonne al Institutului de Geografie din Cluj. La 5 septembrie 1926, de Martonne i-a scris lui Vâlsan, pentru a pune la punct viitoarea sa vizită în Transilvania:

Aș fi fost extrem de bucuros să am vești de la dumneavoastră, dacă ceea ce ele îmi comunică despre sănătatea voastră nu m-ar fi întristat cu adevărat. Sper că soarele și marea vă vor face încă o dată bine. Superbele fotografii de la Balcic pe care mi le trimiteți, mă fac să-mi doresc să cunosc acest colț al Dobrogei de sud, despre care nu am nicio idee. Însă sejurul meu din acest an în România va fi, inevitabil, destul de scurt. Trebuie să consacru sfârșitul lunii septembrie și începutul lui octombrie Germaniei și Poloniei, în vederea lucrării mele despre Europa centrală, care a fost repusă în lucru. Nu cred că voi ajunge la București înainte de 28 octombrie, iar la Cluj pe 8 noiembrie, și nu pot rămâne în România mai târziu de 13 sau 14, căci trebuie să mă întorc la Paris, pentru a începe cursurile joi, în 18 (două cursuri, în cursul dimineții!).

Voi face o conferință publică, cu proiecțiuni, despre una sau ambele din următoarele regiuni franceze: Bretagne și Causses. Alegerea depinde de faptul dacă am prezentat deja una din aceste regiuni într-una din vizitele mele precedente. Dumneavoastră puteți să știți asta, fără îndoială.

În plus, aș putea susține 1 sau 2 cursuri la Universitate (dacă trebuie să fie în română aș spune cu siguranță *unul*). În prim plan așez condițiile

⁵⁰ Vezi „România anului 1925, văzută de francezi”, *România Literară*, anul 39, nr. 34, 25 august 2006, p. 19.

scurgerilor de pe suprafața continentelor și indicele de ariditate. (Veți vedea că este vorba despre niște idei destul de fecunde: indicele de ariditate este o noțiune climatologică nouă, pe care cred că o așteaptă un mare viitor. La trecerea mea prin Paris, înainte de a pleca spre Germania, vă voi trimite cele două note către Academia de Științe, care îmi expun cât mai succint ideile.)

Pe locul al 2-lea așez nivația⁵¹ (corespunzând aproape jumătății de capitol pe care i-am consacrat-o în Tratatul meu...).

Îmi doresc, nu doar pentru dumneavoastră, ci, în mod egoist, și pentru mine, ca sănătatea să vă fie destul de refăcută atunci când voi sosi la Cluj, încât să putem vorbi despre cercetările voastre. Sunt curios să cunosc rezultatele voastre cu privire la Prahova. O regiune foarte interesantă, pe care doar am traversat-o, de atâtea ori, fără a o studia niciodată așa cum merită.

Dacă e posibil, mi-ar plăcea să îmi închei scurta ședere la Cluj printr-o mică excursie de 48 de ore în valea Mureșului, împreună cu Ficheux, pentru a vedea terenul despre care mi-a spus.

Bineînțeles că nu voi refuza să decernez premiul căruia mi-ați făcut onoarea de a-i atribui numele meu. Acest lucru îmi va da fără îndoială ocazia de a-i cunoaște pe unii dintre cei mai buni elevi ai voștri. Mi se spune că aveți câțiva, și sunt foarte bucuros pentru asta. Până acum, Năstase este singurul român care mi-a dat satisfacție la Paris. Este un băiat serios și sper că cercetarea sa va fi demnă să fie așezată alături de a voastră *Câmpie română*.⁵²

De Martonne pare deci decepționat de calitatea studenților care îi sunt trimiși din România, dar va contribui la formarea unei generații de străluciți geografi. Tiberiu Morariu, născut în 1905, a beneficiat, în cursul anului 1929-1930 de o bursă a Sorbonei pentru a urma cursurile lui Emmanuel de Martonne, André Cholley și Albert Demangeon, la sfârșitul cărora a obținut Diploma de Studii Superioare⁵³. De Martonne a jucat un rol special și în formarea științifică a celui care va deveni una din

⁵¹ Nivație – acțiunea de modelare a reliefului, făcută de înghețurile și dezghețurile succesive ale zăpezii în depresiunile din zonele înalte ale munților (n. tr.)

⁵² Biblioteca Națională a României, Fondul St-George, mss. 12.542.

⁵³ Diploma de Studii Superioare (prescurtat DES) a fost o diplomă înființată în cadrul sistemului universitar francez în 1886 și care s-a acordat până în 1966. Era obținută după diploma de licență, pregătindu-i pe absolvenții de la Facultățile de Științe și de Litere să deprindă tehnicile de cercetare necesare pentru redactarea unei lucrări științifice (teză de master sau de doctorat). (n. tr.)

figurile marcante ale geografiei românești din perioada comunistă: Victor Tufescu. Născut în 1908 în nordul Moldovei, Tufescu s-a remarcat în mod strălucit pe parcursul studiilor sale de la Universitatea din Iași. De asemenea, la sfârșitul anilor 1920, el avea să lucreze cu de Martonne în diverse aplicații de teren din Franța, iar apoi va întreprinde o călătorie de studii împreună cu acesta, în Algeria și în Sahara.

În 1927, de Martonne face o nouă călătorie în România, însoțit de un tânăr geograf francez, François Weymuller. Ei au făcut o excursie pe dealurile subcarpatice din Prahova, Buzău și Teleajăn. La 10 octombrie este invitatul lui Iorga la Vălenii de Munte. Apoi, la Iași, susține două conferințe despre geografia regională, iar apoi patru la București.

Vizitele lui Emmanuel de Martonne sunt de o mare valoare pentru serviciile de propagandă din România. La 19 mai 1928, atașatul de presă de la Legația din Paris îi scria directorului general al serviciului de presă și al informațiilor:

Am onoarea să vă aduc la cunoștință că, la conferința pe care a susținut-o la Sorbona despre Basarabia, dl profesor de Martonne, așa cum am semnalat deja prin telegramă la Digepress și la Rador, și-a manifestat dorința de a face o nouă vizită în Basarabia, pentru a-și da seama, la fața locului, de progresele semnificative pe care elementul dominant românesc nu a putut rata ocazia de a le realiza în această provincie. Cum dl de Martonne nu este omul care să ceară lucruri în mod direct, cred că se cuvine să ținem cont de această dorință exprimată la sfârșitul conferinței sale. Perioada în care dlui de Martonne îi place cel mai mult Basarabia este primăvara: e anotimpul în care, spune el, îți poți da cel mai bine seama de adevăratul aspect al acestei regiuni. Trimiteți-i o invitație în mod direct.

La 11 august 1928, Direcția i-a scris lui de Martonne:

Legația României din Paris ne-a informat că v-ați exprimat dorința de a mai vizita încă o dată Basarabia, provincia română căreia i-ați dedicat o atât de frumoasă și de importantă parte din activitatea dumneavoastră. Ministerul Afacerilor Externe ar fi bucuros dacă ați accepta să faceți acest voiaj în calitate de invitat al guvernului român și vă roagă doar să binevoiți a-i comunica, prin intermediul Legației României la Paris, data pe care ați stabili-o pentru amabila voastră vizită.

Abia în toamna anului 1930 de Martonne a efectuat o vizită sprijinită de autoritățile române. Grigore Gafencu, secretar general al Ministerului Afacerilor Externe, trimitea o telegramă urgentă primarului orașului Câmpina:

Miercuri, 9 octombrie, sosește la Câmpina ilustrul filoromân, profesorul francez de Martonne, împreună cu patru profesori români, pentru a face cercetări geografice în împrejurimi. Stop. Vă cerem să asigurați buna primire, prânzul și cina la restaurant, și cazarea la hotel sau particulari pentru cinci persoane, în cele mai bune condiții.

La 14 octombrie 1930, Gafencu trimitea o altă cerere:

De câteva zile a sosit în țară profesorul de Martonne, pentru a continua timp de patru săptămâni importante sale studii geografice în România. Imediat după sosire și-a exprimat dorința de a întreprinde, împreună cu membrii Institutului Român de geografie, o călătorie de câteva zile în regiunea Câmpina, Moreni, Vălenii de Munte și a cerut ca în acest scop Ministerul să îi pună la dispoziție o mașină.⁵⁴

Pe parcursul acestui sejur, Universitatea din Cluj i-a conferit titlul de Doctor Honoris Causa. La această ceremonie, au fost de asemenea onorați Regina Maria a României, contele de Saint-Aulaire și Robert Seton-Watson. În curând, o stradă din apropierea universității va purta numele geografului francez.

Europa Centrală

În 1930, editura Armand Colin a publicat *Europa Centrală*, volumul IV din lucrarea *Geografia Universală*, începută sub conducerea lui Paul Vidal de la Blache și Lucian Gallois. Această contribuție a lui De Martonne la o prestigioasă serie constituie încununarea unei strălucite cariere universitare. Însă, într-o perioadă de tensiuni internaționale

⁵⁴ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, București, România (de acum înainte S.A.N.I.C.), MPN Propaganda, 109/1928-1938.

crescânde, ea avea să își atragă mânia școlii de geografie germane, ostracizată începând de la Tratatul de Pace.

În introducerea la prima parte a acestei opere monumentale, de Martonne declara:

Europa centrală nu este un cuvânt. Noi recunoaștem în ea o parte a continentului nostru, mai puțin masivă ca Europa de Est, mai puțin divizată decât Europa peninsulară și periferică, mai puțin precoce în dezvoltare decât aceasta, incontestabil mai avansată decât aceasta; teritoriu cu o prelungită instabilitate politică, răspunzând unei instabilități etnice, loc de întâlnire a influențelor, care se topesc mai armonios în Europa oceanică, care se întind mai pe larg în Europa continentală de Est; regiune a contrastelor violente de relief și de climă, în care individualitățile locale, bazate pe rasă și pe mediu, sunt mai conștiente decât în Europa orientală, mai persistente decât în Europa periferică. (...). Înspre Europa centrală privește nu doar geograful curios să își explice variatele aspecte ale reliefului și ale climei, ale covorului vegetal și ale habitatului uman, ci orice minte îngrijorată de realitățile economice, pe care le sesizezi aici în plină transformare, orice cetățean preocupat de un viitor politic incert. Incendiul care a mistuit atâtea vieți și atâtea bunuri nu poate să se fi stins fără să fi lăsat în urmă câteva scântei, și ne întrebăm dacă pacea lumii nu va depinde, peste câteva decenii, de ceea ce se va petrece în Europa centrală.⁵⁵

Să reținem însă caracterul vag al definiției sale privind Europa Centrală. Gaëlle Hallair remarca: „Emmanuel de Martonne nu dă o definiție strictă, univocă, ci așează Europa centrală în legătură cu ce se găsește mai la vest și mai la est”.⁵⁶ Europa centrală ar fi un spațiu al tranziției, aflat „între două zone”.

Autorul examinează apoi sumar aspecte ale geografiei fizice și umane din această parte a Europei: clima, relieful Alpilor, al Carpaților, lumea hercinică, câmpiile și apele, viața vegetală și animală, populațiile și naționalitățile. Pentru de Martonne „dintre toate grupurile naționale ale Europei centrale, cel al românilor este cel mai curios prin caracteristicile sale mixte, istoria sa politică plină de paradoxuri, originea

⁵⁵ Emmanuel de Martonne, *L'Europe Centrale. Première partie*, Paris, Armand Colin, 1930, p. 3.

⁵⁶ Gaëlle Hallair, *Le géographe Emmanuel de Martonne et l'Europe Centrale*, Paris, Ed. Grafigéo, 2007, p. 51.

sa atât de discutată”.⁵⁷ Masa poporului român ar fi vegetat timp de multe secole „în șerbia cea mai abjectă, fiind lipsită de orice ideal în afara celui religios”.⁵⁸ Dar la ora actuală, naționalitatea română era cu siguranță una din cele mai vivace din Europa centrală, deoarece „ea a rezistat atâtor circumstanțe nefavorabile; ea este de asemenea, ca urmare chiar a acestor circumstanțe, una dintre cele mai puțin mature”.⁵⁹ Așadar, ea contrastează substanțial cu foștii săi stăpâni de peste Carpați:

Imediat ce s-au stabilit [în Europa], ungurii s-au manifestat ca niște organizatori și ca niște dominatori. Au adoptat catolicismul, feudalismul, au întemeiat orașe, au supus Transilvania și au introdus acolo, în mijlocul românilor, colonii de soldați-plugari, care formează grupul secuilor (...). Marele Război le-a ruinat toate speranțele și chiar a separat de grosul masei maghiare insulițele avansate care fuseseră create ca niște centre de maghiarizare. Amărăciunea resimțită a depășit tot ceea ce ne putem imagina și a făcut din dominatori, copleșiți de umilințe, un element de tulburare politică îngrijorătoare în Europa centrală.⁶⁰

De Martonne trece apoi la o descriere a Germaniei care insista asupra vigoriei acesteia, a violenței sale, a puterii sale economice și a puterii teritoriale, în pofida revizuirii frontierelor. În opinia lui Hallair „Pe tot parcursul *Geografiei Universale*, Emmanuel de Martonne distilează, conștient sau nu, imaginea unei colonizări germane cotropitoare (...), amenințătoare și periculoase pentru celelalte popoare, și în special pentru slavi”.⁶¹

În a doua parte a *Europei Centrale*, apărută în anul următor, România ocupa ultimul loc, după Elveția, Austria, Ungaria, Cehoslovacia și Polonia. Cât privește România Mare, de Martonne se arăta foarte laudativ, și garanta noile sale frontiere:

⁵⁷ Emmanuel de Martonne, *L'Europe Centrale...*, p. 116.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 118.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 118.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 119.

⁶¹ Hallair, *op. cit.*, p. 62.

În pofida marilor progrese, [Vechiul Regat al României] rămânea o formațiune politică și economică imperfectă. Forma sa de semilună făcea dificilă apărarea teritoriului. Țară agricolă, întreaga ei viață depindea de schimbul de grâne cu produsele centrelor industriale britanice sau germane. Trezirea naționalităților a plasat de altfel România într-o situație delicată față de Austro-Ungaria, în care mase compacte de români rezistau împotriva asimilării, în Bucovina și în Transilvania, dar și față de Rusia, stăpâna Basarabiei. Aprinderea întregii Europe, în 1914, i-a arătat frați în ambele tabere. După tragice peripeții, ea s-a găsit în 1918 în prezența unor împliniri la care nimic nu o lăsase să spere.⁶²

Suprafața și populația națiunii s-au dublat, forma sa a devenit una rotunjită, ideală:

Carpații, este adevărat, nu mai servesc drept graniță. Căci traseul arcuit al creștelor lor anihila avantajele unei frontiere stabilite pe un munte, în fapt ușor de trecut. Așezându-se pe cele două versante ale arcului carpatic meridional, România revine la destinul ei natural: Principatele, numite mai târziu Principatele danubiene, s-au născut ca un stat carpatic; primii domnitori ai Țării Românești aveau domenii în sudul Transilvaniei și în Banat, iar cei ai Moldovei în Transilvania estică și în Maramureș.

Istoria are rutele sale ocolitoare: ea a separat mult timp destinele grupului românesc atras înspre Dunăre, supus influenței bizantine în civilizația sa, oprit din dezvoltare de cucerirea turcă, de grupul transilvănean, atras în orbita unei puteri central-europene și prins în curentul civilizației occidentale, pentru care germanismul, moștenitor al tradițiilor romane, se făcuse organizator. Reunificarea acestor două grupe este cea care a creat România nouă. Alături de acest fapt capital, toate detaliile privind traseul frontierelor sunt nesemnificative. El este, prin el însuși, plin de consecințe de toate felurile. Problemele sociale, politice și economice pe care el le pune sunt rodul unor lungi secole de viață separată; soluția lor poate fi facilitată, dacă se adevărește că suntem în prezența unei întoarceri la evoluția naturală.⁶³

De Martonne examina marile regiuni ale noii României: Carpații, câmpia transilvană, câmpiile de la Dunărea de Jos, Dobrogea și în final,

⁶² Emmanuel de Martonne, *L'Europe Centrale. Deuxième partie*, Paris, Armand Colin, 1931, p. 699.

⁶³ *Ibidem*, p. 700.

Delta „una din regiunile cele mai ciudate ale Europei”.⁶⁴ El trece apoi la chestiunea delicată a diversității populației din aceste regiuni:

Reunirea cu vechiul Regat al României a provinciilor în care elementele străine sunt numeroase a creat o situație delicată, cu atât mai mult cu cât românii, deși reprezintă majoritatea în aceste noi provincii, au avut aici, până acum, o situație socială inferioară. În Basarabia, ei formau o masă rurală analfabetă. În Transilvania, orașele nu se aflau, în mare parte, sub controlul lor și erau ținute departe de profesiile liberale, precum și de administrație. Structurile noii administrații nu au putut să fie constituite fără a face apel la elemente alogene, adesea puțin înclinate spre o colaborare loială, sau la clasele conducătoare ale Vechiului Regat, care nu avuseseră (pentru a se organiza) decât o jumătate de secol de independență completă. De aici, dificultăți asemănătoare cu cele care au apărut în Slovacia.⁶⁵

Mai întâi, el se apleacă asupra sorții celor 1,7 milioane de maghiari, un popor pe care l-a tratat cu severitate pe tot parcursul *Geografiei Universale*: e vorba de „hoarde”, de „naționalism tumultos”...:

Chiar și în regiunile în care nu aveau decât o mică minoritate, maghiarii au jucat peste tot în Transilvania un rol important. Structura socială, fixată la sfârșitul Evului Mediu, făcuse din ei toți proprietari ai pământului; aristocrația rurală s-a întărit prin asimilarea românilor, pe care hazardul și favorurile principilor i-au ridicat deasupra condiției lor inferioare. Religia i-a despărțit, la fel și starea socială a românului țăran, odinioară șerb, acum mic proprietar, zilier sau fermier, însă întotdeauna ortodox. Comparația prezentului cu trecutul li se pare nedreaptă; împărțirea pământurilor, măsură aplicată în întreaga Românie, i-a afectat în mod special, iar plângerile lor s-au auzit în fiecare an în fața Societății Națiunilor.⁶⁶

De Martonne, scrie Gaëlle Hallair, „s-a arătat foarte ferm cu germanii, negându-le orice rol politic major înainte de reconfigurarea frontierelor”.⁶⁷ Francezul a minimizat colonizarea germană. Cei 800.000 de germani reprezentau o mai mică amenințare pentru coeziunea

⁶⁴ *Ibidem*, p. 703.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 704.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 705.

⁶⁷ Hallair, *op. cit.*, p. 66.

României, fiind dispersați, împărțiți între șvabi și sași, și nefiind vreodată stăpâni în Transilvania:

Grupurile de germani sunt în marea lor majoritate de origine recentă (în afara sașilor din Transilvania) și venite din țări diferite: ei ocupă regiuni îndepărtate [unele de altele] și nu au aceleași interese. Propaganda pangermanică cea mai insinuantă va avea greutate în a-i transforma într-un element periculos pentru viața statului român.⁶⁸

Slavii (bulgari, ruteni, ruși, slovaci), care numărau peste un milion, erau și mai divizați. În ce-i privește pe țigani, estimați ca fiind 200.000 la momentul unirii Principatelor, sedentarii s-au topit în populația română, iar nomazii nu erau cu mult mai numeroși decât în restul Europei centrale.

Evreii constituiau singurul element destul de răspândit, al cărui număr sporise constant de-a lungul secolului al XIX-lea, ajungând la 650.000 de persoane. De Martonne judeca cu asprime această populație:

Imigrat recent, separat de masa rurală atât prin religie, cât și prin profesie, evreul joacă în România, la fel ca în Polonia, un rol social ale cărui inconveniente sunt mai vizibile decât avantajele. Ostilității care se manifestă la adresa lui, el îi răspunde cu dispreț. În provinciile nou înglobate României, el este cu ușurință de partea nemulțumiților. În mai multe rânduri, guvernele României de dinainte de război au încercat să ridice bariere împotriva aflului acestui element nedorit: sub presiunea ostilității, au avut loc plecări, mai ales înspre Statele Unite. Însă mișcarea continuă. Problema este exact de același ordin ca și în Polonia: soluția nu poate să fie decât o încetinire a imigrării, dacă nu chiar o emigrare.⁶⁹

Toate aceste elemente străine contrastau cu forța națiunii române:

Poziția elementului național dominant în România seamănă cu aceea a polonezilor în Polonia. El are de partea sa o vitalitate superioară, iar împotriva lui o cultură uneori inferioară față de cea a anumitor grupe alogene, o lipsă de omogenitate datorată mai puțin amestecurilor etnice care

⁶⁸ Emmanuel de Martonne, *L'Europe Centrale. Deuxième partie*, p. 706.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 708.

I-au format, cât diversității regimurilor politice sub care au trăit aceste populații despărțite până în 1918.⁷⁰

Perioada 1860-1930 a înregistrat creșterea populației Vechiului Regat de la 4 la 9 milioane de locuitori. În spatele acestor cifre „vedem apărând realitatea unui grup uman care se remarcă printr-o vitalitate juvenilă, păstrată de-a lungul unor secole de existență adesea mizerabilă”.⁷¹ Iar această populație dinamică era un amestec foarte complex:

Două lucruri par că i-au păstrat individualitatea în vremurile tulburi ale Evului Mediu: o fidelitate de neclintit față de graiul latin, adus de colonizarea de la Dunăre; o mobilitate, legată de viața pastorală, care permitea refugiul în munți, sau coborârea spre câmpii, în funcție de condițiile politice și economice (...) Masele rurale sunt cele care conferă națiunii române întreaga sa forță, cele al căror aflux către orașe permite acolo amestecul cu elementele străine.⁷²

Diferențe existau mai ales în noile provincii. Totuși:

În pofida diferențelor de temperament foarte marcate, toți românii uniți între frontierele actuale sunt (...) frați care învață să trăiască împreună, la fel ca polonezii din Polonia reconstituită, ori cehii și slovacii din Cehoslovacia. Datorită natalității ridicate a maselor rurale, ei sunt în măsură să-și dezvolte superioritatea numerică față de elementele străine și să continue asimilarea acestora în orașe, cu atât mai mult cu cât superioritatea culturii unora dintre aceste elemente va tinde să dispară. În descrierea regiunilor geografice ale României de azi, nu vom pierde din vedere aceste considerații despre echilibrul naționalităților și situația românilor, riscând să ignorăm cauzele profunde ale unei structuri sociale și economice la fel de bogate în contraste ca structura fizică și aspectele peisajului. Nu putem totuși, nici aici, nici în cazul Poloniei, să adoptăm un plan care să răspundă vechilor diviziuni politice. Viitorul va lucra înspre a șterge în mod adecvat diferențele sociale. Modurile de viață ofereau deja mai mult de un punct comun în munții de pe ambele laturi ale crestei carpatice care i-a despărțit, timp de secole, pe români, dar care nu jucase, la începutul unificării Principatelor, rolul de graniță. Vom descrie așadar, pe rând, marile regiuni naturale ale României

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 708-709.

⁷¹ *Ibidem*, p. 709.

⁷² *Ibidem*, p. 710.

carpatice, legând de bazinul Transilvaniei și de Bihor marginea câmpiei panonice; apoi câmpiile și dealurile Țării Românești; cele ale vechii Moldove, adică ale fostului Principat moldovenesc din secolul al XIX-lea, cu Bucovina și Basarabia, care formează un ansamblu geografic; în cele din urmă, teritoriul curios al Dobrogei, prin care România participă la structura și la viața balcanică.⁷³

Capitala București reflecta transformările care aveau loc în țară, ea fiind divizată între trecut și modernitate, între Occident și Orient:

Străinul circulând în cercul, relativ strâmt, în care se consumă viața febrilă a ministerelor, teatrelor, băncilor și a marilor magazine, poate ignora străzile întortocheate cu trotuare înguste, în care căsuțele iau locul vilelor bogate, întotdeauna înconjurate de o grădină, și vastele întinderi ale cartierelor mizerabile, cu terenurile lor virane, pe care le desemnăm întotdeauna cu numele de *Mahalale*.⁷⁴

Pronosticul geografului exprima ambivalența unui om atașat de viața la sat:

Bucureștiul se va transforma fără îndoială, în măsura în care România mărită va reuși să își stabilească organizarea unui stat modern. E puțin probabil ca industria să se dezvolte aici în mod special și nu este de dorit ca suburbiile rezidențiale să își piardă farmecul caselor lor cu grădini.⁷⁵

În concluzia sa, de Martonne descria Europa centrală drept „unul dintre punctele cele mai sensibile ale Pământului locuit”.⁷⁶ Era o regiune de contraste, între industrie și agricultură, incarnate de Germania și, respectiv, de România. România și Polonia se confruntau cu probleme de integrare a unor provincii diferite. Inegalitatea de dezvoltare și lipsa industriei agravau această situație. Totuși, în ceea ce privește România:

Progresele au fost, în orice caz, din 1920 până în 1929, la fel de remarcabile ca acelea ale Poloniei. Ele stau mărturie pentru o reală suplețe, într-un organism tânăr. Avem de a face cu statul poate cel mai puțin sigur din

⁷³ *Ibidem*, p. 711.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 771.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 772.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 811.

întreaga Europă centrală, însă posibilitățile sale sunt numeroase și variate, echilibrul și armonia se pot realiza în condiții de viață normală.⁷⁷

Aceste națiuni contrastau deci în mod favorabil cu statele „reziduale”, adică Austria și Ungaria.

Rămânea problema fundamentală a Germaniei, „puterea cea mai stabilă, cea mai viguroasă, cea mai sigură din viitorul Europei Centrale”.⁷⁸ Analiza lui de Martonne, elaborată imediat după crahul de pe Wall Street, îmbina fascinația cu frica:

Un fel de vertij economic împinge Germania înspre realizările cele mai îndrăznețe, care pot conduce, pe timp de criză, la un vertij politic. Cu cât organismul este mai viguros, cu atât febra care se declanșează poate fi violentă, și cu atât mai mult reacțiile pot fi de temut.⁷⁹

De Martonne era împotriva oricărei revizuirii a frontierelor la a căror trasare ajutase cu zece ani înainte:

Europa centrală a secolului XX s-a plasat cu siguranță sub semnul puterii economice (...) Tensiunile naționale au fost aproape complet rezolvate prin revizuirea frontierelor, ceea ce a mai rămas nu reprezintă un pericol, decât în măsura în care sunt exploatate pentru scopuri politice, în serviciul ideii imperiale resuscitate.⁸⁰

Având în vedere stabilitatea aparentă a curenților comerciale din Europa centrală, de Martonne avea o viziune optimistă a lucrurilor:

Se poate observa în aceste fapte dovada puterii superioare a evenimentelor economice, și suntem tentați să credem că însuși viitorul politic va depinde de posibilitatea de a armoniza tendințele pe care ele le indică, de a reduce fricțiunile care rezultă din acestea și de a îmbrățișa conflictele latente care există aici.⁸¹

⁷⁷ *Ibidem*, p. 821.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 822.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 823.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 824.

⁸¹ *Ibidem*, p. 824.

Miza era menținerea și promovarea stabilității și a schimburilor comerciale:

Dacă putem vorbi despre declinul Europei, trebuie spus că Europa Centrală este cea dintâi responsabilă pentru asta, iar dacă acest declin poate fi oprit, una din condițiile esențiale este desigur realizarea, în istmul dintre Marea Nordului și Mediterana, a unui echilibru de forțe comparabil cu cel care s-a putut instaura în vechile state ale Europei occidentale.⁸²

De Martonne reitiera speranța pe care o reprezenta România în calitate de aliată împotriva germanismului.

Trebuie să recunoaștem că volumul lui de Martonne a fost prost primit dincolo de Rin. Deși era apreciat ca geomorfolog, scrie Hallair, „opera sa este evaluată de geografi germani drept o lucrare orientată politic. Germanii l-au acuzat pe geograful francez că și-a pus prestigiul internațional în slujba politicii franceze a Păcii de la Versailles”.⁸³ Unii critici germani nu au ezitat să pună sub semnul întrebării anexarea Transilvaniei la România. Controversa din jurul *Europei Centrale* pare să realizeze ruptura completă dintre școala de geografie germană și cea franceză.

Această perioadă înregistrează reculul net al influenței franceze în Europa de sud-est, începând cu eșecul planului Tardieu în 1930-1932. În contrapartidă la uniunea vamală austro-germană din martie 1931, André Tardieu a propus un plan de uniune, aproape de comunitate economică a statelor danubiene, sub egida Franței. Era vorba de stabilirea unui regim preferențial, acordat de statele importatoare de cereale și destinat să rezolve dificultățile în care se zbătea agricultura central-europeană. Ar fi existat un acord reciproc de reducere a tarifelor cu 10%. Planul avea în vedere instituirea progresivă a unei monede comune. Franța s-ar fi angajat să-i subvenționeze pe agricultorii români, în schimbul unui acces privilegiat acordat exporturilor de produse manufacturate franceze.

⁸² *Ibidem*, p. 825.

⁸³ Hallair, *op. cit.*, p. 76.

Planul a eșuat, pe de o parte datorită opoziției formale a Germaniei și Italiei, care refuză să vadă Europa centrală fiind organizată fără ele, și pe de altă parte, din cauza opoziției britanicilor, care estimau că exporturile le erau amenințate de acest sistem danubian preferențial. În februarie 1932, la Geneva, țările Micii Înțelegeri au hotărât apropierea economică a statelor Europei Centrale de Austria și Ungaria. Mai mult, între Cehoslovacia și România aveau să apară diferențe diplomatice cu privire la cooperarea cu Italia lui Mussolini în plan economic. După victoria radicalilor la alegerile din luna mai din Franța, guvernul francez a încetat să mai manifeste vreun interes față de planul Tardieu și s-a concentrat pe rezolvarea problemelor despăgubirilor de război și ale dezarmării. În opinia lui Olivier Buirette:

Insuccesul proiectelor de cooperare economică a statelor danubiene confirma declinul progresiv al influenței Franței în Europa centrală. Eșecul planului arăta că Parisul nu avea destulă forță pentru întărirea pozițiilor sale în regiunea danubiană și nici pentru menținerea lor. Faptul că Franța nu putea acorda un ajutor financiar suficient, spunea multe tocmai despre acest punct.⁸⁴

Într-adevăr, de îndată ce Germania și-a făcut iarăși apariția pe plan economic în regiune, rolul Franței avea să se estompeze.

Împotriva revizionismului

Pe durata acestei perioade crepusculare, Emmanuel de Martonne a continuat să călătorească în România și să militeze în favoarea României Mari și a prieteniei franco-române, cu ajutorul autorităților celor două țări. La 27 februarie 1932, directorul Serviciului Maritim Român îi scria subsecretarului de stat: „Azi am dat ordine agenților noștri din Pireu și Istanbul cu privire la călătoria dlui profesor de Martonne și a soției lui,

⁸⁴ Olivier Buirette, *La France et l'Europe Centrale: André Tardieu et Emmanuel de Martonne deux visions françaises de l'Europe Centrale durant l'entre-deux-guerres: 1919-1920 et 1930-1932*, Vécu-contemporain, 1997, p. 23.

căroră le-am acordat o reducere de 50%, respectiv de 40% la tarifele noastre de călătorie”.⁸⁵ De Martonne a luat din Pireu un vapor care a ajuns la Constanța la 30 martie 1932. La 5 aprilie 1932 el a luat prânzul cu Nicolae Iorga la reședința lui Puaux, ministrul Franței. Peste patru zile a susținut o conferință despre Algeria și Sahara la Fundațiile regale. Regele Carol al II-lea a asistat la ea. Anul următor, în 1933, de Martonne a contribuit cu un articol despre viața pastorală la volumul *Mélanges*, oferit lui Nicolae Iorga cu ocazia celei de-a 60 aniversări a ilustrului istoric: aceasta avea să fie ultima sa publicație despre România înainte de cel de-Al Doilea Război Mondial.

Simbol al diminuării influenței franceze: în 1935, la 50 de ani, moare George Vâlsan. Această dispariție l-a afectat profund pe prietenul și colegul său. La 28 august 1935 el îi scria istoricului de artă George Oprescu:

Vă mulțumesc că mi-ați dat detalii cu privire la moartea lui Vâlsan. (...) I-am telegrafiat imediat rectorului Universității din București, rugându-l să primească și să transmită familiei, Universității și Academiei condoleanțele mele. Regret nespus și nu mă așteptam deloc la această nenorocire bazat pe ceea ce aflasem despre sănătatea și activitatea sa. Da, îl apreciam cu adevărat pe Vâlsan; l-am crezut pierdut pentru un moment, și îmi aduc aminte că, atunci când l-am văzut intrând în biroul meu de la Institutul de Geografie, l-am îmbrățișat, atât eram de bucuros să îl văd în viață. Este o foarte mare pierdere pentru România, *singurul* geograf român de valoare. Și nu a avut timp să formeze elevi...⁸⁶

Robert Ficheux a fost numit succesor al lui Vâlsan la catedra de geografie a Universității din Cluj, dar această numire s-a întâlnit cu opoziția extremei drepte, pe atunci în plină ascensiune. La 6 iulie, *Curentul*, ziar condus de Pamfil Șeicaru, în mod paradoxal un apropiat al lui Charles Maurras, a publicat un articol despre „gravele neînțelegeri din rândul profesorilor universitari de la Cluj”:

⁸⁵ S.A.N.I.C., MPN Propaganda, 109/1928-1938.

⁸⁶ A. A. R., S36/DCLXXXVI.

Pentru locul vacant a fost făcută o propunere foarte interesantă. Din zecile și sutele de români care au doctoratul facultăților din țară nu s-a găsit niciun meritos căruia să i se dea acest loc. Zic, nu s-a găsit niciun român. Românii nu sunt «specialiști» și deci nu pot să ocupe o funcție publică (?!). Astfel a fost găsit meritos pentru această catedră un STRĂIN, francez, care n-are încă teza de doctorat și la care acum lucrează prin Munții Apuseni, se zice. Natural acest fapt a produs o indignare a întregului corp profesoral universitar din Cluj.

La 15 iulie, Ficheux l-a informat pe Racoviță că articolul din *Curentul* venise să îi umbrească „strălucitoarea fericire”:

Nu știu ce efect ar putea avea o astfel de plângere asupra mentalității universitare din Cluj și dacă „profesorimea” se va tulbura în așa măsură, încât să renunțe la proiectul numirii mele sau dacă, mai fermă, ea nu va ține deloc seamă de articolul unui șantajist. Pe mine faptul acesta m-a cam supărat și a repus cu cruzime pe tapet nesiguranța viitorului meu apropiat.⁸⁷

Răspunsul lui Racoviță l-a liniștit:

Îmi pare rău că s-a găsit un „suflet caritabil” care să te înștiințeze despre gunoiul apărut în *Curentul*. Decanul a publicat o notă prin care rectifică minciunile invocate nu de către bietul scrib care a semnat, ci de însul care a furnizat așa-zisele informații. Oricum, articolul nu a produs efectul scontat de autorul său: nu a stârnit decât foarte puțină curiozitate, și dezgust pentru cei informați, astfel încât campania (căci primul articol trebuia în mod evident să aibă o urmare) s-a oprit net și nimeni nu va mai vorbi despre asta.⁸⁸

Senatul a aprobat numirea lui Ficheux, care va lucra la Cluj fără întrerupere, timp de doi ani. Cu această ocazie, el a ținut o serie de cursuri și conferințe, în același timp făcând cercetări de teren care aveau să se concretizeze în publicații ulterioare despre caracterul morfologic, de geografie umană și etnografic al Munților Apuseni, Țării Moților, Banatului și Defileului Dunării.

În plan profesional și politic, climatul avea să devină din ce în ce mai ostil pentru Emmanuel de Martonne. Începând cu Marele Război

⁸⁷ Gheorghe Racoviță, Ana-Maria Stan (ed.), *op. cit.*, p. 239.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 241.

«cetatea geografilor» nu a mai fost protejată de tulburările istoriei, în pofida pretențiilor sale științifice. În opinia lui Robic, Briend și Rossler:

Idealul unei comunități științifice a fost într-adevăr contrariat de expresia mai multor forme de segmentare, printre care se remarcă loialitățile naționale. Pe plan european, dezbaterile s-au aflat multă vreme sub apăsarea spectrului conflictelor dintre naționalismele rezultate din Marele Război. O competiție nu întotdeauna amicală s-a instaurat între școlile de geografie, școala franceză încercând să-și afirme hegemonia. Viața Uniunii Geografice Internaționale a înregistrat continuu manifestări identitare mai mult sau mai puțin agresive.⁸⁹

Alegerea lui Emmanuel de Martonne ca secretar general al Uniunii Geografice Internaționale (UGI) în 1931, un post pe care îl va ocupa până în 1938, a ilustrat dominația franceză asupra câmpului geografic. Însă această dominație era contestată, mai ales de către germanii apropiați de partidul nazist. De aici condamnarea, în 1932, a lucrării *Geopolitik*, de către Demangeon în *Annales de Géographie*, dar și campania dusă împotriva *Europei Centrale* a lui Emmanuel de Martonne. Aderarea Germaniei la UGI s-a făcut în cadrul unei profesii reorganizate conform ordinii naziste. Ea a permis geografiei germane să prezinte delegații numeroase și disciplinate la congresele de la Varșovia (1934), apoi de la Amsterdam (1938), sub conducerea lui Ludwig Mecking și Wolfgang Panzer.

România și, prin extindere, alianța franco-română, au fost confruntate cu ascensiunea revizionismului maghiar. După tratatul de la Trianon, din 4 iunie 1920, autoritățile maghiare au derulat o puternică activitate propagandistică, pentru a susține tezele revizioniste și pentru a prezenta marilor cancelarii punctul de vedere potrivit căruia Ungaria fusese victima unei mari nedreptăți. Din 1933, Ungaria s-a aliniat la revizionismul pledat de Italia fascistă și Germania lui Hitler.

⁸⁹ Marie-Claire Robic, Ann-Marie Briend, Mechtild Rossler, *Géographes face aux monde. L'Union géographique internationale et les congrès internationaux de géographie*, Paris, L'Harmattan, 1996, pp. 224-225.

Prima etapă a început în 1920 și s-a terminat în 1927, fără a fi exercitat o influență notabilă asupra opiniei publice a țărilor care aveau o voce decisivă în soluționarea problemelor internaționale. Guvernul maghiar a publicat numeroase albume, cărți, broșuri, hărți și cărți poștale ilustrate, însă în Occident nu au apărut decât câteva scrieri pe această temă, mai ales cele ale lui Jean Destjehieux (1923). Până în 1933, revizionismul a primit susținerea Italiei și a cercurilor americane și britanice, mai ales ale foștilor prim-miniștri Baldwin și Asquith. Confrunțați cu acest prim eșec, conducătorii politici maghiari au recurs la o a doua metodă: revizuirea pe cale pașnică, în scopul căreia au organizat o propagandă sistematică și foarte activă, atât în țările cele mai importante din Europa și în Statele Unite, cât și în statele succesoare. O Ligă Națională maghiară i-a organizat pe maghiarii de dincolo de granițele din 1920. S-a publicat în mai multe limbi lucrarea *Ce a făcut Ungaria de-a lungul a 1000 de ani pentru progresul umanității*, care a servit drept bază pentru propaganda maghiară din străinătate. La Budapesta a fost deschis „Muzeul Trianon”, care a reunit tot materialul referitor la acțiunea revizionistă. Această activitate de propagandă, aprobată de opinia publică maghiară, a mobilizat oameni de știință, literați, istorici etc.⁹⁰

România a încercat să contracareze această propagandă revizionistă, cultivându-și raporturile cu intelectualii din străinătate, și mai ales cu francezii. Un prieten important în această perioadă a fost scriitorul și diplomatul Paul Morand. Statul român a plătit cheltuielile primei sale vizite în țara noastră. Din 4 până în 18 octombrie 1930, soții Morand au străbătut țara în vagoane private și în automobile: Sinaia – unde au fost primiți de regele Carol II – Brăila, Delta, Constanța, Balcic – unde au întâlnit-o pe regina-mamă – Sibiu, Sighișoara, Brașov, Bran și Iași. Grigore Gafencu le-a cerut prefectilor în cauză să le asigure o primire potrivită. Însă aceste eforturi nu au prea rodit. De la Berna, la 9 decembrie 1930, Lucian Blaga, atașat de presă și distins poet, îi scria lui Eugen Filotti,

⁹⁰ Vezi Mihaela Orjanu, „Propaganda ungară contra Trianon/ Revizionismul maghiar interbelic”, *Magazin Istoric*, 2002, an 36, nr. 8, pp. 51-56.

director al presei la Ministerul Afacerilor Externe: „Am onoare de a vă trimite atașat câteva impresii de călătorie în Ungaria, scrise de Paul Morand (*Gazette de Lausanne*). Impresiile sunt scrise pe un ton ciudat de elegiac, iar din ele se degajează o «insinuare» maghiară”.⁹¹

Acest text, „Rapsodie maghiară”, apărut la 7 decembrie, părea să facă ecou propagandei care emana de la Budapesta:

Cunosc puține orașe atât de legendare ca Budapesta. Vreme de un secol, ea a fost pentru Balcani ușa Occidentului. (...) Din păcate, a urmat războiul, inflația și tratatul de la Trianon, apoi – când Israel era rege – zilele sumbre ale lui Bela Kun... Această țară, atât de militară, a fost dezarmată, marea proprietate a fost topită de legile agrare, iar țăranul, rămas medieval, bogat în pământuri și sărac în mașinării, vede că azi grâul canadian se vinde în Ungaria mai ieftin decât propriul său grâu. În acele palate imense din Buda nu mai există lemne pentru a alimenta sobele înalte de faianță albă, iar maghiarii se scuză, spunând: «cehii și românii ne-au luat pădurile» (...) Dunărea duce cu sine mai multe sinucideri decât oricare alt fluviu... Iar apoi, țara nu plânge o provincie pierdută, ci patru, patru Alsacii-Lorene!

Morand s-a întors în România în 1935, dar, în pofida prieteniei afișate pentru țara natală a soției sale, impresiile sale din această călătorie, *Bucarest, portrait d'une ville* (București, portretul unui oraș), publicate în foileton în revista *Marianne*, i-au supărat deopotrivă pe pro-occidentali și pe naționaliști. Numerele din septembrie-octombrie 1935 conțineau descrieri pline de culoare ale excentricității, corupției și imoralității anumitor locuitori. În opinia lui Morand, Bucureștiul era paradisul burlacilor bătrâni, al paraziților și al soldaților transformați în proxeneți și în hoți. Aceste numere ale revistei au fost confiscate de către Ministrul [român] de interne, o intervenție pe care el o explica astfel reprezentantului diplomatic al României la Paris, într-o telegramă din 25 octombrie:

Într-adevăr, numărul din 18 septembrie al sus-numitei reviste cuprindea unele aprecieri care pot fi descrise ca ofensatoare; mai mult, în numărul din 2 octombrie, în care a apărut ultimul articol consacrat bucureștenilor, există

⁹¹ S.A.N.I.C., MPN Propaganda, 410/1930-1936.

de asemenea pasaje care prezintă moralitatea românească într-o lumină negativă.⁹²

Un prieten mai de nădejde a fost geograful Jacques Ancel. Autoritățile române au întreținut relații de lungă durată, din 1928 până în 1940, cu Ancel, inițial ziarist la *L'Information*, apoi profesor la Universitatea din Paris. El a vizitat România în 1928, 1933 și 1935. Studiul său despre frontierele României, apărut în *Revue historique du Sud-Est européen*, din februarie 1934, a fost editat de Serviciul de Propagandă sub forma unei broșuri. Tipărită în 300.000 de exemplare, ea a fost difuzată prin canalele obișnuite, la sfârșitul lui 1935. Totodată, Direcția de Presă a furnizat material documentar și a acordat o subvenție de 600 de franci pentru editarea unei alte lucrări a lui Ancel, *Manuel géographique de politique européenne*.⁹³

Pe parcursul anilor 1930 Jacques Ancel a fost criticul francez cel mai vizibil al *Geopolitik-ului* german, care începea să atragă geografi de dincolo de frontierele Reich-ului, și printre altele chiar din România. În 1936, în *Géopolitique*, el scria:

La ora actuală, hitlerismul pangermanic și-a împrumutat rațiunea și vocabularul de la *Geopolitik-ul* profesorilor germani. Reiau cuvântul aplicat unei geografii politice externe, dinamice. Nu pretind că inovez: geografia politică își are deja maeștrii săi în Franța. Dar atitudinea lor de analiști, și printre altele observația strălucită și impunătoare a lui André Siegfried, este mai degrabă atrasă de acest mediu. Cercetarea relațiilor dintre națiuni nu a fost explorată în Franța decât în două lucrări profunde și sugestive: *La France de l'Est* (Franța din Est) de Vidal și *Le Rhin* (Rinul) de Demangeon și Fevre, ultima carte fiind una foarte recentă. Raporturile franco-germane sunt la ordinea zilei.⁹⁴

Ancel insista asupra diferențelor dintre geografia din Franța și cea din Germania: „în determinarea faptelor geografice, Vidal a acordat mai

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Vezi Nicolae Dascălu, *Propaganda externă a României Mari (1918-1940)*, Iași, Ed. Alternative, 1998.

⁹⁴ Jacques Ancel, *Géopolitique*, Paris, Librairie Delagrave, 1936, p. 5.

mult loc decât germanul Ratzel voinței și inițiativei umane. Pentru el, natura nu era totul”.⁹⁵ În perspectiva vidaliană, „tipurile de viață” erau ca niște celule ale civilizației. O națiune ca Franța era unirea acestor tipuri de viață, realizată din aporturi externe și legături interne.

În *Manuel géographique de politique européenne* Ancel continua această critică a geopoliticii germane și cita în sprijinul său lucrări ale colegilor lui, inclusiv de Martonne, despre Europa centrală:

Metodele geografice, care de treizeci de ani au cercetat atât de profund cotloanele pământului și sinuozitățile vieții umane, au trebuit să se oprească în pragul domeniilor politice. Caricaturile *Geopolitik*-ului, fondat de școala germană cu scopul de a aduce explicații științifice pentru pangermanismul spiritual, au discreditat această geografie, pusă în serviciul unei politici. Mai mult, ea a făurit arme pe care hitleriștii le-au adunat. Maeștrii francezi, domnii Albert Demangeon și André Siegfried, au aplicat deja unei geografii politice interne, cea a insulelor britanice, a SUA sau a Franței, metode riguroase de analiză regională, care au plasat școala franceză în fruntea geografiei mondiale. Numai analiza face posibilă impunerea disciplinei pe un teren, legăturile statelor între ele – geografia politică externă –, în care orice revendicare prematură riscă să fie acuzată de pasiune partizană și de știință falsă. Această muncă, analitică și strict regională, este astăzi pe punctul de a începe. Desprinzându-se de cadrele politice germane, maghiare, tinere școli geografice au întreprins deja anchete proprii: aici, în Iugoslavia, pe urmele unui promotor, Jovan Cvijic, care a murit la datorie; dincolo, în România, sub inspirația și după modelul dlui. de Martonne; și de asemenea și în alte părți. În orice caz, nu se poate păși în țările dunărene fără a te sprijini pe ghidul sigur, pe monumentul ridicat de Emmanuel de Martonne Europei Centrale,⁹⁶

Ancel încearcă să bazeze geografia politică, studiul creuzetelor și al cadrelor naționale ale noii Europe pe interpretarea vidaliană a „tipurilor de viață”. Aceste națiuni erau formate în inimi cu mult înainte ca oamenii de stat să le fi înscris în tratate. Demersul său se distingea astfel de cele ale omologilor săi de dincolo de Rin:

⁹⁵ *Ibidem*, p. 17.

⁹⁶ Jacques Ancel, *Manuel géographique de politique européenne*, Paris, Librairie Delagrave, 1936, p. 6.

Ignorarea trecutului, dorința de revanșă a statelor megalomane s-au aliat, pentru a combate [tratatele], cu superstiția cartografică, care nu s-a supus noilor trasee de frontiere. Acesta a fost obiectul *Geopolitik*-ului german, o geografie pusă în slujba politicii, care concentra rolul deținut de istoria bismarckiană (...). Bineînțeles, *Geopolitik*-ul, folosindu-se pe scară largă de cunoașterea planetei, adună într-o sinteză impresionantă o mulțime de fapte noi. Însă acest inventar, de altfel meritoriu, nu este realizat decât pentru a elabora legi geografice, care sunt întotdeauna, ca din întâmplare, în acord cu ambițiile germane și cu dorințele de expansiune ale Germaniei.⁹⁷

Geopoliticienii germani erau inconsecvenți în privința naturii frontierelor, acestea fiind când fizice, când umane. Această inconsecvență reprezenta o manipulare a faptelor în slujba cucerii *MittelEuropei*. O altă geografie politică era posibilă: „ea se lega mai puțin de cadru, de linia generală a frontierelor, decât de principiul care se aplica în secolul XIX pentru a stabili Națiunea înainte ca Statul să o circumscrie, pentru a cristaliza, într-un creuzet comun, elemente cândva răzlețe”.⁹⁸

În geografia politică, noțiunea tipurilor de viață furniza fermentul căutat pentru „coagularea națională”: „Națiunea este o combinație armonioasă a tipurilor de viață”.⁹⁹ Considerentele strategice ori economice nu erau însă cele care au stabilit noile trasee de frontiere: „Este armonia între părțile unui întreg, care au sfârșit prin a se reuni. Fără îndoială, această armonie nu a fost prestabilită în virtutea unui destin înrădăcinat în natură. Totuși, omul profită de atuurile pe care le găsește: voința lui le folosește, le adună, creează echilibrul natural”.¹⁰⁰

Luând ca punct de plecare această idee puțin războinică a unei geografii de armonie și de coagulare, Ancel demonstra justetea și echilibrul formei României actuale. „Muntele” carpatic reprezenta axul „pământului românesc”: „coloana vertebrală a corpului românesc (...) citadelă fizică, protector istoric, rezervor uman al prezentului”.¹⁰¹

⁹⁷ *Ibidem*, p. 13.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 14.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 16.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 17.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 199.

România nu însemna doar Muntele. Aproape toate frontierele sale, cu excepția Nordului, erau în câmpie. Cu toate astea, Muntele domină întreaga istorie românească. Carpații sunt o insulă neînvingătoare de valurile succesive de invadatori. Poporul muntean este „o națiune de păstori. Românul «își schimbă domiciliul», se mută de două ori pe an, de jos în vârful Muntelui, din «patria sa de iarnă», în «patria sa de vară». Transportându-și locuința, el unifică viața românească”.¹⁰² Iar acest popor de țărani – 80% din cele 18 milioane de locuitori din regat – s-a sustras întotdeauna de la influențele urbane. Urbanul se afla în gestație, capitala fiind „un oraș de lux, înconjurat de mahala, de o suburbie sordidă. Un decor european și culorile Orientului. (...) În douăzeci de ani, Bucureștiul a devenit occidental (...) Însă orașul nu este, decât într-o mică măsură, bine îngemănat cu țara. (...) Transilvania este inima României”.¹⁰³ Pentru Ancel, România era încă o țară în tranziție:

Neo-românii, adică transilvănenii, basarabenii etc., reprezintă 52% din populație, însă doar 18% din funcționarii «României Mari» (...). Sarcina pe care și-a asumat-o guvernul național-țăranist, condus de Maniu (...) este occidentalizarea Vechiului Regat. Dar cum se va realiza această evoluție delicată? Acela care, înainte de război, a trezit sufletul românesc, care, prin activitatea sa multiformă, cărțile sale de știință, poeziile, dramele sale patriotice, articolele sale de ziar, a demonstrat unitatea lumii românești, marele istoric Iorga, susține crearea unei Românie originale, care nu ar nega forțele vii ale trecutului. Aici stă de fapt problema actuală. Națiunea este edificată. Rămâne să fie construit Statul.¹⁰⁴

Însă, la finalul acestui studiu, Jacques Ancel demonstra afinitățile dintre România și vecinii săi apăruiți în urma Marelui Război: rolul Muntelui, cucerirea pământului de către țărani și construcția „democrațiilor rurale danubiene”. Frontierele acestora nu se pretau revizuirilor: „Sufletul țăranesc, care agită mulțimea muncitoare, devine

¹⁰² *Ibidem*, p. 273.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 275.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 276.

stăpân al Țării sale, dând justificare acestor limite, mai mult geografice decât istorice, și mai mult umane decât fizice”¹⁰⁵.

O acțiune de propagandă de mult mai mare anvergură a fost Pavilionul românesc de la Expoziția universală de la Paris, din 1937, unde a făcut vâlvă înfruntarea, în plin război al Spaniei, dintre pavilionul URSS-ului și cel al Germaniei naziste. La 18 decembrie 1936, în momentul punerii pietrei de temelie a pavilionului României, comisarul general Dimitrie Gusti, profesor de sociologie la Universitatea din București, le declara invitaților:

Am venit la Paris din munții Transilvaniei și de la gurile Dunării, pe căile pe care le cunoaștem bine. Timp de mai bine de 100 de ani, elita poporului nostru le-a străbătut, pentru a găsi, la început, cuvântul de ordine al unei noi orientări sociale și politice, iar mai târziu, pentru școala gustului, știința vieții și sprijin împotriva pericolului, de care am beneficiat din plin. Istoria spiritului românesc și a instituțiilor noastre publice nu se poate înțelege dacă nu recunoaștem ce i se datorează influenței soarelui încurajator, a spiritului și a instituțiilor franceze.

Însă ceea ce ne-a ajutat, în pofida a tot, să ne păstrăm originalitatea și puterea creatoare a fost conștiința clară că facem parte, alături de Franța, din aceeași comunitate de rasă, de limbă și de suflet. Latinitatea noastră ne dădea dreptul sacru de a ne apropia de Franța și aproape că îi impunea ca o datorie să ne primească.

Din moștenirea latină, noi suntem ramura cea mai îndepărtată. În acest Orient, unde am fost așezați de strămoșii noștri romani ca un zid de apărare a Imperiului, am rămas până astăzi, îndeplinind aceeași misiune în pofida valurilor care s-au revărsat asupra noastră de-a lungul secolelor. Aceste valuri ne-au copleșit uneori, dar zidul a fost de granit și fusese construit, așa cum românii știu să o facă, pentru eternitate. În fața valului, el a rămas de neclintit.

România, care trăiește azi între frontierele sale legitime, înțelege să participe la Expoziția de la Paris cu tot ceea ce poporul ei are mai caracteristic, de la Carpați la Marea Neagră și de la Nistru până la Tisa. Oameni ai marilor răspântii, românii au totuși o civilizație proprie cu rădăcini profunde într-o națiune de țărani și o strălucită eflorescență citadină.

Rod al vremurilor și al cercetărilor neobosite, formele multiple ale acestei civilizații, creatoare de valori mereu noi, vor împodobi Pavilionul nostru cu varietatea lor infinită. Toate realizările practice derivate din bogățiile

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 448.

noastre prelucrate vor sta alături de opere de artă, colective sau individuale, și de toate manifestările unei energii tinere, mereu reînnoite. Astfel Pavilionul nostru va da, sper, o imagine fidelă a aportului specific românesc la opera creatoare a umanității.

Marcel Labbé, comisar general al Expoziției, afirma la rândul său importanța durabilă a prieteniei franco-române:

După ce a suferit și a rezistat, poporul român a triumfat: eforturi lungi și tenace, ale căror începuturi urcă spre primele decenii ale secolului trecut, încoronate de eroismul anilor 1916-1918, îi permit de acum înainte să stea drept și cu fruntea sus, privind cu încredere viitorul (...) Ce pretexte minunate poate oferi România pentru a tenta un turist: pădurile sale adânci, câmpiile, munții, lacurile în care se reflectă cerul, plajele sale pline de soare și de albastru, stațiunile sale climaterice și balneare de prim rang, mănăstirile sale care evocă de pe de o parte istoria țării, iar pe de alta simțul artistic al poporului, monumentele sale, ruinele care datează din epoca romană... și mai ales Bucureștiul, Bucureștiul, capitala unei țări mici, care a devenit, după război, centrul unui mare regat; Bucureștiul care a fost denumit Parisul Orientului... El este așa datorită farmecului său, gustului său pentru lux, culturii sale, atractivității sale!

La 28 ianuarie și la 5 februarie 1937, Direcția Presei din Ministerul Afacerilor Externe a discutat despre acțiunea de propagandă care trebuia realizată. S-a hotărât finanțarea publicării unei prezentări generale a României – în care figura un capitol scris de Vintilă Mihăilescu despre geografie –, care să fie tipărită în 10.000 de exemplare. O carte despre *România sub raport etnic*, în care se făcea, indirect, prin prezentarea valorilor etnice autohtone, o propagandă împotriva revizionismului, urma să fie tipărită în 450.000 de exemplare, în franceză, engleză, germană și italiană. Un pliant despre *Creația populară românească* (scris de Anton Golopenția), cu scopul de a pune în lumină personalitatea artistică a poporului, ca o ripostă la teza maghiară potrivit căreia „toate popoarele din Est s-au format sub influența artistică ungară”. Un prospect al *Monumentelor românești*, în același sens: un monument este un act de cultură și atestă prin urmare spiritul unei arte autohtone, care a respins influențele externe. Avea să existe și o broșură despre Mica Înțelegere și

un alt pliant, *România, țară de vestigii arheologice*, în care vestigiile și monumentele arheologice exprimau românitatea. Se vor tipări ilustrații de propagandă etnografică, culturală, artistică și turistică, într-un tiraj de 3 milioane de exemplare. S-a hotărât de asemenea armonizarea acestor publicații, și a Pavilionului însuși, cu cele ale celorlalți parteneri din Mica Înțelegere – Iugoslavia și Cehoslovacia. Se concluzionează că, în afara celei de-a doua lucrări – *România sub raport etnic*, „care va păstra un caracter științific, toate celelalte volume vor răspunde mai întâi nevoilor propagandei. În niciun caz adevărul nu va fi denaturat, mai degrabă va fi trecut sub tăcere în cazurile absolut necesare”.¹⁰⁶

În această perioadă, opera lui Emmanuel de Martonne părea una „pur științifică” și care se îndepărta de România. În *Al doilea adaos la nota privind lucrările științifice ale lui Emmanuel de Martonne*, geograful scria:

În anii 1935-1938 activitatea mea a fost în majoritate absorbită de pregătirea unei lucrări de sinteză despre *Geografia fizică a Franței*, care e preconizat să apară în 1939. Această lucrare este împărțită în două părți, dintre care cea mai lungă este consacrată studiului reliefului prin mari unități regionale; o a doua parte va trata clima și hidrografia. Acestui demers i se asociază elaborarea unei hărți morfologice a Franței, dintr-o perspectivă complet nouă (...) Cartografia morfologică îmi reținuse deja în mod special atenția și am putut, în calitate de președinte al Comisiei privind suprafețele de eroziune, numit de Uniunea Geografică Internațională (UGI), să conduc numeroase cercetări de acest tip (...) Acestor preocupări li se alătură încă un eseu critic privind tectonica și evoluția văilor alpine, și un articol în care cred că am găsit soluția la problema orientării reliefului și a rețelei hidrografice din regiunea pariziană (...) Totuși, interesul pe care l-am arătat întotdeauna față de fenomenele climatice m-a făcut să accept invitația Biroului Asociației pentru Progresul Științelor, și să contribui la seria de conferințe organizate de Congresul de la Paris din 1937 cu un eseu despre clasificarea dinamică a climei. (...) Legătura dintre morfologie și climă, adesea pusă în lumină în lucrările mele anterioare (areism, indice de ariditate etc.) a fost principala mea preocupare pe parcursul unei călătorii recente, de 4 luni, în Brazilia tropicală, ale cărei rezultate abia încep să fie publicate.¹⁰⁷

¹⁰⁶ S.A.N.I.C., MPN Propaganda, 1739.

¹⁰⁷ *Second supplément à la notice sur les travaux scientifiques d'Emmanuel de Martonne*, Paris, 1938.

Anul 1937 a însemnat ultima vizită a lui Emmanuel de Martonne în România. În pofida turnurii «obiective» prezentate anterior, această vizită s-a înscris în mod clar în războiul de propagandă împotriva revizionismului maghiar, precum și în nativismul românesc. Alphonse Dupront, directorul Institutului Francez de la București, i-a scris lui Jean Marx, înalt funcționar al Quai d'Orsay, responsabil cu politica culturală a Franței în lume: „toamna trecută, simțisem încolțind (la de Martonne) dorința de a călători”. Marx l-a îndemnat pe Dupront, într-o manieră presantă, să organizeze această deplasare „pe care nu i-o putem refuza lui de Martonne”. Lui Dupront nu i-a mai rămas așadar decât să se execute. El continua însă să considere că această călătorie „nu era de o utilitate majoră (...). Dar există aici un fel de tradiție, iar înțelepciunea constă tocmai în a se înclina în fața ei. Mă tem numai de tăcerile sau de bruschețea eminentului nostru geograf, însă îl vom prezenta, pentru a profita de actuala exasperare naționalistă, ca fiind cel care a definit forma României Mari”.¹⁰⁸

Bineînțeles, autoritățile române priveau această vizită iminentă într-o manieră mult mai favorabilă. La 22 martie 1937, Direcția de Presă „recomandă foarte călduros binevoitoarei atențiuni a autorităților noastre civile și militare pe dl prof. de Martonne, care face o călătorie de studiu în România. Domnia Sa este însoțit de dl profesor Vintilă Mihăilescu, căruia autoritățile sunt rugate a-i face toate înlesnirile de care va avea nevoie în decursul acestei călătorii”.¹⁰⁹ La 29 martie, Direcția scria Ministerului de interne: „avem onoarea a vă ruga să binevoiți a dispune să se libereze un bilet de liberă trecere valabil două luni d-lui profesor de Martonne și soției sale”.¹¹⁰ Această vizită a fost încadrată și mediatizată de către Liga Antirevizionistă română (LAR), fondată în 1932 de către directorul cotidianului *Universul*, Stelian Popescu. Scopul Ligii era să

¹⁰⁸ André Godin, *op. cit.*, pp. 71-72.

¹⁰⁹ S.A.N.I.C., MPN Propaganda, 109/1938-1939.

¹¹⁰ *Ibidem*.

dezvolte sentimentele românești de solidaritate și de rezistență față de orice tentativă care putea aduce atingere unității teritoriale a națiunii, dar și să organizeze în țară și în străinătate o propagandă intensă în favoarea menținerii păcii, pe baza respectării tratatelor și în cadrul intereselor statului român. Pe parcursul anilor '30, LAR a desfășurat o amplă activitate, creând comitete în toate județele țării. Ea avea să fie dizolvată în 1938, împreună cu toate partidele și organizațiile politice, după instaurarea dictaturii regale.

La 22 martie 1937, Emmanuel de Martonne sosea în Gara de Nord din București. A fost așteptat de Simion Mehedinți, din partea Universității și a Academiei Române, de către George Macovei, director al Institutului de Geologie, alături de Alphonse Dupront și Robert Ficheux, directorul și respectiv secretarul Institutului Francez. În acea zi, Gheorghe Țițeica scria în *Universul*:

Când s-au dezbătut la Paris, în urma Marelui Război, condițiile de pace cu Austria și cu Ungaria, cuvântul dlui. de Martonne a fost deseori hotărâtor. A fost o fericire că, în momente grele pentru țara noastră, când se ducea lupta grozavă în contra unirii noastre, s-a găsit [un om] cu judecata senină și sufletul binevoitor, să păstreze, pe cât s-a putut atunci, cumpăna cea dreaptă.

Pentru *Universul* din 24 martie, Emmanuel de Martonne era „prietenuț României”:

Distinsul geograf francez, ce onorează marile instituții de învățământ din Paris, Sorbona, cu prelegerile sale, urmărite cu interes nu numai de studenți, ci și de numeroși auditori, a fost totdeauna cel mai cald și convins apărător al intereselor românești și este cel mai devotat și sincer amic al poporului român, pe care îl cunoaște și căruia îi prețuiește virtuțile sale latine și forțele sale creatoare.

Chiar și în *Curentul*, Dragoș Vrânceanu împărtășea aceste sentimente:

A venit așa de nenumărate ori și nimeni nu l-a primit cu surle și trâmbițe. Nu era nevoie de asta. Din fericire. Dar din această muncă tainică a ieșit un omagiu pentru pământul românesc și o dragoste față de acest pământ, care

nu poate fi răsplătită cu niciun fast de primire. Să lăsăm fastul pentru alții și să dăm profesorului de Martonne aprecierea ce i se cuvine.

De Martonne a făcut o mică excursie pe dealurile subcarpatice dintre Dâmbovița și Prahova. La întoarcere, pe 26 martie, și-a exprimat impresiile în *Universul*:

Bucureștii s-au schimbat mult de când i-am văzut ultima oară, cu vreo cinci sau șase ani în urmă. Când descinzi în Gara de Nord ești izbit de o pulsație și o activitate de mare oraș occidental. Totuși, nu toate transformările din ultima vreme au avut un efect fericit. Așa de pildă, toate «blocurile» dumneavoastră, care năpădesc străzile principale, aduc o notă anonimă și lipsită de gust, când arta decorativă românească este recunoscută pretutindeni ca ceva cu totul deosebit. Mă obișnuisem să găsesc la București un mic Paris. Azi n-am dat însă decât peste un New York în miniatură. Cunosc România destul de bine. Zilele acestea, mi-am completat cunoștințele vizitând pe jos și cu mașina câteva din satele voastre. În afară de dispunerea și distanța dintre case (...) toate locuințele fac dovada unui trai constant de frumos. Ultimul bordei l-am văzut spoit cu var și de multe ori împodobit cu arabescuri colorate, de o profundă simțire artistică. După câte am putut să observ, țara dv. se îndreaptă cu pași repezi spre progres, părând că a înfrânt definitiv criza.

De Martonne s-a aplecat apoi asupra amenințării revizioniste:

Îmi pare bine că am în fața mea pe reprezentantul celui mai mare ziar românesc, ca să pot denunța prin intermediul *Universului* toate manipulările propagandei maghiare care inundă sistematic principalele capitale europene. Subvenționată mereu de fonduri din ce în ce mai mari, jelană constantă a «Ungariei mutilate» își schimbă înfățișarea și câmpul de acțiune la fiecare șase luni. Atâta insistență pentru o cauză pe care n-o mai crede nimeni dreaptă și atâta înverșunare șovinistă împrăștiată fără întrerupere, au ajuns să indispună pe toți cetățenii conștienți ai țărilor din Apus. Ba mai mult, tânguierile ungurești au început să ia o întorsătură ridicolă...

Și totuși, continua de Martonne, „România nu ar trebui să rămână nepăsătoare la propaganda maghiară. De câte ori cei de la Budapesta lansează o nouă minciună, adevărul rostit răspicat de la București ar spulbera orice urmă de temei al afirmațiilor ungurești”. Terminând acest capitol, geograful afirma că primea cel puțin o dată pe lună lucrări de

propagandă maghiară, cărți poștale cu harta „Ungariei milenare” și tot felul de broșuri și de publicații subversive:

Și dacă vreunul din noi trece întâmplător prin Budapesta, se întoarce acasă încărcat cu daruri... care au însă, toate, tâlcul lor. Astfel, până și farfuriile au pictate pe fund harta Ungariei desființate. Cu toate eforturile, și cu banii falsificați în imprimăriile Institutului geografic ungar, dreptatea României nu va putea fi niciodată clintită. Și de acest lucru sunt convinși toți francezii. (...) Înțeleg că anumite întorsături din politica internă a Franței au îngrijorat în oarecare măsură pe unii din prietenii și aliați noștri. România nu trebuie să privească însă cu pesimism această stare de lucruri, deoarece legătura dintre țările noastre nu va putea fi niciodată zdruncinată, iar politica externă a Franței va rămâne veșnic pe aceeași linie. A ne îndepărta de la normele sfinte ale trecutului înseamnă a duce Franța la pieire, și acest lucru nu se va întâmpla, căci țara noastră a știut totdeauna să reacționeze în preajma pericolului care o amenință cu o putere nebănuită. Chiar dacă anumite guverne încearcă formule noi, ele nu pot găsi soluția salvatoare decât printr-o discretă revenire la matca temeinică a tradiției. Și nu trebuie să se uite că Franța, întocmai ca și Anglia, este țara tradiției prin excelență.

În aceeași zi, 26 martie, de Martonne a ținut la Societatea regală de Geografie o conferință cu tema „Europa și Franța. Însemnări geografice”, pe care reporterul ziarului *Dimineața* o raporta astfel:

Din poziția ei decurge consecința geografică că pe solul ei se întâlnesc clima mediteraneană și cea oceanică, într-o fuziune a contrastelor (...) Franța apare astfel ca cea mai europeană din țările Europei. (...) Dintre toate statele europene, România se aseamănă cel mai mult cu Franța, arată de Martonne la sfârșitul expunerii sale. «Clima României rezultă și ea dintr-o îmbinare: ea este într-o parte aceea a Europei centrale, într-alta aceea a Europei orientale și (într-o a treia parte) submediteraneană. De aceea, poate că națiunea română reprezintă o sinteză tot atât de perfectă între latinitate și slavism, ca națiunea franceză între latinitate și germanici». Dl de Martonne a încheiat interesanta d-sale expunere, exprimând – în aplauzele unanime ale asistenței – simpatia domniei sale pentru România.¹¹¹

¹¹¹ Aceste citate din presa românească provin din documente de la S.A.N.I.C. 2186/6.

Apoi, în onoarea sa a fost oferit un prânz la Institutul Francez, în prezența lui Dupront, Angelescu, Jean-Paul Boncour, secretar al Legației Franceze, și Nicolae Iorga. La întoarcerea în capitală, Ministerul Instrucțiunii Publice i-a oferit un banchet.

În ziarul său *Neamul Românesc*, Nicolae Iorga aducea un omagiu „învățăturilor” acestui mare românofil:

Șeful școlii de geografie franceză, care ne-a venit din nou, pentru mai multe zile, arătându-ne aceeași veche și puternică prietenie căreia îi datorăm atâta și în ce privește stabilirea hotarelor noastre, a întrebuințat acest prilej și ca să rostească anume păreri care, mai ales în împrejurările și în starea de spirit de azi, sunt deosebit de folositoare. În fața teoriilor științifice absurde ale Germaniei de astăzi, profesorul parizian a arătat, fără a tăgădui existența elementelor de rasă, că rasa luată ca o bază și ca un criteriu e o închipuire, că sufletul care vine dintr-o sinteză seculară este acela care hotărăște și că această sinteză își urmează drumul ei, pe care nu-l putem nici controla, nici împiedica. Îndemnându-ne astfel să avem starea sufletească a României, lucrul principal, el ne-a prevenit contra altei mode de împrumut, care hâzește țara, ducând casa bloc americană cerută acolo de anumite nevoi, până și în ultimul din satele noastre și a deschis ochii multora asupra frumuseții care se află și în cea mai mărunță căsuță țărănească făcută după tradiție. (...) Din tot ce a spus reiese o mare încredere în ce suntem, în ce avem, în ce putem, încredere spusă calm și sigur și care, față de tăgăduielile altora și de propriile noastre îndoieli face astăzi atât de bine, și pentru care din inimi trebuie să-i mulțămim.¹¹²

Pentru a întări mesajul de propagandă, vizita geografului francez a coincis cu aceea a unui grup de liceeni francezi, invitați de către LAR. La 1 aprilie, ziarul *Universul* anunța că un grup de elevi și profesori francezi tocmai avusese parte de o frumoasă primire la Oradea, aproape de frontiera ungară:

Grupul de invitați francezi format din profesori și elevi ai colegiului Montalembert și ai Școlii de Agricultură din Picardia, de la Doullens (departamentul Somme) a sosit la Oradea ieri seară. Invitații au plecat sâmbătă la ora 3 pe ruta Strasbourg-Munchen-Linz, au traversat Austria și

¹¹² Nicolae Iorga, „Învățămintele dlui. de Martonne” în *Neamul Românesc*, nr. 76, 6 aprilie 1937.

Ungaria, oprindu-se la Budapesta (...) Întârzierea lor s-a prelungit din cauza ingerințelor autorităților maghiare la graniță, care, dintr-un formalism excesiv, i-au făcut pe călători să urce și să coboare din mașina lor timp de șase ore (...) Invitații au fost salutați în numele ministrului Educației Naționale de către dl Petrescu Zoița, care le-a urat *bine ați venit*.

După cinci zile, *Universul* descria șederea liceenilor francezi în România și în capitală:

Sub conducerea abatelui Ducheux, treizeci și opt de liceeni francezi au vizitat diferitele regiuni ale țării noastre și se află acum în Capitală. Tinerii francezi au avut astfel prilejul să ne cunoască țara și să vie în contact cu poporul român, să-și dea seama de afinitatea de rasă care leagă poporul francez de cel român și să cunoască bogățiile noastre naționale. Inițiativa aceasta este cât se poate de bună și merită toată atențiunea din partea noastră. A fost o vreme când tinerețea studiosă din țările străine nu ne cunoștea decât din ceea ce, în mod sumar și uneori chiar eronat, putea citi în cărțile de școală. A fost o vreme când unii scriau „București-Ungaria”, sau „București-Bulgaria”. Războiul, eroismul soldaților noștri, sângeroasele noastre sacrificii și realizarea unității noastre naționale au îmbogățit desigur cunoștințele străinilor despre țara și poporul nostru.

După ce au vizitat liceele Mihai Viteazul și Brâncoveanu, abatele Ducheux și elevii au fost primiți în audiență de Marele Voievod Mihai, care s-a întreținut îndelung cu aceștia. Apoi, elevii au vizitat parcul Cișmigiu, timp în care abatele Ducheux, însoțit de inspectorul general Petrescu Zoița a fost primit la Legația Franceză. Liceenii francezi au plecat apoi spre Timișoara, în Banat.

De Martonne s-a dus la Universitatea din Cluj. Alături de studenți și de colegi de la Universitățile din Cluj, București și Cernăuți a făcut două excursii în munții Apuseni, munții Trascău și Munții Metaliferi, pentru a cunoaște rezultatele obținute de Robert Ficheux în studierea morfologiei regiunii. I se conferă Steaua României, în grad de Mare Cruce și statutul de cetățean de onoare al Clujului. Banchetul s-a ținut în sala mică a Colegiului Academic, în prezența unui public select. Printre numeroșii invitați se găsesc șefii autorităților civile și militare și toți profesorii universitari. Prorectorul, profesorul Nicolae Drăganu, și-a

exprimat înalta apreciere pentru activitățile științifice ale lui de Martonne, care l-au făcut cunoscut în lumea savantă, și pentru numeroasele dovezi ale dragostei sale față de România. Pentru profesorul Alexandru Borza, decanul Facultății de Științe, geograful a descoperit felul în care munții Carpați unesc diferitele provincii ale țării, în loc să le îndepărteze, după cum pretindeau dușmanii. De Martonne și-a pus cu generozitate cuceririle sale științifice în slujba poporului român. Profesorul Meruțiu, directorul Institutului de Geografie din Cluj și dra R. Popa, reprezentanta studenților, i-au adus și ei omagii. Reporterul ziarului *Universul* descria astfel răspunsul emoționat al lui Emmanuel de Martonne:

A mulțumit Maiestății sale Regelui pentru înalta distincțiune ce i s-a acordat. A făcut apoi o profesie de dragoste ce poartă României, această țară care progresează cu pași repezi, în care dovezile inteligenței poporului român sunt multiple și se văd la tot pasul. A relevat entuziasmul cu care se muncеște în țara noastră pentru progresul neamului și elanul tineretului român care se arată în viața studențească. A asigurat că va păstra cauzei României aceleași sentimente de prietenie care l-au animat totdeauna. A relevat în cuvinte elogioase străduința României de a păstra cea mai caldă și strânsă legătură cu Franța. Legăturile acestea pornesc din suflet și sunt cu totul dezinteresate. Consideră că festivitatea aceasta este încă o dovadă a prieteniei franco-române, pe care d-sa promitea să o promoveze totdeauna. Asistența a ovaționat călduros pe ilustrul prieten al țării noastre.¹¹³

Interviul dat de către de Martonne ziarului *Universul* a impresionat Ministerul Propagandei. O lună mai târziu, la 26 aprilie 1937, directorul adjunct Alexandru Busuioceanu scria:

Recentele declarații făcute ziarului *Universul* de dl Emmanuel de Martonne, cu prilejul ultimei sale vizite în țara noastră, au actualizat chestiunea publicării în limbile franceză și engleză a unei geografii a României scrisă de D-sa. De această chestiune îmi vorbise regretatul profesor Vâlsan, căruia dl de Martonne îi mărturisise că reflectează la o asemenea operă, dar că îi lipsesc mijloacele materiale pentru a o realiza și că, de altfel, s-ar fi așteptat din partea noastră la o invitație în acest sens. Profesorul Vâlsan îmi

¹¹³S.A.N.I.C. 2186/6.

propunea să adreseze Ministerului Afacerilor Străine un memoriu în această privință; dispariția sa prematură l-a împiedicat să o facă. Este, desigur, inutil să mai subliniez atât marea autoritate de care știm că se bucură dl de Martonne, cât și serviciile neprețuite ce ne-a adus prin atâtea lucrări privind România, și mai ales prim activitatea sa ca membru al Comisiei de experți instituită de guvernul francez spre a pregăti documentarea necesară Conferinței Păcii, cu privire la problemele Europei centrale și orientale. Cunoscându-ne atât de bine, vorbindu-ne limba, iubind țara și neamul nostru, dl de Martonne este, dintre străini, omul de știință cel mai indicat spre a da lumii de specialitate și opiniei publice internaționale o imagine exactă a geografiei și a etnografiei românești. După și împreună cu *Istoria Românilor* a dlui Seton-Watson, o asemenea lucrare ar constitui totodată o propagandă cu atât mai eficace, cu cât ea ar purta girul unei personalități științifice străine, deci obiective. De acest lucru, pe cât știu, și-au dat bine seama Cehii, care au înlesnit dlui de Martonne publicarea în volum deosebit a capitolului despre țara lor din lucrarea *Europa Centrală*. (...) Acest capitol ar putea fi tipărit, cu unele desvoltări, în volum aparte și apoi tradus și în limba engleză, cu o cheltuială minimă față de foloasele ce ar prezenta pentru noi. De aceea, am onoarea a propune ca Direcțiunea Presei și Informațiilor – pe ale cărei bune dispoziții se poate conta – [să ia măsuri] în vederea înfăptuirii proiectului expus mai sus..¹¹⁴

S-au cerut așadar estimări de preț tipografiilor *Monitorul Oficial*, *Luceafărul* și *Cartea Românească*. La 4 martie 1938, se raporta:

Ținând cont de întinderea și de importanța cărții de care e vorba, precum și de faptul că lucrarea ar urma să apară ilustrată și însoțită de planșe și hărți, trebuie să adaug că suma specificată mai sus nu este prea ridicată; este prețul normal de cost al unei asemenea tipăriri. Pe de altă parte, valoarea lucrării și importanța numelui d-lui Emmanuel de Martonne ar face foarte utilă tipărirea acestei cărți, cu atât mai mult cu cât în momentul de față nu avem în limbile străine niciun studiu de această importanță asupra geografiei României. Ar fi poate folositor ca această carte să apară în ediție separată, nu numai în limba franceză, dar și în englezește, o astfel de ediție fiind oportună mai ales acum, în preajma expoziției internaționale ce se va deschide în anul viitor la New York..¹¹⁵

¹¹⁴ S.A.N.I.C., MPN propaganda 109/ 1928-1938.

¹¹⁵ *Ibidem*.

Dar această publicație nu va vedea lumina zilei, furnizând încă un exemplu al letargiei acțiunii de propagandă românească. Desigur, Direcția de Presă va subvenționa articole în *Le Temps*, *L'Europe nouvelle*, *L'Illustration*, *Le Figaro* și *La revue mondiale* și va finanța publicarea și traducerea de texte anti-revizioniste, dintre care unele sunt redactate de foști elevi ai lui Emmanuel de Martonne.¹¹⁶ Totuși, Nicolae Dascălu făcea această evaluare dezamăgită cu privire la eficacitatea propagandei românești:

Multe alte broșuri privind chestiunea Transilvaniei și situația minorităților naționale mai ales, au fost elaborate și traduse chiar în diferite limbi în a doua jumătate a anului 1940, fiind editate ulterior în tiraj de masă. Între autori îi găsim și pe G. Vâlsan, Z. Pâclișanu, St. Manciulea, S. Mehedinți, P. Nemoianu sau I. Lupaș. Este neîndoielnic că în cursul anului 1940 propaganda românească a tipărit cele mai multe și în tirajele cele mai mari, lucrări de informare a străinătății, în chestiunea drepturilor legitime ale românilor asupra teritoriului național. Acest amplu program a avut un singur, dar vital păcat: a fost realizat prea târziu. Lumea întreagă fusese deja inundată cu materiale care expuneau tezele maghiare, ce au câștigat uluitor de repede teren și datorită ripostei intermitente a propagandei românești interbelice.¹¹⁷

La 5 februarie 1940, senatorul Ion Pelivan îi scria lui Grigore Gafencu:

Constat cu durere că reprezentanții noștri în străinătate, în genere, nu cunosc suficient provinciile noastre dezrobite. Aceasta este, în mare parte, cauza atâtor confuzii în opinia publică chiar din Franța, și mai ales din Anglia și Italia, unde avem o „presă proastă” și unde mereu câștigă simpatie propaganda iredentistă ungară, moscovită și bulgară.¹¹⁸

De Martonne va avea ultimele contacte cu geografia românească prin intermediul tinerilor cercetători care s-au specializat sub coordonarea sa la Paris. Victor Tufescu, autor al unei teze susținute în

¹¹⁶ Vezi Vintilă Mihăilescu, *Progresele economice și culturale realizate în Dobrogea* (1940); Tiberiu Morariu, *Entwicklung der Bevölkerung Dichtigkeit Siebenbürgen Während der Jahre 1840-1930* (1940); George Vâlsan, *La Transilvania nel quadro unitaria del territorio e dello stato romeno* (1941).

¹¹⁷ Nicolae Dascălu, *op. cit.*, p. 131.

¹¹⁸ Citat de Mihaela Orjanu, *art. cit.*, p. 56.

1937, *Dealul Mare-Hârlău. Observări asupra evoluției reliefului și așezărilor omenești*, a primit din partea Academiei Române, la recomandările lui Ion Simionescu și Simion Mehedinți, o bursă postdoctorală de specializare și de studii aprofundate, la Institutul de Geografie din Paris. Pe lângă contactul său cu de Martonne, Tufescu a beneficiat acolo de sfaturile lui Albert Demangeon și André Cholley. Totuși, el va fi silit să se întoarcă în România la momentul declanșării războiului. La întoarcerea sa în România, de Martonne avea să spună despre el: „Sunt convins că a profitat la maxim de șederea sa aici. El lasă în urmă, cu siguranță, reputația unui bun geograf și a unui observator”.¹¹⁹ Un alt elev trimis la Paris, N.N. Orghidan, și-a pierdut viața la începutul conflictului.

Schimburile culturale franco-române se confruntau cu un climat de adversitate. André Godin constata:

În schimbul trimeriei anuale a patru profesori francezi în România, plătiți de către guvernul francez, Franța primea în fiecare an vizita a cel puțin doi profesori români, aleși de către comitetul director al Institutului Francez de Înalte Studii din România, și remunerați de către guvernul român. Însă, de la intrarea sa în vigoare, acordul interguvernamental s-a poticnit din cauza dificultăților financiare ale statului român.¹²⁰

Într-adevăr, din momentul creării României Mari, influența franceză nu a încetat să scadă. Ea nu a reușit să se întindă dincolo de elita francofilă din Moldova și Țara Românească și să capteze populațiile noilor provincii. Misiunea franceză era slăbită de inferioritatea resurselor sale în comparație cu cele ale italienilor, ale germanilor și chiar ale englezilor. În ciuda burselor și a călătoriilor de studii în Franța, în ciuda vizitei extrem de simbolice a Comediei Franceze din 1936, a creării unei săptămâni a cărții franceze în 1938, și a unei serii de conferințe despre Revoluția Franceză în 1939, ministrul Franței la București constata, în

¹¹⁹ Citat în Tiberiu Morariu, „Victor Tufescu la 70 de ani de viață”, *Studii, activitate, lucrări*, 19 noiembrie/ 2 decembrie 1978, p. 4.

¹²⁰ André Godin, *op. cit.*, p. 73.

ajunul războiului: „numărul românilor care ne vorbesc limba este într-o constantă regresie, iar mai ales printre tineri numărul celor care nu cunosc franceza crește”.¹²¹ Jean Mouton, director al Institutului Francez de Înalte Studii, descrie astfel în jurnalul său dezmembrarea Europei formate după Marele Război:

În primăvara lui 1938, odată cu înfăptuirea *Anschluss*-ului, România a simțit un vâl care i-a căzut peste plămâni; Orient Expresul, în timpul opririi sale în gara din Viena avea să fie inspectat de polițiști cu zvastici pe banderole. Aceștia urmau să vegheze ca de-acum înainte capcana în care tocmai fusese închis estul Europei să nu se mai deschidă. România nu mai avea acea legătură directă cu Occidentul, care îi aducea întotdeauna o primenire a aerului.¹²²

Instaurarea dictaturii de către regele Carol al II-lea, urmată de încheierea unui acord comercial cu Reich-ul și de o garantare a independenței României de către Franța și Marea Britanie nu au oprit un război inevitabil. Pactul germano-sovietic din august 1939, apoi căderea Franței în iunie 1940 au schimbat radical situația. La sfârșitul lunii iunie 1940, România a fost silită să-i cedeze Moscovei Basarabia și Bucovina de nord. În august, Dobrogea a fost restituită Bulgariei. Tot în această lună funestă, dictatul de la Viena a atribuit Ungariei tot nordul Transilvaniei, cu Oradea și Cluj, dar și regiunea secuiască. La început de septembrie regele a plecat în exil, iar România a devenit un „stat național-legionar”, sub comanda generalului Ion Antonescu, ajuns în scurt timp mareșal. La sfârșitul acestui an, teroarea înfăptuită de legionari (Garda de Fier) l-a numărat printre numeroasele sale victime și pe Nicolae Iorga, „vinovat” că aprobase asasinatul Căpitanului Codreanu în 1938.

¹²¹ Citat în Bernadette Bedou, *La politique culturelle de la France en Roumanie dans l'entre-deux – guerres*. teză de licență, Université de Nantes, 1991, p. 133.

¹²² Jean Mouton, *Journal de Roumanie, 29 août 1939 – 19 mars 1944. La IIe guerre mondiale vue de l'Est*, Lausanne, Ed. L'Age de l'Homme, 1991; p. 9.

Război și geopolitică

Al Doilea Război Mondial a dus la paroxism conflictul dintre geografia franceză și geopolitica germană. Potrivit lui Robic, Briend și Rossler:

În timpul războiului, Emmanuel de Martonne fiind atunci președintele Uniunii Geografice, criza relațiilor dintre geografii germani și UGI a izbucnit și s-a transformat într-o veritabilă campanie împotriva Uniunii. O parte a acestei campanii s-a îndreptat împotriva persoanei lui Emmanuel de Martonne și împotriva influenței franceze în interiorul UGI. El a fost acuzat mai ales că falsificase cu bună știință deciziile referitoare la viitorul congres (cel din 1942), mutându-l de la Roma la Lisabona. Relațiile cu statul-major francez, chestiunea comitetului permanent al fotografiilor aeriene, atitudinea antigermană, falsificarea de voturi, depunerile în băncile elvețiene – toate au fost denunțate drept tot atâtea „crime” ale UGI.¹²³

Anul 1942 a adus demisia germanilor din UGI, și ținerea de către aceștia a unui Congres internațional al geografilor la Wurzburg.

De Martonne căutase să contracareze influența germană prin intermediul lui Vâlsan. Însă în perioada frământată dintre cele două războaie mondiale, care a înregistrat ascensiunea extremei drepte, sub forma românească a Gărzii de Fier, și tensiuni internaționale, îi vedem pe geografii români intrând în conflict cu școala franceză și apropiindu-se de cea germană. Am văzut deja că Simion Mehedinți, elevul lui Ratzel, este pionierul român al geopoliticii. Pentru Mehedinți, istoria era „o schimbare continuă de configurații, sub acțiunea compusă a mișcărilor spațiale și etnografice”¹²⁴, în care epocile de decadență erau urmate de reacții antropogeografice, etnografice și istorice. El identifica repere fixe pentru România – munții, Dunărea, Marea – dar se apleca și asupra problemei Estului, în care se mutase „meridianul” istoriei.

Geografii conduși de Mehedinți căutau să demonstreze unitatea pământului românesc și continuitatea poporului român. Pentru ei,

¹²³ Marie-Claire Robic, Ann-Marie Briend, Mechtild Rossler, *op. cit.*, p. 250.

¹²⁴ Emil I Iamandi, Gh. Buzatu, Vasile S. Cucu, *Geopolitica*, vol. I, Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1994, p. 77.

gândirea geopolitică reprezenta o necesitate națională pentru România, din cauza situației sale într-o zonă în care puterile vecine aveau interes să îi răpească din teritoriu. Potrivit concepției românești, nu era vorba despre a smulge *Lebensraum* în Est, ci de a demonstra într-o manieră științifică îndreptățirea frontierelor trasate la finalul Marelui Război. Această geopolitică în stil românesc i-a atras pe tinerii geografi sensibili la amenințările și bulversările acestei epoci. Iredentismul a făcut urgentă problema frontierelor și a rivalităților asupra teritoriilor.

Lui Mehedinți i s-au alăturat istoricul progerman Gheorghe Brătianu și doi universitari de formație germană, sociologii Ion Conea și Anton Golopenția. Însă în școala română de geopolitică se găseau de asemenea foști colegi ai maestrului de la Sorbona: Vintilă Mihăilescu și Victor Tufescu.

În 1937, în lucrarea *Sociologie românească*, Ion Conea, pe atunci asistent la Universitatea din București și pionier al toponimiei, apăra și ilustra „noua știință, geopolitica”. Citându-l pe Rudolf Kjellen, el afirma că: „Geopolitica este (...) analiza Statului din punct de vedere geografic”.¹²⁵ Într-un context de globalizare și de presiune asupra frontierelor, statutul politic și economic al planetei se modifica zilnic, toată lumea localizând, verificând și căutând hărți, comparând state și imperii. Această evoluție a lumii explica apariția geopoliticii, adevărată știință a relațiilor și a presiunilor dintre state. Conea respingea criticile lui Ancel și Demangeon: „Geopolitica nu va studia statele *in parte*, ci va studia *jocul politic dintre state*”.¹²⁶ Geopolitica ar fi „viața politică condiționată și explicată de geografie”.¹²⁷ Iar geopolitica de azi este istoria de mâine, „așa cum istoria fiecărei epoci a fost geopolitică pentru vremea

¹²⁵ Ion Conea, *Geopolitica, o știință nouă*, București, Institutul social român – secția sociologică, 1938, p. 5.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 29

¹²⁷ *Ibidem*, p. 33

ei și în momentul în care s-au derulat faptele pe care noi le considerăm azi drept istorie”.¹²⁸

Anton Golopenția a devenit una din figurile cele mai marcante ale Școlii de Sociologie de la București, de sub conducerea lui Dimitrie Gusti, pe care l-a însoțit la Expoziția universală de la Paris. În 1938, el a desfășurat o anchetă asupra a șaizeci de sate românești. Apoi a fost numit director al Institutului Central de Statistică al României. Interesul său pentru unitățile teritoriale și relațiile dintre ele l-a dus către geopolitică. În eseurile sale teoretice, Golopenția a respins *Geopolitik-ul* ca „mit politic” ce justifica revendicările Germaniei, dar a apărut geopolitica drept teoria condițiilor geografice ale statului și sursă de informații privind politica.¹²⁹

La începutul celui de-Al Doilea Război Mondial, Simion Mehedinți a semnat două pamflete care au fost difuzate cu sprijinul Ministerului Propagandei. Pentru „Ce este Transilvania?” Mehedinți a ales ca motto un citat din *Cosmosul* lui Humboldt: „principiul libertății individuale, ca și acela al libertăților politice, rămâne înrădăcinat într-o credință nestinsă în egalitatea drepturilor întregii specii umane”.¹³⁰ Fără Transilvania, declara geograful, „România ar fi ca o Franță lipsită de Auvergne sau de bazinul parizian și de Île-de-France; sau, pentru a lua un exemplu atât din Occidentul, cât și din Orientul Europei, ca o Rusie lipsită de regiunea Moscovei; sau, mai bine, pentru a reaminti exemplul cel mai cunoscut din istoria universală, ca Italia fără Latium și Toscana”.¹³¹ Transilvania era centrul orografic al pământului românesc, centrul regiunii cu climat dacic și centrul sistemului hidrografic al României: „La fel cum Elveția este «rezervorul de apă» al Europei, Transilvania este rezervorul de apă al

¹²⁸ *Ibidem*, p. 34.

¹²⁹ Vezi eseurile sale reunite în Ion Conea; Anton Golopenția; M. Popa-Vereș, *Geopolitica*, Craiova, Editura Ramuri, 1940.

¹³⁰ Simion Mehedinți, „Qu'est ce que c'est la Transylvanie?”, extras din *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, LIX, 1940, p. 1.

¹³¹ *Ibidem*, p. 2.

României”.¹³² În planul geografiei umane, Transilvania era centrul etnografic, antropogeografic și istoric al poporului român: „Transilvania a fost, din antichitate și până astăzi, căminul națiunii legate de Carpați”.¹³³ Această provincie românească avea un destin glorios, nu numai în plan național, dar și în cel geopolitic: „a trăi vegetând este deja ceva. A trăi luptând împotriva unor circumstanțe dificile înseamnă mult. Dar a juca un rol care să intereseze deopotrivă restul omenirii, este misiunea cea mai înaltă pe care și-o poate propune o națiune de pe suprafața globului”.¹³⁴ Transilvania, situată în mijlocul fortăreței muntoase unde se termină Europa, cu fața către istmul pontobaltic, deci către Asia, ar fi «bastionul» oriental al continentului, *Das Bollwerk Europa*:

Din punct de vedere orografic, climatic, antropogeografic, preistoric, istoric și etnografic, ea reprezintă deci nucleul Statului român, iar poporul român, înconjurat de națiuni slavo-mongole, a îndeplinit, prin stabilirea sa la extremitatea diagonalei Rin-Dunăre, o misiune de interes geopolitic, asigurând libera circulație prin gurile celui mai important fluviu din Europa.¹³⁵

Această idee de «bastion oriental» a luat amploare odată cu participarea României la *Drang nach Osten*-ul lui Adolf Hitler. În lucrarea *La Roumanie à la frontière orientale de l'Europe* [România la frontiera estică a Europei], apărută în 1942, Mehedinți afirma că „granița orientală a Moldovei este frontiera estică a Europei”.¹³⁶ Găsindu-se în calea tuturor relor, descendenții lui Traian au cunoscut o soartă de neînviat:

În timp ce, în vestul continentului orașele înfloreau și satele se consolidau, poporul legat de Carpați și de Dunărea de Jos trebuia să suporte presiunea concentrică a trei națiuni mongole: maghiarii în vest, tătarii în est și turcii la sud. (...) poporul român a trăit sub asediu până în secolul al XIX-lea.¹³⁷

¹³² *Ibidem*, p. 11.

¹³³ *Ibidem*, p. 13.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 50.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 108.

¹³⁶ Simion Mehedinți, *La Roumanie à la frontière orientale de l'Europe*, Bucurest, 1942, p. 7.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 10.

Abia în 1918 a apărut din nou pe hartă „o Românie la fel de rotundă ca Dacia antică”.¹³⁸ De secole, acest popor de păstori și de plugari a luptat împotriva nomazilor: „Granița orientală a Daciei a fost, încă din antichitate, frontiera dintre Europa și Asia”.¹³⁹ Această dramă geopolitică a luat înfățișarea actuală a „liniei fortificate Stalin” din istmul ponto-baltic. Mehedinți îi întreba pe cititori: „Cum și de unde ar veni izbăvirea? Sunt deschise două căi: ori întreaga Rusie sovietică va fi înlocuită de state naționale, ori va fi nevoie de un «cordon sanitar»”.¹⁴⁰ Astăzi, situația era clară:

În fața misticismului sovietic, care reprezintă o nouă încarnare a fostului misticism panslavic, organizarea unei rezistențe generale împotriva comunismului este inevitabilă: iar în această nouă ordine a lucrurilor, situația geografică a României îi impune acesteia o sarcină deosebit de importantă. La fel cum Europa de ieri simțise nevoia să creeze o «comunitate europeană» pentru a opri înaintarea rușilor spre gurile Dunării, este necesar acum să stabilim, cât de repede se poate, un «cordon», sub forma unui front compus din state naționale, mergând din Finlanda până la Marea Neagră.¹⁴¹

O democrație decadentă ca Marea Britanie nu ar fi putut îndeplini această sarcină dificilă. Ar fi fost nevoie de un «om puternic», căruia Mehedinți nu îi dă numele:

Un lucru este sigur: pentru a împiedica prăbușirea întregului continent în prăpastia comunistă, e absolută nevoie de un om de stat excepțional, care să fondeze o nouă ordine între națiuni. Dacă această misiune va întârzia, vom vedea îndeplinindu-se sub ochii noștri penibila profecție a lui Spengler: căderea lumii europene (*der Untergang des Abendlandes*). Amestecătura proletară întronată de dictatura bolșevică ar fi începutul sfârșitului.¹⁴²

Astfel, școala geopolitică română mergea dincolo de limitele unei simple «apărări» a Transilvaniei pierdute.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 11.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 13.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 25.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 26.

¹⁴² *Ibidem*, p. 27.

În toamna anului 1941 apărea primul număr din *Geopolitica și Geoistoria. Revista română pentru sud-estul european*, publicată de Societatea română de statistică din București. Comitetul director era compus din Gheorghe Brătianu, Sabin Manuilă, Mircea Vulcănescu, Ion Conea și Anton Golopenția. Acest comitet explica mizele în următorii termeni:

România are norocul – și primejdia, desigur – de a sta la o astfel de răspântie geopolitică. Suntem ceea ce Nicolae Iorga numea: un stat de necesitate europeană. (...) Ea [România] deține, cum s-a spus, cu adevărat o pozițiune-cheie. Iar atenția aceasta a altuia pentru tine poate fi grijă și simpatie, poate fi ocrotire, dar poate fi și apetit sau primejdie (...). Ideea de hotar, de putere și de apetit economic internațional, de autarhie și independență, trebuie purtată acolo mereu în conștiințe, ca o obsesie. Suntem, prin poziția noastră pe glob (...) ca o stână carpatică la un vad de lupi. (...) Ba, putem spune că suntem *născuți* să fim... geopolitici.¹⁴³

În primul articol al revistei, Brătianu descria geopolitica ca „factor educativ și național”. El începea prin a-și cita tatăl, Ion I. C. Brătianu, aflat la 22 februarie 1919 în fața Comisiei afacerilor românești de la Paris, unde și-a expus argumentele în favoarea unei Românie Mari, în frontierele sale naturale, și unde a făcut următoarea declarație referitoare la granița de est: „nu putem concepe existența neamului românesc (...) fără Dunăre și Tisa, ca să ne despartă de elementul slav. Basarabia reprezintă pentru noi intrarea casei noastre”.¹⁴⁴ Brătianu trece apoi la definiția geopoliticii:

Pentru orice știință nouă, definiția este, cel puțin pentru câțva timp, obiect de discuție și de controversă. (...) Caracterul static al descrierii formelor politice la un moment dat aparține, astăzi ca și ieri, *geografiei*; procesul de devenire teritorială a statelor, mișcările și năzuințele în dezvoltare, ce vor fi istoria și geografia de mâine, sunt de domeniul *geopoliticii*: aceasta este concluzia care pare a se desluși acum îndeajuns de limpede, pentru cei care se arată convinși de necesitatea ei, ca și pentru acei care o contestă.¹⁴⁵

¹⁴³ *Geopolitica și Geoistoria. Revista română pentru sud-estul european*, nr. 1, septembrie – octombrie 1941, pp. 3-4.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 13.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 13.

Geopolitica ar utiliza valoarea educativă și convingătoare a hărților, pentru a orienta concepția publicului:

Din niciun lăcaș de cultură, din niciun edificiu public să nu lipsească imaginea acestor realități suprapuse: harta ținuturilor locuite de români și a granițelor actuale ale țării (...). S-a spus că o națiune este mai presus de toate o conștiință morală. Unul dintre factorii meniți să o dezvolte și să contribuie mai puternic la izbândirea ei, este fără îndoială această știință tânără și totuși veche, ca și lumea pe care o cercetează și o frământă: geopolitica. Ea ne întărește în credința că nimic nu este pierdut, câtă vreme păstrăm, neînduplecată și neștirbită, conștiința legăturii veșnice dintre acest neam și pământul său, cât timp se va găsi un glas care să revendice cu tărie, în fața națiunii și a istoriei, drepturile ce nu se pot prescrie, pe care împrejurări potrivnice le pot acoperi vremelnice, fără a împiedica însă triumful unei justiții care întârzie adesea, dar nu lipsește niciodată.¹⁴⁶

În acest manifest, geopolitica românească se prezenta mai degrabă ca fiind defensivă: nu era vorba de a cuceri un Lebensraum, ci de a conserva un „spațiu de securitate”, amenințat de vecini puternici.

Într-adevăr, ținta privilegiată a geopolitologilor români era Ungaria. Pentru Ion Conea, Transilvania era „inima pământului și statului român”:

„Orice stat, spune Kjellen, urmărește să acopere o regiune geografică organică în întregimea ei”. Bazinul Dunării de mijloc este o astfel de regiune, însă vecinii noștri unguri nu-l pot pretinde nici pe departe, în întregimea lui, pentru un stat unguresc: ei sunt doar o modestă mică insulă etnică, ce se pierde în cadrul acestui mult prea larg pentru ei bazin. Și nu ai dreptul să pretinzi pentru tine o regiune geografică organică întreagă, decât atunci când neamul tău o umple în întregime... Altfel, trebuie să te mulțumești cu cât, din ea, ocupă masa neamului tău – Iar Transilvania (o poți afla din cel dintâi tratat de geopolitică, care-ți va cădea sub priviri) este sortită de la începutul lumii să fie *sâmbure de țară*, cum o vedem că e în România Mare – și nu *piesă de margine*, secundară, cum a fost – și ar fi! – într-o Ungarie Mare.¹⁴⁷

Principala formă de manifestare a statului, potrivit catehismului geopolitic, este lupta pentru spațiu, faimosul *Kampf um den Raum* al lui

¹⁴⁶ *Ibidem*, pp. 16-17.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 18.

Ratzel, o idee dezvoltată de suedezul Rudolf Kjellen în lucrarea *Der Staat als Lebensform*. Însă în cazul statului român, susținea Conea, „hotarul politic nu face altceva decât să acopere aria etnică a poporului românesc”.¹⁴⁸ El îi cita în sprijinul acestei idei pe Mehedinți și pe Vâlsan, cu eseul „Transilvania și Banatul în cadrul unitar al pământului și statului român” (1929), dar și pe maestrul francez al celui din urmă:

Iar când, târziu încoace, în secolul XIX, se uniră Principatele Moldovei și Țării Românești într-o singură țară, această *singură țară* apărură pe hartă – ca dintr-o tainică poruncă a destinului și a pământului – în forma unui... clește. (...) Pentru ca, atunci când cleștele avea să se închidă, dl Emmanuel de Martonne să observe: „așezându-se pe cei doi versanți ai arcului carpatic, România revine la destinul său natural: Principatele s-au născut ca state carpatice... primii suverani ai Țării Românești aveau domenii în sudul Transilvaniei și în Banat, cei din Moldova în Transilvania de est și în Maramureș”, după ce, cu câteva rânduri mai sus, spunea: „am fost întotdeauna de părere că însăși vechea Românie (România Mică, de dinainte de 1918) era un stat carpatic, că românii trebuiau să privească mai ales înspre munții lor”.¹⁴⁹

Apoi, Anton Golopenția oferea o analiză a populației teritoriilor românești pierdute în urma dictatelor vremii: „desprinderile de teritoriu românesc în 1940 au trecut o dată și jumătate mai mulți români sub stăpânire străină, decât au scos neromâni de sub stăpânire românească”.¹⁵⁰ Pentru dl Popa-Vereș, aceste cedări teritoriale au dezorganizat economia transporturilor, și au adus atingere organicității vieții politice a țării. Anumite regiuni rămâneau izolate, în timp ce altele erau dezorganizate din punctul de vedere al comunicațiilor, ceea ce îl ducea la concluzia că, în frontierele sale actuale, România nu mai forma un corp geopolitic sudat în mod organic:

Dacă este adevărat ceea ce spune profesorul Karl Haushofer¹⁵¹ (...), că granițele unui stat pot fi socotite reale numai când ele sunt în concordanță

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 26.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 32.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 35.

¹⁵¹ Karl Haushofer (1869-1946), geograf și militar german, participant la Primul Război Mondial, când a ajuns în ierarhia armatei până la rangul de general-maior. A fost profesor

cu energiile de viață ale neamului și rezultă necesar din condițiunile organice ale spațiului vital în care este sortit să trăiască un popor – atunci putem spune fără nicio ezitare, că granițele noastre de azi nu sunt reale.¹⁵²

Revista reproducea studiul de pionierat al lui Simion Mehedinți „România în marginea continentului. O problemă de geopolitică românească și europeană”, apărut în 1914 în *Buletinul Societății Române Regale de Geografie*, în care profesorul declara:

Generația de azi, vrând sau nevrând, va fi de față la evenimente care vor deschide alte mari capitole în istoria Europei peninsulare. Vechea provincie romană a lui Traian iese deci din nou în evidență și, prin fatalitatea așezării geografice, va trebui să aibă un rol de seamă în dezlegarea acestei mari probleme de geografie politică. Românii au ajuns din nou între Europa și Asia.¹⁵³

Acest număr a publicat de asemenea și o conferință a lui Vintilă Mihăilescu, susținută în data de 14 iunie 1941 la Societatea Regală de Geografie, cu privire la „frontul carpatic occidental”:

Poporul acesta, la el acasă în porțile Someșului, în poarta Crișului, în poarta Mureșului, în poarta de fier a Transilvaniei, în porțile de fier ale Dunării, în poarta Timocului, nu s-a ridicat și nu se ridică împotriva destinului; crede în puterea care leagă pe omul muncii de pământul părinților; crede în puterea de înțelegere și de acțiune a oamenilor predestinați, cunoaște... Poate că acesta este secretul persistenței masei românești, unitară în tot lungul Frontului Carpatic Apusean.¹⁵⁴

Acest prim număr de geopolitică militantă este completat de o contribuție a lui Philip Mosely de la Universitatea Cornell, despre Transilvania împărțită, și de o declarație a mareșalului Ion Antonescu din

de geografie și geopolitică la Universitatea din Munchen și, după unele surse, a jucat un rol important în crearea conceptului de *Lebensraum*, folosit de Germania nazistă pentru a-și justifica expansiunea. A contribuit de asemenea și la apropierea Japoniei de Axa Germania-Italia. (n. tr.)

¹⁵² *Geopolitica și Geoistoria. Revista română pentru sud-estul european*, nr. 1, septembrie – octombrie 1941, p. 58.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 66.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 74.

aprilie 1941, către *Berliner Boersenzeitung*, despre România ca „stat de necesitate europeană”: „Ordinea nouă ce se va crea în Europa pe această lozincă, găsește în poporul nostru nu adeziunea politică formală, ci propriile lui credințe în marea credință europeană în devenire”.¹⁵⁵ La sfârșit, o notă a lui Ion Conea denunța maghiarizarea Universității din Cluj: „Persecuțiile și politica maghiară în Ardealul cedat, departe de a fi izbucnirea unor patimi adverse, înăbușite prea mult, reprezintă o încercare îndrăzneată și utopică, dar periculoasă totuși pentru noi, de a folosi fiecare secundă pentru schimbarea raportului geopolitic dintre români și unguri în Ardeal”.¹⁵⁶

Volumul al doilea din *Geopolitica și Geoistoria* a apărut la începutul lui 1943, când trupele române de pe frontul de Est aveau încă vântul în pupă. În editorialul său, Brătianu critica „misiunea istorică” a Ungariei: „această ficțiune istorică, Ungaria imaginată, o Ungarie care nu există decât în mintea propagandiștilor ei de astăzi...”.¹⁵⁷ Ion Conea afirma că munții Carpați meridionali nu au fost niciodată o graniță între populațiile de pe cei doi versanți ai lor, aceste populații fiind în fapt una singură: cea românească, și cita în sprijinul său articolul lui Emmanuel de Martonne „Viața pastorală și transhumanța în Carpații meridionali”, publicat la Leipzig în 1904, în volumul *Zu Friedrich Ratzels*. Anton Golopenția se apleca asupra „preocupărilor biopolitice ungare”. Pentru a recupera Transilvania, într-un mod revizionist, se impunea în momentul acela creșterea forțată a populației până la 20 de milioane, bazinul Carpaților trebuind să fie locuit numai de unguri. Pentru sociologul român, acest lucru era imposibil dacă ne raportăm la contextul internațional de dinainte de război, și la particularitățile psiho-etnice ale ungarilor. El concluziona: „Cu greutatea lui numerică de azi, poporul maghiar nu poate (...) reclama stăpânirea teritoriilor Ungariei din fosta Austro-

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 112.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 116.

¹⁵⁷ Gheorghe I. Brătianu, „Misiunea istorică a Ungariei”, în *Geopolitică și geoistorie. Revista română pentru sud-estul european* anul II, nr. 1, ianuarie-februarie 1942, p. 10.

Ungarie. (...) Are nevoie, această Europă, să-și garanteze civilizația față de forțele Răsăritului, prin întărirea «frontierei ei răsăritene» cu elemente neariene, semiasiatice?”¹⁵⁸

Revista era plină de referințe la Ratzel, Kjellen și Haushofer, dar opera lui Emmanuel de Martonne figura de asemenea în articole. Astfel, Sever Popp cita studiul lui despre Munții Rodnei, apărut în *Lucrările Institutului de Geografie din Cluj*, în 1922, pentru a susține argumentația geopolitică referitoare la repartizarea cuvântului *plaiul* [culme rotunjită]: „în limba fiecărui popor se oglindește trecutul, căci în ea s-au imprimat multe din vicisitudinile istoriei. (...) Cuvântul *plaiul* reprezintă o pagină interesantă din trecutul nostru, păstrată în mintea și pe buzele celor care răstoarnă de două milenii glia pământului românesc”.¹⁵⁹

Ion Conea ataca un volum de propagandă revizionistă apărut la Budapesta în 1936, intitulat *Biografia frontierelor politice ale Europei central-estice*, în care autorul, André Ronai, afirma că munții Carpați constituiau „un lanț deosebit de solid și puternic”. În opinia lui Conea, Carpații erau departe de a prezenta aspectele geografice ale unei granițe naturale. În *Cercetări asupra evoluției morfologice a Alpilor Transilvaniei (Carpații Meridionali)*, de Martonne constata că traversarea acestui lanț muntos nu era „decât o plimbare”.¹⁶⁰ Iar cercetările savantului francez asupra vieții pastorale au demonstrat că acești munți constituiau centrul, mai degrabă decât marginea neamului și a puterii politice românești.

Într-un alt articol, *Destinul istoric al Carpaților*, publicat la București în 1941, Conea cita „Noua Românie” și *Europa Centrală* pentru a demonstra că arcul carpatic nu a constituit o „graniță”, așa cum încercau să demonstreze autorii maghiari ai lucrării *Ardealul istoric*: din contră, Carpații au reprezentat „coloana vertebrală” în jurul căreia s-a constituit statul român, acești munți fiind legătura dintre diversele

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 35.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 61.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 64.

populații cu care românii au luat contact. Potrivit termenilor geopoliticii germane, Transilvania era *Mittelpunkt-ul* României, iar munții erau *Erziehungshaus-ul*, sau casa de educație, a poporului român.

În studiul *Unitatea pământului și poporului român*, Vintilă Mihăilescu demonstra că România constituia o unitate climatică, hidrografică, biogeografică, etnică, economică și geopolitică. Poporul român era un popor unitar într-o țară unitară, care se găsea la el acasă pe toată întinderea ținutului carpatic, pe care îl fecondase prin munca sa anonimă.¹⁶¹ În lucrarea *Probleme de geografie românească*, apărută în 1944, Mihăilescu afirma că „niciodată mai mult ca în această perioadă, nu au ieșit în evidență mai tare și în mod mai dureros, sensul și importanța poziției și a structurii geografice a țării carpatice române”.¹⁶²

Mihăilescu și-a adăugat reflecțiile privind unitatea blocului etnic românesc și în cartea pe care a semnat-o în 1943, în colaborare cu Constantin Brătescu, Nicolae Rădulescu și Victor Tufescu, *Unitatea și funcțiunile pământului și poporului românesc*. În contribuția sa, Tufescu se interesa în principal de poziția economică a României în raport cu legătura Europa-Asia, țara sa aflându-se pe drumul spre India. Pentru Tufescu, unitatea spațială a României era o condiție a fundamentală a realizării rolului său economic european. Potrivit autorilor, România avea, în perioadele de criză europeană, o funcție deopotrivă defensivă și ofensivă, iar în perioada de pace o funcție pozitivă, adică o acțiune de neutralizare, de unificare și de reconciliere a tendințelor divergente. În alt loc, Rădulescu va face considerații geopolitice privind rețeaua hidrografică care unea România.¹⁶³

¹⁶¹ Vintilă Mihăilescu, „Unitatea poporului și pământului românesc”, *Lucrările Institutului de Geografie al Universității Regele Ferdinand I din Cluj la Timișoara*, vol. VII, 1942, pp. 3-9.

¹⁶² Vintilă Mihăilescu, *Probleme de geografie românească. Studii-comunicări-conferințe*, București, Casa Școalelor, 1944, p. 1.

¹⁶³ Nicolae Rădulescu, „Considerații geopolitice asupra rețelei hidrografice a României”, *Revista Geografică Română*, an III, fasc. I, 1940,

Geopolitologii români s-au pus direct în serviciul *Conducătorului* Antonescu. În 1942, mareșalul a comandat un atlas pentru a contracara propaganda maghiară, și în special lucrarea *Transilvania istorică* a contelui Pal Teleki, geograf și prim ministru al Ungariei. În prefața volumului *Spațiul istoric și etnic românesc*, autorii declarau:

Destinul istoric al țărilor românești este, așadar, înscris în însăși imaginea lor geografică: cadrul permanent, fondul durabil al istoriei lor, e legat de bastionul Carpaților și de valea Dunării, dar, prin jocul unei fatalități și geografice și istorice, el suferă lovitura invaziilor nomade, care se ivesc periodic din stepa rusă și asiatică. (...) Unitatea teritorială a României cuprinsă între hotarele naturale, pe care i le-au dat de secole condițiile geografice și misiunea ei istorică la marginile Europei Orientale, constituie o realitate pe care vicisitudinile politice pot, desigur, să o întunece în anumite momente, dar care rămâne întreagă, ca unul dintre temeiurile necesare și esențiale ale oricărei ordini europene, juste și durabile.¹⁶⁴

Hărțile atlasului căutau să demonstreze evoluția statului unitar român: Dacia preromană și romană, migrațiile popoarelor germanice, invaziile barbare, suzeranitatea otomană și maghiară, până la unirea tuturor provinciilor. În 1940 a survenit „asasinatul geografic, economic și etnic” al Transilvaniei. Alături de celelalte dezmembrări teritoriale ale acestui an teribil, „unitatea teritorială și politică a poporului român – după o durată de 22 de ani – a fost din nou distrusă, fără a se ține cont de faptele etnice, lingvistice, spirituale, geopolitice, economice etc., pe care ea fusese și rămâne fondată”. Acest lucru a justificat invazia tactică a URSS-ului, pe care mareșalul Antonescu a explicat-o astfel în 10 mai 1942: „Am întors vestul țării înspre est, iar din est vom merge să cucerim vestul”. Harta Transnistriei era însoțită de acest comentariu: „în câteva luni de administrație românească, viața și-a reluat mersul normal. Universitatea din Odessa și-a deschis cursurile. Căile ferate au fost

¹⁶⁴ *Spațiul istoric și etnic românesc*, București, Editura Militară, 1992, pp. 1-3.

normalizate și îmbunătățite, iar întreaga regiune a dobândit o prosperitate de netăgăduit”.

În 1941, la ordinul mareșalului, Institutul Central de statistică, sub conducerea lui Anton Golopenția, a organizat o expediție dincolo de Bug, pentru a identifica populațiile românești. A fost vorba nu doar de a identifica populația românească a localităților cunoscute drept românești din rapoartele unităților militare, ci de a controla întreg spațiul care se găsea între Bug și front pentru a depista așezările încă necunoscute de la sud de linia Uman-Harkov din Ucraina. Între august 1942 și mai 1943 echipa lui Golopenția a făcut cercetări în Crimeea, și pe litoralul Mării Azov, la Melitopol, Rostov, în bazinul Donului, și în regiunile Harkov, Kiev, Vinuta și Proscunov. În districtele care aparțineau guberniei Nikolaiev (unde se găsea majoritatea vechilor așezări românești din Ucraina de dincolo de Bug) echipa a identificat 42 de sate românești sau care aveau cartiere românești distincte, totalizând 90.000 de suflete. De asemenea, echipa a identificat păstori români răspândiți în Crimeea și a prospectat zonele locuite de români pe malurile Niprului.¹⁶⁵

Însă frontiera României nu se va întinde dincolo de Bug, iar Transnistria însăși va servi mai ales ca o groapă de gunoi etnică, loc de deportare pentru evreii din Basarabia și Bucovina, dintre care 90.000 își vor pierde viața aici, alături de circa 130.000 de evrei ucraineni, dispăruți sub regimul administrației românești. Proiectul efemer al unei anexări a părții „românofone” a Iugoslaviei nu se va concretiza nici el. Pentru regimul Antonescu, prima prioritate a rămas recuperarea Transilvaniei de Nord.

Totuși, vorbim despre o perioadă fastă pentru acești cercetători. În 1942, Victor Tufescu a primit premiul George Vâlsan pentru lucrarea *O regiune de vie circulație – Poarta Târgului Frumos*, care se referă la

¹⁶⁵ Vezi Ștefan Conea (dir.), *Anton Golopenția. Restituiri*, București, Editura Ararat, 1995.

interdependența complexă dintre fenomenele umane și condițiile fizice. Tot în 1942, Tufescu a fost ales membru al Academiei de Științe din România, și i s-a alăturat prietenului său Vintilă Mihăilescu, el însuși membru corespondent al Academiei Române încă din 1939, în redacția *Buletinului Societății Române Regale de Geografie*. Mihăilescu a devenit secretar general al Ministerului Culturii Naționale și Cultelor, și, împreună cu Tufescu și Morariu, a înființat Institutul de cercetări geografice al României.

Al Doilea Război Mondial al lui Emmanuel de Martonne

În pofida statutului său de figură urâtă de către geografii germani, de Martonne nu a fost persecutat în momentul sosirii Wehrmacht-ului pe strada Saint-Jacques, la Paris. Desigur, notițele sale au fost confiscate, însă el nu a împărtășit soarta colegilor săi evrei, precum Jean Gottmann, pe care l-a ajutat să se refugieze în Statele Unite, și Jacques Ancel, care a murit la scurt timp după eliberarea din lagărul de la Drancy, ca urmare a condițiilor vitrege îndurate în timpul detenției sale. În fapt, simpatiile sale sunt mai degrabă mareșaliste. De Martonne va continua să joace un rol central în viața geografiei franceze. Ales membru al Academiei de Științe în 1942, el este autorul celui de-al șaselea volum al *Géographie Universelle*, despre Franța fizică, apărut în 1942, înainte de a obține, în 1943, crearea unei licențe și a unui examen de agregatie în geografie.

În timpul războiului, se pare că de Martonne a avut puține legături cu foștii săi elevi români trecuți la geopolitică. Dar s-a străduit să reia contactul cu prietenul său Emil Racoviță, de la Universitatea din Cluj, a cărei Facultate de Științe se refugiase la Timișoara din momentul anexării maghiare (după revenirea maghiarilor la Cluj, strada Emmanuel de Martonne a fost redenumită strada Teatrului). A durat ani până să se înfăptuiască această reluare de contact. La 23 aprilie 1943, Racoviță i-a

scris în cele din urmă, pentru a confirma primirea unei scrisori expediate de către Ion Dragu¹⁶⁶:

Comunicările poștale cu întreaga Franță au fost reluate de puțin timp, dar sunt lente; e nevoie de circa o lună pentru ca o scrisoare sau un imprimat să ajungă la destinație. Suntem astfel la curent cu ce se petrece la Paris și în Franța prin lectura revistelor *Gringoire*, *Sept jours*, *Présent* și a altor săptămânale, căci de mai bine de un an cotidienele nu mai ajung la noi. Pe de altă parte, *Universul*, alte câteva ziare românești și gazetele din Elveția ne informează prin intermediul cronicilor corespondenților lor. Însă ceea ce ne-a lipsit până în prezent au fost știrile mai detaliate și mai intime ale unor prieteni buni și dragi așa ca voi, iar asta a fost dureros pentru noi, așa încât să vă revedem scrisul, ne-a provocat o mare bucurie.

Racoviță și soția sa l-au felicitat pe Emmanuel de Martonne pentru alegerea sa în cadrul Academiei de Științe:

Toate Academiiile sunt predispuse la desemnări care durează, de aici alegerea cu întârziere. Ne bucurăm pentru tine și pentru geografie că ai putut să îți continui lucrările și predatul. Este o mare șansă că ți-ai putut păstra intactă organizația științifică, că nu ești un *refugiat* ca noi, care avem toată averea noastră personală și științifică la Cluj, ceea ce a împiedicat orice activitate de punere la punct și de redactare a câtorva memorii pe care le am în lucru de multă vreme. Pe de altă parte, nu pot întreprinde cercetări noi fără materialul necesar și fără fonduri de explorare care, la prețurile actuale, ar trebui să fie de zece ori mai considerabile decât înainte de război.

Racoviță trece apoi la informații privind învățământul geografic în România, începând din 1940:

În 1942, Meruțiu era singurul profesor reprezentând această disciplină la Timișoara. Fiindcă avem de asemenea o licență de geografie combinată cu istoria, ca materie secundară, Opreanu, cel de-al doilea profesor de geografie al nostru, a rămas la Sibiu cu Facultatea de Litere. În 1942, ministrul general Rosseti, pe care îl cunoști foarte bine, și care a fost un excelent ministru al culturii naționale, l-a trimis pe Meruțiu la pensie. În luna ianuarie a acestui an, Meruțiu a murit. Opreanu i-a urmat la catedra de geografie generală, iar Morariu a fost numit titular al catedrei de geografie

¹⁶⁶ Ioan Dragu (1889-1977), născut Ionel Drăgescu, a fost ziarist, scriitor și diplomat. În perioada celui de-al doilea război mondial a condus Serviciul de Presă al Ambasadei României de la Paris, iar apoi al Legației României de la Vichy (n. tr.)

fizică. Mai există, de asemenea, un conferențiar care face cursul de istorie pentru geografi, și un alt conferențiar, Manciuile, care e însărcinat să predea geografia României, și a cărui specialitate este de asemenea mai mult istorică decât geografică. Vezi așadar că avem multe „cursuri”, dar trebuie să mărturisesc că aș prefera mult mai multe „cursuri” de geografie. Trebuie totuși să considerăm drept circumstanțe atenuante faptul că deplasările sunt dificile din cauza cheltuielilor considerabile pe care le reclamă orice călătorie, chiar și una restrânsă, la obiective geografice nu prea îndepărtate; iar studenții noștri continuă să fie jalnic de săraci.

Acestea fiind spuse, continua Racoviță, Banca Națională tocmai anunțase că putea efectua, din nou, plăți în Franța, ceea ce permitea să se repună la curent cu lucrările actuale:

Am profitat ca să comand câteva noi cărți franceze, și chiar unele vechi, pentru că trebuie să reconstitui, pornind de la zero, biblioteca foarte bogată pe care o alcătuisem la Cluj și care, potrivit dreptului internațional public, este acum proprietatea statului maghiar. Ți-aș fi foarte recunoscător dacă mi-ai confirma primirea acestei scrisori printr-o carte poștală și mi-ai indica de asemenea cine a editat a ta *Geografie Fizică a Franței*, pe care doresc să o comand pentru Institutul meu. Mi-ai face un serviciu dacă ai adăuga o listă a tratatelor de etnografie, etnologie și folclor apărute începând din 1936: îl cunosc pe cel din 1936 al lui Saintyves și pe cele ale lui Montandon din 1934 și 1935 și de dinainte. Iar dacă ai timp să îmi transmiți noutăți despre *Prietenii Universității din Cluj*, despre „comete” și mai ales despre „planete”, mi-ai face mare plăcere.

Racoviță adăuga la această scrisoare o lungă descriere a „tribulațiilor” personale și profesionale pe care el și colegii săi le cunoscuseră începând din momentul dezmembrării României Mari:

În 1 septembrie 1940 am fost invitați (dacă pot spune așa), ca în 10 septembrie să cedăm reprezentantului guvernului maghiar orașul Cluj și universitatea noastră, ordin complet neașteptat, căci toată lumea credea că vom păstra acest oraș. Nimic nu era pregătit pentru evacuare, nici material de împachetare, nici mijloace de transport, așa că am plecat, soția mea și cu mine, cu doar câteva cufere, abandonând întreaga noastră avere personală: rezervele de mobilier, biblioteca, colecțiile, materialul de camping etc. Din ceea ce aparținea Institutului de Speologie, nu am putut lua cu mine decât arhivele oficiale. Am transportat de asemenea toate arhivele „*Arhivelor*” noastre. Credeam de altfel că în câteva săptămâni aveam să mă pot

reîntoarce la Cluj pentru a-mi lichida avutul imobiliar și pentru a transporta mobilierul în România. Din numeroase motive independente de voința mea, această operațiune nu a putut fi făcută până în prezent; sper să o pot realiza vara viitoare, dacă guvernul maghiar nu vede vreun inconvenient în asta.

Racoviță este așadar constrâns să se ocupe de instalarea universității și mai ales de cea a Facultății de Științe, o sarcină grea atunci când era vorba de a așeza instituții asemănătoare în orașe suprapopulate de emigranți care fugeau din fața ocupației. Racoviță pune în contrast, destul de nedrept, condițiile dificile ale acestei reorganizări, cu cele de care beneficiau de Martonne și colegii săi după prăbușirea Franței din mai-iunie 1940:

Primul an a fost folosit pentru lucrări de instalare și amenajare (în localuri care nu erau destinate să devină laboratoare), pentru a obține fondurile substanțiale și indispensabile, pentru a le transforma în mobilier, instrumente, aparate, diverse produse, biblioteci etc. etc. Voi, care nu ați suferit nicio schimbare în ceea ce privește dotările voastre științifice, nu puteți concepe ceea ce înseamnă: să reconstitui o facultate, pornind aproape de la zero și asta într-o perioadă de război mondial! Voi, care nu aveți alte preocupări decât să vă continuați cercetările într-un laborator „funcțional”, nu vă puteți da desigur seama de ceea ce a însemnat asta din punct de vedere al timpului, al problemelor, al cheltuielilor și mai ales al formalităților, impuse de activitatea mai debordantă ca niciodată a domnului Birocrătescu.

Învățământul pentru nivelul licență a funcționat totuși încă de la început în bune condiții pentru cei 300 de studenți ai lor, însă laboratoarele de cercetare nu erau încă suficient dotate cu materiale, aparate și cărți:

Timișoara, care este un oraș comercial foarte înfloritor (100.000 de locuitori și 20.000 de refugiați), nu deține de fapt nicio resursă de material științific și bibliografic. Au fost făcute de multă vreme comenzi mari, însă livrările întârzie mult. A trebuit să ne construim mobilierul în regie [proprie]: tot mobilierul Institutului a fost făcut după planurile mele și încă mi-a mai rămas de dat spre fabricare. Furnizorii străini: Zeiss, Leitz, Leutenschlager, Reichert etc., nu au livrat aproape nimic din comenzile făcute în 1940.

Bănuieți desigur de ce: toată lumea lucrează pentru război. Când totul va fi primit, vom fi bine dotați, vom fi de fapt bine aprovizionați cu tratate, enciclopedii, monografii în limba germană, însă frumoasa colecție de periodice complete pe care o aveam la Cluj nu va putea fi înlocuită, din păcate!

Din mai până în noiembrie 1941, Racoviță a prezidat la București comisia de redactare a unei noi legi a învățământului superior; și-a petrecut restul timpului la Timișoara, cu excepția unor scurte sejururi la București și Sibiu, sediul rectoratului universității clujene. Această perioadă a fost dedicată muncii administrative: rapoarte, statistici, propuneri de reglementare, constituire de dosare, prezentarea unor revendicări în numele Facultății. Racoviță și-a continuat lista de plângeri:

Chiar pentru Academia Română și pentru societățile noastre științifice, am consumat timp și [am depus] eforturi de organizare și de reglementare, sarcini care mi-au fost impuse în ciuda împotrivirii mele pentru motivul invocat mai sus. Mai mult, la noi, se cheltuie mult timp pentru foarte numeroasele ceremonii oficiale, și încă pentru organizarea a și mai numeroase vizite ale colegilor, savanților, miniștrilor, literaților, artiștilor, muzicienilor etc. germani, italieni, croați, slovaci și finlandezi. Din toate aceste avataruri a decurs faptul că nu am putut să fac cercetări științifice. De altfel, Institutul meu nu este încă suficient de utilat, iar toate instrumentele, aparatele, cărțile și colecțiile, care sunt proprietatea mea personală, se află în continuare la Cluj, după cum v-am indicat.

El evoca apoi dificultățile vieții cotidiene cu care se confruntau acești refugiați:

Până la 15 octombrie 1941, eu și soția mea am locuit într-o cameră la hotel; începând de la această dată ne-am putut spori confortul (dacă putem spune așa!), închirind două camere mobilate, operațiune care nu a fost ușoară, căci criza locuințelor este mai intensă, cel puțin la noi, decât aceea care a urmat războiului din 1914. La Sibiu, și de asemenea la Timișoara, foarte mulți refugiați din Transilvania ocupată și foarte multe administrații de stat și-au disputat puținele locuințe care erau disponibile.

După cinci luni de demersuri, am putut în cele din urmă să închiriem, la 1 decembrie 1942, un mic apartament convenabil de 3 camere, pe care l-am mobilat foarte sumar, cu câteva mobile luate din vechea reședință a

strămoșilor mei, situată în Moldova; numai de o lună putem spune că suntem «la noi acasă» și că ne putem lipsi de folosirea restaurantelor, ale căror prețuri deveniseră ruinătoare și a căror bucătărie era din ce în ce mai mediocră.

Iată acum alte câteva din informațiile cerute, referitoare la maniera în care trăim. Până în prezent, noi, vegetarieni și mâncători frugali, am fost puțin deranjați de restricțiile care au fost aplicate în toate țările Europei, și inclusiv în a noastră. Ca și tine, avem cartele pentru multe provizii: pâine, zahăr, ulei, tapioca, apoi două zile de carne de măcelărie, cinci zile de pâine și 2 zile de patiserie pe săptămână. Bonuri, în număr foarte limitat, sunt necesare pentru a pingeli pantofii, sau pentru a cumpăra pantofi standardizați; aceia pe care îi poți cumpăra la liber au prețuri astronomice: de la 3 la 5000 de lei, căci o parte din piele este rezervată pentru armată. În general, mărfurile curente se găsesc, la prețuri mari, iar eventuala lor lipsă nu este decât una temporară. Pentru încălzire, se poate procura, fără prea multe greutate, lemn, cărbune și petrol.

Una peste alta, până în prezent suntem ușor raționalizați, mai strict la oraș, dar la noi există de asemenea și burtoși care și-au pierdut burduhanul, ceea ce de altfel le-a fost salutar. Inutil să vă spun că teatrele, cinematografele, cafenelele și restaurantele fac multe afaceri. În ceea ce privește stingerea luminilor pentru apărarea aeriană, ea nu este aplicată la Timișoara în mod continuu decât de trei luni.

Însă Racoviță se întoarce în mod inevitabil la misiunea sa științifică:

Ceea ce îmi provoacă o mare durere personală este faptul că nu pot să dispun de biblioteca mea și de materialul meu științific rămas la Cluj și că înaintez prea lent în reconstituirea Institutului meu. Dacă nu voi ajunge să îl fac „funcțional” în timpul vieții mele, mie teamă că va dispărea, ca atâtea alte „creații” meridionale, orientale sau mediteraneene.

În răspunsul său din mai 1943, de Martonne relativiza, pe bună dreptate, necazurile clujenilor aflați în exil:

Sunt bucuros să văd că, deși aveți destule necazuri și activitatea ta e absorbită de mii de sarcini administrative, deși dna Racoviță a trebuit să se adapteze la o viață de refugiat puțin confortabilă, cel puțin aveți satisfacția că ați adus servicii [țării], menținând aproape speranța unui cămin întrucâtva refăcut. Mi se pare de asemenea, și sunt foarte bucuros pentru voi – că sunteți mai puțin raționalizați decât suntem noi aici: Lațul se strânge tot mai tare de la trimestru la trimestru și de la lună la lună. Trebuie să ne resemnăm să recurgem la piața neagră, care multiplică de 10 sau de 20 sau

de 30 de ori prețul untului sau al pantofilor. Pentru viața Institutului meu de Geografie mă văd confruntat cu aceeași nevoie: să cumpăr hârtia de calc și alte câteva consumabile indispensabile, cu de 5 sau de 10 ori mai mult decât prețul normal. Imaginați-vă, și cărțile mele sunt ele însele obiecte de speculă. *Geografia fizică a Franței*, apărută acum 4 luni (și vândută deja în 6000 de exemplare), nu se mai găsește decât la Armand Colin, care refuză să o dea depozitarilor care speculează (comandând 10 sau 15 exemplare, ca să nu vândă decât 2 sau 3 și să stocneze diferența, așteptând ridicarea prețului sau chiar oferind clientului care insistă, să îi cedeze un exemplar cu 100 de franci în plus!). Aceeași aventură cu a cincea ediție a *Tratatului meu de Geografie fizică*. Toată lumea blestemă piața neagră, iar toate măsurile luate împotriva ei: arestările, confiscările, condamnările, nu au niciun efect. Ceea ce oferă piața normală este mult prea neîndestulător. Pentru a nu slăbi prea tare, trebuie să profiți de ocaziile care apar, în limita posibilităților tale.

De Martonne trece apoi la eforturile făcute pentru a menține viața științifică în Franța:

Au fost întreruperi cu periodicele (care au ajuns, așa cum o știți, până la oprirea completă a *Dărilor de Seamă ale Academiei de Științe* timp de mai mult de 6 luni, întârziere care nu a fost încă recuperată; la fel pentru *Analele de geografie*). Însă viitorul pare din ce în ce mai amenințător. Iar eu pierd de asemenea mult timp cu administrația. Miniștrii Educației Naționale care s-au succedat au bulversat întreg edificiul universitar. Am profitat de ocazie ca să [încerc] să îi fac geografiei locul cuvenit. N-am putut nici măcar să o fac să treacă la Facultatea de Științe. Nici chiar să îi asigur o situație călare peste două familii, [deși] am crezut că am obținut o licență și un examen de agregatie de geografie separat. Decretele erau apărute, dar s-a amânat aplicarea, iar în prezent nu știm ce se va întâmpla anul viitor. Am luptat și am reînceput să redactez rapoarte, să-l vizitez pe ministru și pe directorii diverselor servicii etc. etc. A trebuit să aranjez treburile, să redactez chiar programe de învățământ secundar!... Trebuie de asemenea să apărăm personalul Institutului (mărit cu asistenții tehnici care mi-au fost destul de utili și cu școala mea de cartografie) și chiar elevii amenințați de rechiziție. Mi-e teamă că ultima tranșă va fi luată în această vară.

Pentru de Martonne, singura satisfacție care a rezultat din evoluția situației generale a fost posibilitatea de a merge să se odihnească la el la țară „în acea casă din Rusquerolles, cocoțată la 500 de m în pădurile și în haosul stâncilor de deasupra Castres-ului. Vom încerca să profităm din

plin...". O altă plăcere a fost reluarea relațiilor cu unii colegi din „țările prietene”:

Această izolare dă impresia de asfixie. Să încercăm deci să profităm de toate ocaziile. Mi se oferă să transmit înspre voi tot ceea ce doresc. O să îi dau lui Marinescu un exemplar din a mea *Geografie a Franței*, de oferit prietenului Raco[viță]. Dacă vreo câțiva librari ar vrea să achiziționeze unul, ar face bine să se adreseze direct la A. Colin, pentru motivul explicat mai sus. Vă rog să transmiteți dnei Raco[viță], o dată cu omagiile mele și cea mai frumoasă amintire din partea soției mele. Urări de prietenie de asemenea lui Opreanu și lui Morariu, despre care aș fi bucuros să am câteva vești.

La 9 august 1943, Racoviță i-a răspuns prietenului său, pentru a confirma primirea *Geografiei fizice a Franței*, trimisă de Ministerul Afacerilor Externe:

Vă mulțumesc foarte mult pentru carte, și am fost foarte mișcat de dedicație. Ea definește în trei cuvinte cea mai bună perioadă a vieții mele, cea dintre 1886 și 1920. Da, în timpul acestor 34 de ani am fost la mine acasă în Franța. Însă Franța, cu forma și cu fondul ei, va fi până la sfârșitul vieții mele la ea acasă, în mine. De la primirea cărții mi-am acordat plăcerea de a citi cele trei capitole consacrate Pirineilor și Alpilor, regiuni care îmi sunt bine cunoscute. Această excursie livrescă, în compania ta, m-a încântat și m-a făcut să înțeleg mai multe fapte care m-au uimit, și pentru care nu avusesem explicație.

El a continuat lupta pentru a redobândi materialul pe care îl lăsase în Ardeal:

Sper ca la sfârșitul lui septembrie să merg la Cluj pentru 15 zile și să îmi aduc bunurile științifice personale, care de altfel sunt considerabile, atât în ce privește cărțile, aparatele, cât și colecțiile. Deoarece numai acel material, cel care aparține Institutului, deci statului, rămâne în mod necesar proprietatea ocupantului.¹⁶⁷

La 29 ianuarie 1944, Robert FICHEUX îi trimitea urările sale de An Nou lui Emil Racoviță:

¹⁶⁷ Această corespondență dintre Racoviță și de Martonne se găsește la Institutul de Geografie de la Paris, în fondul De Martonne.

Viitorul rămâne nesigur și mai mult ca niciodată trebuie să trăim din speranță. Asta facem aici, unde ne așteptăm la evenimente apropiate. Însăși presa germană lasă să se întrevadă o acțiune britanică în Vest, și ne dăm seama foarte bine că ea nu poate fi făcută fără sacrificii. Nu mă gândesc la o debarcare în Bretania a Anglo-americanilor, dar vom primi cu siguranță niște gloanțe de mare calibru. De aceea ne păstrăm sihăstria de la țară, unde cel puțin Marie-Claude trăiește mai liniștită, ducem lipsă de confort, dar suntem mai feriți de pericol decât în orașul învecinat (...). Am reușit să mă întâlnesc cu dl de Martonne, a cărui fiică se află acum în Spania; în primăvara asta, el însuși este invitat în Portugalia. Când oare ne vom putea întoarce în Ardeal, pe strada Elisabeta?¹⁶⁸ Aveți noutăți? Am putut să aflu prin Morariu, Berileanu, V. Mihăilescu, cum o duceți și ce se întâmplă cu activitatea universitară. Nu putem decât publica mai puțin, din lipsă de hârtie și „posibilități”. Este inutil să vă spun cât de mult ne dorim ca toate aceste necazuri să ia sfârșit. Din fericire, iarna a fost blândă în Bretania și primăvara va veni curând. Flori sau bombe? Deoarece călătoriile sunt foarte grele și neplăcute, ba chiar periculoase, merg rar la Paris, cel mult o dată sau de două ori pe an. Ca urmare, trăim în mod egoist în familie. La facultate, calm și un auditoriu, în cea mai mare parte, firește, feminin. Lipsa revistelor străine este supărătoare, și tânjim să regăsim o atmosferă mai destinsă. Esențialul este să rezistăm până la capăt, și asta este și ceea ce ne străduim să facem, nu fără eforturi. Parisul ni s-a părut atât de posomorât, încât preferăm viața pe care o ducem la țară, aici găsim și câteva suplimente alimentare, ceea ce este demn de apreciat. Sacrificându-ne, ne putem ajuta familiile de la Paris, mult mai strâmtorate decât noi. Să sperăm că trăim ultima iarnă de război. Dar ce va fi după război? Ne putem aștepta la atât de multe greutăți, încât zadarnic am încerca să ne imaginăm cum va arăta Europa în viitor.¹⁶⁹

De fapt, de la sfârșitul lui 1942, războiul a început să meargă rău pentru Axă: debarcarea anglo-americană din Africa de Nord, victoria de la El Alamein, menghina infernală de la Stalingrad, în care România și-a pierdut trei sferturi din soldați și aproape tot armamentul. În Franța, propaganda română, care lauda reușitele armatei sale alături de *Wehrmacht*, s-a întâlnit cu din ce în ce mai multă ostilitate, și a pus în

¹⁶⁸ Strada Elisabeta este adresa unde se găsea casa lui Emil Racoviță, în timpul șederii sale la Cluj. Azi, aceasta se numește strada Emil Racoviță (n. tr.)

¹⁶⁹ Gh. Racoviță, Ana-Maria Stan (ed.), *op. cit.*, pp. 305-306.

dificultate „prietenia franco-română”. Un exemplu al inflexibilității mesajului propagandei române în Franța este raportul lui Eugen Ionescu, secretar de presă la Legația română de la Vichy și viitor dramaturg al absurdului, din 2 noiembrie 1942. Acesta vorbea despre proiectul unei reviste de cultură românești în Franța:

Pentru a interesa publicul francez, ar trebui să avem în această revistă colaboratori francezi (reiese de aici că revista va dobândi caracterul unei „publicații de studii franco-române”) – care să fie aleși dintre istorici, filologi și scriitori, pentru ca revista să aibă un caracter deopotrivă literar și științific.

Ionescu se apleca apoi asupra obstacolelor ridicate în fața succesului acestei reviste:

Un alt dezavantaj este constituit de rigoarea cenzurii care, – conformându-se consemnului de „neutralitate” –, ne-ar putea crea dificultăți dacă am voi să publicăm articole tratând în chip direct despre problema Ardealului sau a relațiilor româno-maghiare; problema ar putea, totuși, să nu fie absentă, ci să fie abordată indirect: prezentarea istorică, realitățile folklorice etc. Francezi cunoscători ai României, scriitori, istorici, geografi (Paul Morand, Lucien Romier, P. Henry, de Martonne, A. Dupront), ar putea, și ar fi preferabil s-o facă și adesea, să scrie despre aceste lucruri. Față de unele dezavantaje, apariția unei reviste de studii române în Franța ar prezenta și unele avantaje considerabile (...). O revistă publicată în Franța, într-un contact direct și permanent cu mediul francez, nu ar părea o revistă străină, și mai ales una de propagandă străină, ci una de „studii franco-române”, de istorie, folclor, filologie și literatură (...). O revistă „străină” ar fi suspectată, nu ar fi citită și nu ar aduce servicii reale: [ea] trebuie să fie, o repetăm, o revistă de cultură din care, evident, politicul nu se exclude; acesta făcând el însuși, cum bine se știe, parte integrantă din „stilul unei culturi”.¹⁷⁰

Această revistă franco-română nu a văzut lumina zilei. Însă propaganda „ne-politică” în favoarea prieteniei franco-române a continuat, mai ales în ianuarie 1944, o dată cu trimiterea unor provizii către copiii și universitarii francezi, printre care s-a numărat și Emmanuel de Martonne: astfel România, grâнарul Europei, a venit în ajutor „surorii

¹⁷⁰ S.A.N.I.C., MPN, dosar 908.

mai mari” – Franța. La 30 ianuarie 1944, un corespondent cultural al Legației române, cu pseudonimul I. Ureche, doctorand în filozofie la Sorbona, a înaintat către Vichy un „Raport asupra conversațiilor cu profesorii universitari Emmanuel de Martonne și Mario Rocques”. Ureche le-a înmânat mai întâi alimentele trimise de către Ministerul român al Afacerilor Externe, pentru care aceștia și-au exprimat recunoștința: „ei au subliniat frumusețea gestului făcut față de Franța de către guvernul nostru prin trimiterea a 75 de vagoane de hrană destinată orfanilor Franței, un gest care continuă să reverbereze în sufletul francezilor, lucru dovedit de faptul că jurnalul de știri care relatează despre livrarea acestor provizii este primit cu aplauze în sălile de cinema”. Apoi, conversațiile au abordat situația militară, care vedea o înaintare fulgerătoare a Armatei Roșii, mai ales către granițele românești:

Este, desigur, inutil să subliniez atenția și căldura cu care se interesează de tot ceea ce este românesc, acești vechi și încercați prieteni ai țării noastre, interes sporit de actualele împrejurări și mai ales de îngrijorarea cu care privesc perspectivele de viitor ale României. (...) Evident, opinia lor este că România nu s-ar putea salva decât printr-o trecere de partea Aliaților, fără să piardă din vedere situația noastră actuală și nici riscurile pe care le-ar comporta acest fapt. (...) Pentru D-l prof de Martonne problema este clară: România, vrând-nevrând, va intra în sfera de influență a Rusiei și nu vom putea face altceva decât să ne aranjăm ca în schimbul Basarabiei să obținem retrocedarea Transilvaniei ocupate, cu oarecare mici modificări de teritorii și un schimb de populații. În această privință a ținut să-mi semnaleze faptul că vice-președintele comisiei anglo-saxone pentru reglarea chestiunilor europene, după război, este un oarecare BAUMANN, foarte bun prieten al D-sale, bun cunoscător al situației din Europa și autor al unor importante lucrări științifice. În această comisie ar mai fi și prof Johnson de la Columbia University, iarăși un foarte bun și vechi prieten al D-lui de Martonne. Reamintindu-mi cât de folositor a fost polonezilor expertul englez care, bun cunoscător al istoriei și geografiei lor, a avut un rol foarte important la fixarea granițelor Poloniei de după războiul trecut, ca și Dl de Martonne însuși de altfel, el și-a exprimat părerea că n-ar trebui să pierdem din vedere acest lucru. D-sa ar fi foarte fericit să ne poată fi util datorită acestor legături de prietenie cu Baumann și Johnson, și probabil și cu alți colegi care ar figura în această comisie, a cărei compoziție n-o cunoaște. Bineînțeles, a adăugat D-sa, această

chestiune va trebui considerată cu cea mai mare discreție și îndemânare. (...) Cu D-l de Martonne m-am întreținut și asupra chestiunii propagandei noastre în Franța, D-sa interesându-se despre numărul pe care revista *Pyrénées* urmează să-l scoată despre România, și pentru care a dat un articol, subliniind că singurul mijloc eficace de propagandă pentru noi sunt studiile și cărțile semnate de francezi, mai ales de cei care sunt deja cunoscuți.¹⁷¹

Însă datorită evoluției rapide a situației din Franța din cursul anului 1944, acest număr din *Pyrénées* nu va vedea nici el lumina zilei.

La București, ministrul Franței, Paul Morand, i-a adresat lui Pierre Laval un lung raport intitulat „Marșul spre Bizanț”: pentru acest scriitor-diplomat cu tendințe dostoevskiene, politica externă a URSS-ului continua ambițiile mediteraneene ale imperialismului rus.¹⁷²

De asemenea, la București, al treilea și ultimul volum din *Geopolitica și Geoistoria*, apărut în primăvara lui 1944, stătea mărturie cu privire la schimbările dramatice ale situației geopolitice și anticipa sfârșitul războiului mondial. În editorialul său, Gh. Brătianu se apleca asupra noii reforme constituționale sovietice, o reformă care „nu aduce decât prea puține modificări unei ordini de mult stabilite”.¹⁷³

G. Giuglea oferea „chei pentru a înțelege continuitatea noastră în Dacia, prin limbă și toponimie”, citând *Europa Centrală* și studiile publicate de către de Martonne în *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*. Preocupările geopolitice ale lui Ion Conea se orientau de acum înainte spre Est: „dacă poziția geopolitică a unui stat reiese, în primul rând, din considerarea lui în raport cu vecinii, înseamnă că poziția geopolitică a Statului român se va defini mai ales din considerarea sa în raport cu Rusia”.¹⁷⁴ Potrivit lui Conea, România ar face

¹⁷¹ S.A.N.I.C., MPN, dosar 935.

¹⁷² A.M.A.E. Franța, Seria Bucurest, dosar 415, raport din 16 decembrie 1943.

¹⁷³ *Geopolitica și geoistoria. Revista română pentru sud-estul european*, an III, nr. 1, martie-aprilie 1944, p. 12.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 65.

parte dintr-o zonă de fricțiune politică foarte sensibilă, dintr-un vast teritoriu tampon:

Acest teritoriu – orientat nord-sud și cu extremitățile geografice în Murmansk și capul Matapan – înglobează următoarele națiuni: finlandeză, estonă, letonă, lituaniană, poloneză, cehoslovacă, maghiară, română, bulgară, sârbă, albaneză, greacă. În literatura geopolitică, acest teritoriu este cunoscut și definit ca o zonă de «cutremure politice»: *Schütterzone*, *Teufelsgürtel*, *Zwischen-Europa*. Cele aproximativ 100 de milioane de locuitori ai acestui teritoriu aparțin la cel puțin 10 națiuni. De o parte și alta a acestui teritoriu-tampon stau cele două Europe, cum s-a spus: Europa germană și romanică în Vest, Europa slavă sau rusă în Est; Europa de vest industrială, Europa de est agricolă. Poziția geopolitică a României este, așadar, una prin excelență de *Zwischenlage*, ca să împrumutăm acest termen din literatura geopolitică germană. (...) Statele mici și statele tampoane îndeplinesc, în viața și harta politică a planetei, funcția unor amortizoare vii între Marile Puteri. (...) Prin urmare, așezarea sau poziția geopolitică a României este una *centrală* prin excelență.¹⁷⁵

Acest ultim număr reproducea de asemenea și conferința susținută de Conea la Institutul de geografie militară, cu privire la toponimia de pe harta țării. Conea s-a bazat pe studiul lui Emmanuel de Martonne privind toponimia naturală a regiunile montane înalte, și mai ales a Carpaților Meridionali, pentru a reafirma continuitatea și integritatea unui teritoriu românesc amenințat și de alte seisme geopolitice.

Un semn că vântul își schimba direcția: în aprilie-mai 1944 Belu Zilber, un lider al Partidului Comunist Român, i-a recomandat tovarășului său Lucrețiu Pătrășcanu să îi ceară lui Anton Golopenția ajutorul pentru răspândirea pe front a manifestului regelui, care propunea trecerea României de partea Aliaților. La 23 august, regele Mihai i-a arestat pe mareșalul Antonescu și pe Mihai Antonescu, ministrul afacerilor externe. Astfel avea să înceapă o nouă luptă a armatei române, de această dată împreună cu Armata Roșie, pentru a recuceri Ardealul.

¹⁷⁵ *Ibidem*, pp. 65-66.

Anexe foto

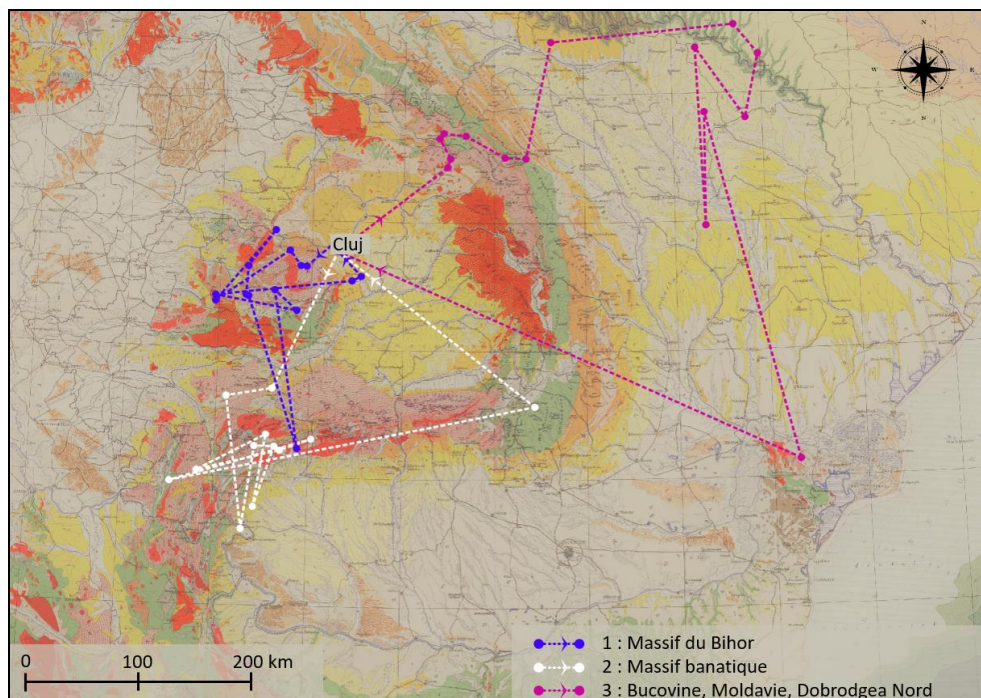

Foto 1. Hartă cu itinerariile celor 3 mari excursii geografice conduse de Emmanuel de Martonne în România, în anul 1921.

Sursa: <https://miralta-edito.wixsite.com/centenaireexposition/poster3a> (desen de Edwige Motte)

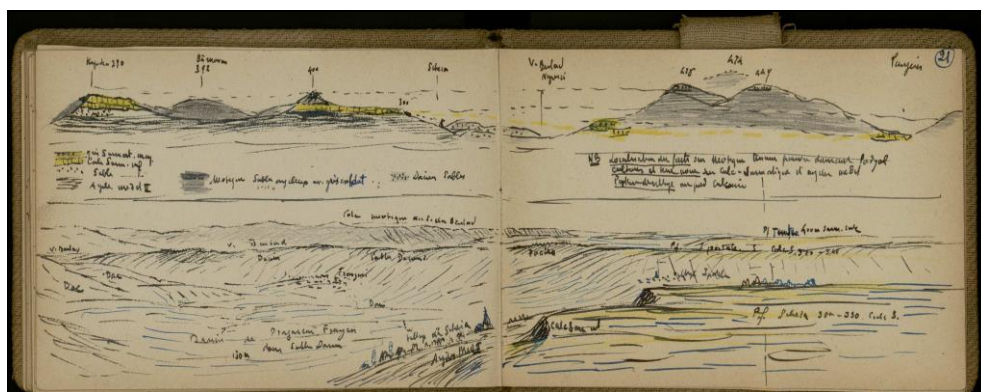

Foto 2. Pagină din carnetul de teren nr. 16 al lui Emmanuel de Martonne, folosit pe parcursul celei de-a treia excursii științifice din România (Bucovina, Colinele Moldave, Dobrogea), 1921.

Sursa: Bibliothèque Numérique de la Sorbonne, Fondul Emmanuel de Martonne, <https://nubis.univ-paris1.fr/ark:/15733/kfrj>

Foto 3. Emmanuel de Martonne, călare, în munții Bihorului, 1921.

Sursa: *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*, vol. 1, 1922

Foto 4. Emmanuel de Martonne și grupul său de excursioniști, primiți într-un sat din Transilvania, 1924.

Sursa: Muzeul de istorie a Universității Babeș-Bolyai

Foto 5. Emmanuel de Martonne și participanți la excursiile sale geografice, în ascensiune la Pietrele Doamnei (în Bucovina), 1921.

Sursa: Colecția fotografică E. de Martonne, CNRS, UMR PRODIG, Paris, cota EU357(015).

Foto 6. Cetatea Hotinului (azi în Ucraina), fotografiată de către Emmanuel de Martonne în 1921, în timpul excursiilor sale geografice prin România Mare.

Sursa: Muzeul de istorie a Universității Babeș-Bolyai

Foto 7. Emmanuel de Martonne, circa 1930

Sursa: Muzeul de istorie
a Universității Babeș-Bolyai

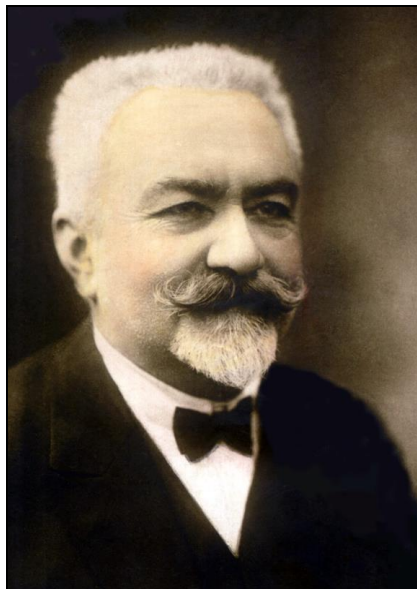

Foto 8. Profesorul Emil Racoviță în 1921.

Sursa: <https://www.speologie.org/articol/emil-racovita-sti-sau-nu-sti-aceasta-este-intrebarea>

Foto 9. Emmanuel de Martonne
la 70 de ani

Sursa: Arhiva familiei Birot, Franța;
<https://miralta-edito.wixsite.com/centenaire-exposition/poster2>

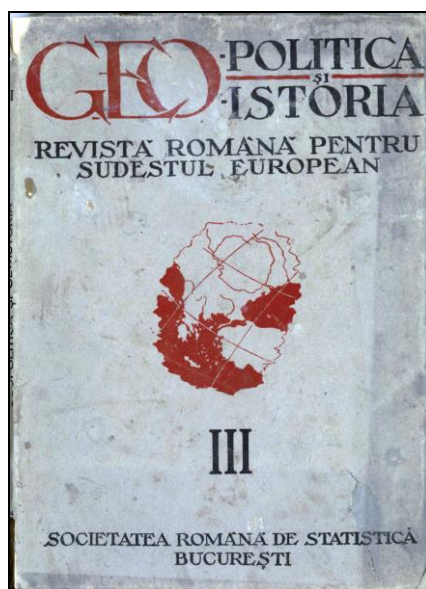

Foto 10. Coperta revistei *Geopolitica*
și *Geoistoria*, publicată în anii 1940.

Sursa: Daniel Clayton și Gavin Bowd,
Universitatea St. Andrews, Scoția

CAPITOLUL 3.

Despărțiri și regăsiri

La 12 septembrie 1944, armistițiul semnat între România și Națiunile Unite¹ a restabilit granița din 26 iunie 1940, dintre URSS și România. Articolul 19 al convenției de armistițiu indica totuși că Națiunile Unite erau de acord ca Transilvania, sau „cea mai mare parte din această provincie” să revină în componența României. Însă doar la 9 martie 1945, după constituirea, sub presiunea Moscovei, a cabinetului lui Petru Groza, dominat de către comuniști, Kremlinul a consimțit ca guvernul român să își instaleze administrația în Transilvania.

Eclipsa României Mari

România Mare și relația ei, altădată privilegiată, cu Franța ies prost din cel de-Al Doilea Război Mondial. La 20 noiembrie 1944, la Ankara, Tarbé de Saint-Hardouin, delegatul guvernului provizoriu al Republicii Franceze în Turcia, explica astfel noua situație lui Georges Bidault:

Această țară nu mai joacă, pentru moment, decât un rol geografic, și se pare că opoziția născândă, și oarecum rușinoasă, care se creionează în această regiune între expansionismul sovietic și imperativele politicii engleze nu

¹ Dacă astăzi expresia Națiunile Unite se referă la Organizația Națiunilor Unite, creată în 1945, pe perioada celui de-al doilea război mondial această denumire a desemnat coaliția de state care a luptat împotriva Axei (Germania nazistă, Italia fascistă, Japonia și alte puteri asociate acestora). La 1 ianuarie 1942, 26 de țări au semnat la Washington Declarația Națiunilor Unite, prin care se angajau să-și utilizeze toate resursele militare și economice pentru a continua războiul contra lui Hitler și a aliaților săi, și să nu încheie armistițiu sau pace separată cu puterile Axei. (n. tr.)

poate decât să se dezvolte. (...) Deși împrejurările ar trebui să ne facă să renunțăm, măcar temporar, să jucăm vreun rol politic în România, ar fi regretabil să provocăm o diminuare a influenței noastre spirituale care, în loc să fie amenințată, vede din contra că i se deschide astăzi un câmp de acțiune încă și mai vast, și este mai solicitată ca oricând.²

La 14 martie 1945 André Sarret, însărcinatul cu afaceri al Legației franceze de la București, confirma această nouă situație într-un raport despre reinstaurarea de către sovietici a administrației românești în Transilvania de Nord:

Nicio delegație, nici un ziarist englez sau american nu au participat la festivitățile care s-au desfășurat ieri la Cluj, în prezența regelui. (...) În ce mă privește, am exprimat o oarecare nemulțumire. Orașul e amplu pavoazat, însă nu e nici un drapel francez. În presă, în discursuri, nu e nicio aluzie la rolul jucat de Franța în 1918.³

La 21 martie Sarret raportează întrevvedereea sa cu Gheorghe Tătărescu, care tocmai profitase de oportunitatea de a se despărți de PNL pentru a deveni ministrul de externe în noul guvern Groza:

România este ocupată. Fie că va fi sau nu inclusă într-o zonă de influență atribuită URSS-ului, ea trebuie să admită ca o realitate poziția dominantă a acestei țări. Ea nu-și poate deci îmbunătăți situația, nici recupera în mod progresiv suveranitatea, decât prin practicarea unei politici de colaborare loială.⁴

Anumiți membri ai Quai d'Orsay erau într-adevăr favorabili unei revizuirii a frontierelor româno-maghiare, așa după cum o arată un raport din 20 septembrie 1945, al Direcției generale a afacerilor politice, intitulat „Fluctuațiile granițelor românești între 1920 și 1945”:

Revenirea la granițele transilvănene din 1920 nu va contribui la ameliorarea relațiilor româno-maghiare, care au fost mereu foarte încordate. Soluția: o împărțire inegală a Transilvaniei, care ar lăsa României podișul transilvănean propriu-zis, iar Ungariei banda îngustă de câmpie care

² A.M.A.E. Franța, Seria Z – Europe, 1944-1949, dosar 20.

³ A.M.A.E. Franța, Seria Z – Europe, 1944-1949, dosar 24.

⁴ *Ibidem*, dosar 20.

mărginește la vest acest podiș. (...) O asemenea soluție, ce ar avea avantajul de a se inspira dintr-un sentiment de echitate față de importanta minoritate maghiară din Transilvania, pare să aibă puține șanse în a fi reținută. URSS-ul preconizează, într-adevăr, revenirea întregii Transilvanii la România, care, prin supunerea ei față de sovietici, a meritat fără îndoială această răsplată. Și este improbabil ca puterile anglo-saxone să fie dispuse să se opună Moscovei, pentru a veni în ajutorul Ungariei.⁵

Această ultimă frază demonstrează o conștiință lucidă a mizelor geopolitice, unde influența franceză era marginală. Problema Transilvaniei avea să fie instrumentalizată de către sovietici, pentru a-și întări puterea comunistă asupra României. La 16 februarie 1946, Jean-Paul Boncour, reprezentantul politic al generalului de Gaulle, scria: „În măsura în care Moscova va fi singura care susține integritatea teritorială a Transilvaniei, politica rusă va recâștiga cu siguranță simpatiile pierdute de un an în rândul maselor românești”.

La 1 mai 1946, Jean-Paul Boncour scria ministerului: „Azi se preferă să nu fie dezlănțuite ostilitățile româno-maghiare prin revizuirea granițelor de la Trianon”.⁶ El evoca proiectata expulzare a 200.000 de maghiari, care imigraseră în Transilvania de Nord din 1941 până în 1944. La 7 mai se anunța la radio că întreaga Transilvanie a fost definitiv atribuită României. A doua zi, Boncour raporta:

Decizia luată de Conferința celor Patru de la Paris, de a anula pur și simplu arbitrajul de la Viena și de a lăsa României Transilvania întreagă, a fost primită aici cu un entuziasm care a unit un moment toate partidele sau facțiunile politice. (...) Manifestări spontane au avut loc pe străzile Clujului, fără ciocniri cu minoritarii maghiari.⁷

Gabriel Richard, consulul francez de la Cluj, confirma aceste fapte: „Pe seară, un cortegiu avându-i în frunte pe studenții de la universitate a străbătut străzile orașului și s-a terminat cu aclamații în fața comandamentului Pieței sovietice [este vorba de piața denumită în epocă

⁵ *Ibidem.*

⁶ A.M.A.E. Franța, NUOI S 51.

⁷ *Ibidem.*

Piața Malinovski – n. tr.]”.⁸ Dar el raporta de asemenea că la sărbătoarea națională din 10 mai s-au înregistrat încăierări între muncitorii maghiari și studenții români. Aceștia din urmă au declanșat o grevă universitară de protest împotriva „agresiunilor” îndreptate asupra căminului Avram Iancu. Lucrețiu Pătrășcanu s-a deplasat la Cluj pentru a ridica problema pericolului „revizionismului”.

Totuși, proiectul tratatului Conferinței de la Paris nu a fost acceptat în unanimitate de către clasa politică românească. Partidul Național Liberal al lui Grigore Gafencu a denunțat cedarea către Bulgaria a Dobrogei de Sud și pierderea Basarabiei și a Bucovinei. Reacția lui Iuliu Maniu, liderul național-țărănist, a fost la fel de virulentă. Pentru Maniu, din momentul instaurării guvernului Groza, România nu mai avea un guvern reprezentativ, și deci nu era reprezentată în mod corect la Conferința de Pace. Cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord i-a fost impusă României fără a se ține seama de dreptul popoarelor de a dispune de ele însele. Maniu denunța nedreptatea clauzelor economice și financiare impuse unei țări care jucase un rol activ în războiul împotriva Germaniei.

Și totuși. România se afla în sfera de influență a Uniunii Sovietice, noua superputere. Deja în iunie 1946, mareșalul Antonescu și Mihai Antonescu au fost executați prin împușcare la închisoarea de la Jilava. Alegerile măsluite din 19 noiembrie aduc victoria zdrobitoare a Blocului Partidelor Democrate, dominat de Partidul Comunist. La 17 mai 1947, primul ministru Groza a pronunțat un discurs, la Breaza, în care declara: „Am fost recent la Budapesta și m-am convins că granițele Transilvaniei au fost definitiv stabilite, pentru că ele nu mai sunt bazate pe ură, ci pe prietenie”. «Renegatul» Tătărescu s-a făcut ecoul aceleiași idei într-un discurs ținut în fața ultimilor săi aliați liberali, la Craiova, la 15 august 1947: „datoria noastră este de a face din România, prin activitatea noastră, un loc de apropiere între Est și Vest. Prin situația geopolitică și prin

⁸ A.M.A.E. Franța, Seria Z – Europe, 1944-1949, dosar 24.

interesele noastre, noi aparținem de Est, dar prin originea și prin tradițiile noastre culturale, suntem legați de Vest”.⁹ În noiembrie, Maniu a fost condamnat la închisoare pe viață (va muri acolo în 1953) pentru „o campanie de sabotaj sistematic a efortului de reconstrucție a țării”, „incitare la omor” și „organizare de formațiuni teroriste”. Gafencu este silit la exil. La sfârșitul lui 1947, regele Mihai a fost constrâns să abdice și s-a proclamat Republica Populară Română. În februarie 1948 RPR-ul a semnat un tratat de prietenie cu Uniunea Sovietică, cu durata de 20 de ani. Tătărescu nu și-a mai găsit locul în această lume nouă, împărțită între Est și Vest, și i se va alătura în curând lui Maniu, în închisoare.

În ce-l privește pe Emmanuel de Martonne, el a jucat un rol neglijabil în trasarea granițelor Europei postbelice. Potrivit lui Gérard Bossuat:

Dezmembrarea Germaniei era pe placul francezilor, pentru a asigura siguranța Franței. În noiembrie 1944, o întâlnire în jurul lui Alphand a mobilizat geografi eminenți, precum de Martonne și Sorre¹⁰, pentru a studia o separare a Renaniei de Reich și stabilirea unui culoar vamal cu Reich-ul. Astfel, 60.000 de km² și 16 milioane de locuitori ar fi fost despărțiți de Reichul german, la fel cum și provinciile orientale fuseseră separate, spre beneficiul Poloniei. Se avea chiar în vedere deportarea locuitorilor, ca să se degermanizeze regiunea. Proiectul a fost abandonat, din bun simț.¹¹

Însă în prefața scrisă pentru cartea lui Jean Chardonnet, *Război sau pace? Probleme internaționale de actualitate*, publicată de Editura La Table Ronde, în 1945, de Martonne analiza mizele geopolitice de la finalul celui mai mortal conflict din istoria omenirii. Era optimist cu privire la negocierile aflate în desfășurare:

Ce diferențe între procedura care a dus la seria de tratate începute la Versailles și cea al cărei sfârșit abia se întrevede! Studiarea condițiilor care

⁹ *Ibidem*, dosar 20.

¹⁰ Maximilien Joseph Sorre (1880-1962), geograf francez, profesor la universitățile din Bordeaux, Strasbourg, Lille, Paris, dar și înalt funcționar în Ministerul Învățământului. Specialist al geografiei umane și geografiei biologice (n. tr.)

¹¹ Gérard Bossuat, *Les fondateurs de l'Europe*, Paris, Ed. Belin, 2001, p. 76.

trebuiau impuse celor învinși și a aranjamentelor pe care trebuiau să le accepte aliații fusese lăsată aici [în Europa] în seama comitetului Lavissee, a cărui documentație prețioasă nu a fost suficient folosită; în Statele Unite ea fusese limitată la organizația [colonelului] House, devenită toată un corp de experți, care nu a împiedicat însă întreruperile. Nu s-a gândit nimeni la interesul unor contacte personale între șefii marilor puteri, care au trebuit, în cursul aceleiași conferințe, să tranșeze câteva încurcături dificile. Șefii de stat înșiși nu simțiseră nevoia de a avea în spatele lor propriile țări; iar aceasta a fost neînțelegerea fatală care a dus la catastrofă. Se pare că aliații sosesc [azi] mai bine pregătiți, hotărâți să evite greșelile cele mai grave în fața unei sarcini care se dovedește, e adevărat, infinit mai dificilă, mai înfricoșătoare, datorită consecințelor pe care le-ar putea avea o soluție prost întocmită.¹²

De Martonne ia act de amploarea și de singularitatea unui conflict care l-a depășit în oroare pe cel din 1914-1918:

Acest război a fost într-adevăr, pentru prima oară, un război mondial, planetar. Nimic nu a scăpat de el, iar hecatombe, distrugerile de bunuri, se numără cu miliardele. Nu e vorba doar de un nou capitol al eternului conflict franco-german pe linia Rinului, ci de întreaga soartă a Europei, a civilizației pe care ea a răspândit-o cu idealul său democratic; nu doar de acest biet continent atât de zbuciumat, ci de întreaga planetă, de întreaga omenire. Iar chestiunile teritoriale nu sunt decât unul din aspectele problemei. Chestiunile economice, prea puțin luate în considerare în 1918, se impun atenției într-un mod atât de presant, că este de neconceput să le neglijăm. Oricare din aceste chestiuni duce la conflicte, niște conflicte de interese din care poate să decurgă un conflict armat. Oricât de presante sunt nevoile materiale ale Franței zdrobite timp de patru ani, oricât de urgente par să fie redresarea morală și reînnoirea aparatului guvernamental, nu există francez care să nu simtă că asupra viitorului țării sale apasă aceste probleme internaționale, a căror soluție poate lărgi sau restrânge câmpul activităților noastre. Faptul că această soluție nu depinde decât parțial de noi, că gesturile decisive riscă să fie făcute fără noi, trebuie să ne suscite și mai mult curiozitatea.¹³

¹² Jean Chardonnet, *Guerre ou paix? Problèmes internationaux d'actualité*, Paris, Ed. La Table Ronde, 1945, pp. 9-10.

¹³ *Ibidem*, pp. 9-10.

Apoi, de Martonne alcătuieste o listă de întrebări ridicate de noua situație:

Avem norocul că dușmanul nu s-a încăpățânat să lupte până la distrugerea totală și că învingătorii sunt hotărâți să nu negligeze nimic pentru a-l împiedica să redevină rapid periculos. Însă ce aranjamente vor fi făcute în cele din urmă? În ce măsură paza pe Rin va fi asigurată pentru totdeauna? Se pare că s-a ajuns la un acord pentru restabilirea Austriei, dar se va reuși oare resuscitarea scânteii apatice a spiritului național, asociind-o totodată cu viața economică a statelor vecine? Dezvoltarea cu succes a acestui stat suveran, al cărui potențial formidabil de energii militare și economice s-a dovedit că depășește orice previziune, schimbă toate perspectivele din Europa centrală și din regiunea Dunării inferioare. Putem spera că românii, lipsiți de Basarabia, Polonia împinsă spre vest în detrimentul Germaniei, Ungaria și Iugoslavia însăși, vor scăpa de condiția de state satelite?¹⁴

Crearea de noi organisme internaționale oferea o salvare nesigură:

Hotărâți să suprimă toate posibilitățile unui nou incendiu, cei *Trei Mari* au reluat ideea wilsoniană pe care însăși Statele Unite o acceptă de această dată, iar după Congresul de la San Francisco a apărut o nouă Societate a Națiunilor. A fost recunoscută și necesitatea de a o sprijini cu forțe militare. Însă sunt oare toate roțile acestei mașini bine potrivite și gata să se învârtă? Ne-ar plăcea să credem asta... Imensitatea distrugerilor provocate de război, epuizarea tuturor stocurilor la unii, umflarea, la alții, a producției stimulate de nevoile imense ale forțelor armate, prognozează, în scurt timp, o criză de supraproducție, care amenință să bulverseze întreaga economie mondială. Nu s-a așteptat finalul conflictului armat pentru a fi schițate planuri de asanare financiară prin instituirea unei noi bănci internaționale, pentru a se căuta toate progresele tehnice care să permită absorbirea surplusului din producția de cauciuc, să contracareze epuizarea zăcămintelor petrolifere, să descopere unele noi și să asigure folosirea lor cât mai inteligentă. Însă toate astea nu se pot face fără ciocniri de interese și trebuie să fim atenți la ecourile tuturor acestor conferințe internaționale, în cadrul cărora jocul este întotdeauna condus de aceleași personaje, și care se succed în general pe pământ american: Dumbarton Oaks, Hot Springs, Bretton Woods... În privința tuturor acestor demersuri și a acestor discuții de proiecte, deja gata să fie realizate, în privința acestui pericol al unei febre

¹⁴ *Ibidem*, p. 10.

imperialiste asociate unor idei generoase, francezul educat simte nevoia să fie informat.¹⁵

Dar, după cum am văzut, în pofida – sau ca urmare – a creării acestor organisme, Europa a fost în scurt timp împărțită în blocuri antagonice. «Reîntâlnirea» franco-română după înfrângerea Germaniei s-a dovedit a fi una de scurtă durată. La 21 aprilie 1945 de Martonne asistă la o reuniune a Asociației franco-române în amfiteatrul Richelieu de la Sorbona, alături de Elena Văcărescu și de liderul comunist Marcel Cachin. În același an, Biblioteca franco-română publică *Istoria poporului francez* de Nicolae Iorga, sub coordonarea lui Petre Angelescu. De Martonne a pus mâna pe stilou pentru a scrie o prefață în onoarea prietenului său asasinat:

Este, într-adevăr, o plăcută datorie să atrag atenția publicului cunoscător asupra studiului unui istoric străin, care descrie formarea și evoluția poporului francez: ne vedem propria imagine reflectată într-o oglindă care poate o deformează, dar poate o și reproduce mai fidel decât ne-am fi așteptat, subliniind o anumită trăsătură a cărei importanță ne-a scăpat, învățându-ne în orice caz cum suntem văzuți de către o personalitate simpatică... și ce personalitate! Cel mai cunoscut dintre universitarii români, profesor acceptat la Sorbona, unde venea în fiecare an să ne țină cursuri foarte urmărite, înainte ca acești ani de suferințe să ne despartă, ani în cursul cărora marele patriot și-a găsit o moarte atroce, datorată unei bande de asasini hitleriști.¹⁶

Geograful își amintea de primul său contact cu Iorga, în amfiteatrul Guizot al universității din Paris și măsura importanța operei «incalculabile și stufoase» a acestui mare intelectual public:

În orele cele mai tragice ale Primului Război Mondial, atunci când România, invadată aproape în întregime de către nemți, erau redusă doar la nordul Moldovei, articolele vibrante ale lui Nicolae Iorga fuseseră un stimulent chiar și pentru membrii Misiunii Militare franceze. Cei care l-au cunoscut de atunci, în intimitatea căminului său bucureștean sau în refugiul său rural de la Văleni, pot depune mărturie asupra calității excepționale a personalității

¹⁵ *Ibidem*, pp. 11-12.

¹⁶ Nicolae Iorga, *Histoire du peuple français*, Paris, Bibliothèque franco-roumaine, 1945, p. 27.

sale morale. Integrității absolute în viața politică i se adăuga sinceritatea, dar și armonia absolută a vieții sale de familie.¹⁷

Iorga a avut ideea, spre sfârșitul războiului, de a adresa acest omagiu poporului frate „a cărei victorie va permite realizarea tuturor viselor unei Româanii mari”.¹⁸ Însă ultimele capitole ale acestei *Istorii*...dezvăluiau orizonturi noi și o perspectivă care contrasta cu imaginea obișnuită a lui Iorga:

Responsabilitatea pentru tulburarea socială revine deopotrivă progreselor materiale ale producției, acumulării bogățiilor în câteva mâini și lipsei unui spirit altruist, dacă nu chiar a unei precauții abile, din partea burgheziei, față de care autorul își manifestă severitatea. Fără elanul ultimelor rânduri, evocând triumful din 1918, lucrarea s-ar încheia pe o notă de îngrijorare; și ne putem gândi la vremea când tânărul Iorga se îmbăta [cu ideile] lui Karl Marx alături de câțiva tovarăși ai Școlii Normale din Iași...¹⁹

În 1945, de Martonne încă vede posibilitatea reluării legăturilor dintre geografii din Est și cei din Vest. El îi scrie pe un ton optimist lui Jean Gottmann, cu privire la alegerea locului viitorului congres al Uniunii Geografice Internaționale:

Desigur, nu poate fi vorba de Spania, de Italia, de Germania... Însă Portugalia, cu adevărat neutră, pare la prima vedere acceptabilă (...) Dacă în SUA și în Marea Britanie opiniile vor fi absolut ostile față de Portugalia, știți ce aș propune pentru a „reactualiza lucrurile”, cum se spune? Pur și simplu URSS-ul. S-ar reveni astfel la ce trebuia să se întâmple în 1915 sau 1916. Dar de această dată decizia nu [se ia] înainte de război. Se poate presupune că guvernul (de care nu ne vom putea lipsi!...) va susține ideea, și că se vor organiza niște excursii frumoase.²⁰

În această perioadă, el este de părere că „relațiile internaționale ar trebui reluate cât mai repede posibil”.²¹

¹⁷ *Ibidem*, pp. 28-29.

¹⁸ *Ibidem*, p. 31.

¹⁹ *Ibidem*, p. 33.

²⁰ Biblioteca Națională a Franței, Hărți și Planuri: Fondul Gottmann, 15 august 1945.

²¹ *Ibidem*, 17 septembrie 1945.

Însă atmosfera dăunătoare a lumii postbelice a împiedicat o astfel de reluare a legăturilor. Trei ani mai târziu, el îi împărtășește lui Gottmann pesimismul său privind posibilitatea unui congres cu adevărat internațional:

Cum putem invita geografii unei țări cu o situație precum cea a Germaniei? cu atât mai mult URSS-ul, care nu acceptă pe nimeni să intre și să iasă, regim pe care îl aplică tuturor țărilor satelite. (...) Sunt convins că nu va veni niciun rus, darămite japonezii, polonezii ori alții (...). Pe acest mal al Oceanului suntem sensibili mai ales la două lucruri, dintre care unul nu ar fi lipsit de valoare nici pe celălalt mal: 1) problema sentimentelor din țările zdrobite de hitleriști; 2) dificultățile practice și chiar teoretice – imposibilitatea de a aplica dispoziția [privind] cui să i se adreseze o invitație oficială? Nu există o autoritate germană (sau japoneză), nici nu avem o pace semnată, nici relațiile internaționale. Nici Germania și nici Japonia nu s-au alăturat Uniunii Geografice Internaționale, care susține congresul cu finanțări din partea Unesco.²²

Învăjbire privind geopolitica românească

Prietenia franco-română plătește prețul izbucnirii Războiului Rece. La sfârșitul anilor 1940 liceul francez din București s-a închis, iar personalul Institutului Francez (printre care și Roland Barthes), a fost expulzat din România. Franța «imperialistă» și «foștii» francofili devin țintele privilegiate ale noii puteri comuniste: studenții care frecventau Biblioteca franceză de pe bulevardul Dacia sunt arestați și condamnați la muncă silnică la faimosul canal Dunăre-Marea Neagră. Într-adevăr, biblioteca franceză de la Cluj a continuat să funcționeze datorită unui *modus vivendi* cu universitatea, însă în perioada ultimilor ani ai lui Stalin prietenia franco-română s-a limitat la prietenia între tovarășii din Partidul Muncitoresc Român (PMR) și cei din Partidul Comunist Francez (PCF): Aragon, Eluard și alții au fost primiți în România cu mult fast.

²² *Ibidem*, 17 ianuarie și 3 februarie 1948.

La 7 decembrie 1950, Philippe de Luze, însărcinat cu afaceri, îi evoca lui Rober Schuman schimbările care aveau loc în universitățile românești:

Predarea istoriei sub regimul comunist urmează principiile materialismului istoric. Mai mult, locul acordat evenimentelor contemporane este unul considerabil. Apoi, rolul jucat de Rusia în istoria românească este prezentat într-o manieră clar tendențioasă.²³

El constata tăcerea existentă în privința a tot ceea ce se referea la Basarabia și accentul pus pe influența considerabilă a elementului slav în formarea poporului român. În 1952, reforma ortografică românească sublinia ceea ce putea să apropie limba română de limba rusă și să șteargă unele din caracteristicile sale românești. La 1 iunie 1953, Renaud Sivan îi descria lui Georges Bidault criticile oficiale la adresa Institutului de Istorie din Cluj: citarea de lucrări în franceză sau în italiană, pentru a dovedi că Traian le adusese dacilor civilizația, era denunțată drept cosmopolitism burghez.²⁴

România intrase pe deplin sub dominația Uniunii Sovietice, iar geografii săi plătesc scump adeziunea lor la o *Geopolitik* asociată cu nazismul înfrânt. Deja, la 23 septembrie 1944, adică doar la o lună după lovitura de stat împotriva mareșalului Antonescu, un anume TAS, în *România liberă*, îl ataca pe Vintilă Mihăilescu:

Vintilă Mihăilescu este profesor de geografie la Universitatea din București. O știință inofensivă, dar, câteodată, depinde cum e întrebuințată, și periculoasă. El a întrebuințat-o mai ales în acest din urmă sens. Deprins cu pământurile, formele de relief în genere, cu apele și munții, l-a luat apa la vale și a ajuns Director general al Învățământului superior în guvernul Antoneștilor. Asta cred poate naivii sau cei care vor să-l scuze. În realitate, lucrurile stau altfel. Vintilă Mihăilescu nu e o victimă a împrejurărilor. El nu a făcut cele ce a făcut și gândit din întâmplare sau inconștiență. El a fost perfect lucid de ceea ce face. Acțiunile lui au fost premeditate. Imperialist până la ultima expresie, profesorul cu hărți și manuale despre țări și bogății naturale, despre vegetație și rase umane, a crezut, și i-a făcut și pe alții să

²³ A.M.A.E. Franța, Seria Europe 1949-1955, Roumanie, dosar 118.

²⁴ *Ibidem*.

creadă, că alături de naziști, România trăiește în sfârșit adevăratele ei aspirații, adevăratul ei vis de glorie. El a fost de părere că misiunea României în «noua ordine europeană» e imensă. României, în concepția lui, îi revenea «misiunea» nu numai de a civiliza sud-estul Europei, ci chiar aceea de a ocupa întreaga Iugoslavie de nord, pentru că altfel ea nu ar fi putut sta liniștită în acest sector.

De unde această judecată e greu de explicat.

[Prin] călătoria peste Porțile de Fier, el i-a făcut pe alții să viseze la o Românie nefirească și agresivă. El n-ar fi pregetat să arunce România într-un nou război inutil ajutând însă în modul acesta Germania nazistă, în imposibilitate de a pacifica Iugoslavia. Mai mult, împreună cu un alt om al fascismului, Mircea Vulcănescu, el a făcut agitație pentru un stat român în Macedonia (sârbească, bulgărească și grecească), sub egida României și comunicând cu aceasta printr-un coridor pe Valea Timocului. Alte mii de vieți de români urmau să fie sacrificate, și aici alături de naziști, în lupta cu partizanii din aceste țări. Profesorul de geografie găsea numai justificări de ordin «științific»: românii din aceste țări, și de ordin «geopolitic»: o nouă «ordine balcanică». Cu aceleași vederi imperialiste, el a organizat Universitatea din Odessa, împănând-o de elemente fasciste. (...)

În țară, e sprijinul fascismului «științific» și protectorul elementelor fasciste și antonesciene.

El n-a vorbit și n-a scris pentru România. A făcut toate în slujba nazismului, pentru susținerea efortului lor de război și pentru măcelărirea poporului român într-un război nedrept și imperialist, pentru care a găsit însă numeroase justificări.

Susținător al acestei politici, el e un criminal de război și trebuie să răspundă pentru faptele sale.²⁵

În realitate, Vintilă Mihăilescu a scăpat de soarta rezervată liderilor regimului Antonescu. Profesorul este îndepărtat din Academia Română, atunci când ea a fost epurată în 1948, dar nu se află în fața plutonului de execuție. Victor Tufescu l-a urmat pe calea dizgrației: a fost îndepărtat din învățământul superior din 1951 până în 1956, și chiar închis între noiembrie 1955 și iulie 1956. În timpul acestei perioade de reclusiune, Tufescu a desfășurat o intensă activitate de cercetare la Institutul de Cercetări Silvice din București²⁶.

²⁵ TAS, „Figuri de trădători. Vintilă Mihăilescu”, *România Liberă*, 23 septembrie 1944, p. 3.

²⁶ Vezi Nicolae Băcăințan, „Profesorul Victor Tufescu, promotor al integrării studiilor geografice în cercetarea agro-silvică”, *Țara Bârsei*, nr. 8, 2009, pp. 35-37.

În pofida vârstei sale foarte înaintate, Simion Mehedinți nu a fost nici el scutit. În biografia sa despre maestru, Tufescu își amintea: „ultimii ani din viața sa sunt triști. Revenit dintr-o călătorie în străinătate, el și-a găsit casa ocupată de alți locatari, și biblioteca – cu bunuri de importanță națională, cărți unice și rare – atât de ruinată, încât nu a putut recupera decât o parte din ea”.²⁷ Autoritățile vor sfârși prin a-i înapoia pensia, cu care a trăit modest până la moarte, la 1 decembrie 1962, la vârsta de 94 de ani.

Alți geopolitologi au avut o soartă încă și mai rea, chiar tragică. Ion Conea a fost demis din toate funcțiile sale. Ulterior, i s-a interzis să-și reia cariera universitară, și a trebuit să își câștige existența pe baza muncii manuale. Fiindcă a terminat războiul de partea învingătorilor, Anton Golopenția și-a reluat cercetările, de data aceasta asupra satului Hodac, din județul Mureș. În iulie-august 1946 este membru al delegației române de la Conferința de Pace de la Paris. Este de asemenea responsabil al recensământului agricol, în calitate de director al Institutului de Statistică, post din care demisionează în septembrie 1948. Însă a plătit pentru asocierea sa cu Lucrețiu Pătrășcanu, care a devenit una dintre victimele epurărilor staliniste din primii ani ai regimului comunist. În 16 ianuarie 1950, Golopenția și-a părăsit domiciliul pentru a merge să lucreze la Biblioteca Academiei Române, la un studiu de statistică pentru Comitetul de Stat al Planificării. Nu s-a mai întors niciodată acasă. La 9 septembrie 1951, după 18 luni de închisoare (la Malmaison și la Jilava), Golopenția a murit de tuberculoză. El a împărtășit astfel soarta lui Gh. Brătianu, „aristocrat” și „dușman de clasă” prin excelență, care s-a stins la închisoarea din Sighet.

Instaurarea dictaturii comuniste la sfârșitul lui 1947 a însemnat intensificarea epurărilor în învățământul superior, dar și în restul societății românești. În anul universitar 1948-1949, la Universitatea din București, la Facultatea de Istorie și Geografie nu rămăsese decât 35% din

²⁷ Victor Tufescu, *Simion Mehedinți. Viața și opera*, București, Ed. Enciclopedică, 1996, p. 127.

personalul didactic de dinainte de 23 august 1944 (la Facultatea de Filozofie doar 3,5 %). Structura socială a studenților a fost modificată în favoarea țăranilor și a muncitorilor, iar la 3 august 1948 s-a promulgat o lege privind reforma învățământului, inspirată din legislația sovietică.²⁸

Procesul de epurare a fost însoțit de concedierea profesorilor străini, scăderea fondurilor de carte ale bibliotecilor universitare, prin punerea la index a „cărților periculoase și interzise” și înlocuirea în școli a diverselor limbi occidentale cu limba rusă, precum și prin renunțarea la bursele studentești oferite de către guvernele Occidentului „burghez și imperialist”, mai ales de către cel al Franței.²⁹

Uniunea Sovietică a lui Stalin și-a pus amprenta pe geografia românească. Astfel, în anul morții lui Golopenția, Editura de Stat a publicat traducerea unei cărți a lui I. N. Semionov, care înfiera „geopolitica fascistă în serviciul imperialismului american”. Savantul sovietic se încrâncena asupra „profesorilor rasiști” Fairchild și Spykman, precum și asupra doctrinelor Monroe și Truman, fără a-i uita pe Huntington și pe „generalul Haushofer”. Atât în versiunea sa germană, cât și în cea americană, „teoria expansiunii imperialiste – geopolitica – este bazată pe filozofia forței, o filozofie al cărei obiectiv era să justifice militarismul printr-un raționament abject și lipsit de conținut, privind «lupta neîncetată pentru existență» și o dominație «eternă» și «naturală», atât în natură, cât și în societate”. Geopolitica ar fi, deci, „ura bestială de clasă pentru poporul sovietic”.³⁰ Semionov nu-i cruța nici pe „odioșii agenți ai asasinilor titoiști ... demascați”, înainte de a pune în contrast tendințele imperialiștilor americani de dominație mondială cu „politica stalinistă de pace a Uniunii Sovietice”.³¹

²⁸ Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Ovidiu Bozgan, *O istorie a Universității București (1864-2004)*, București, Editura Universității București, 2004.

²⁹ Vezi Lucian Năstasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2006.

³⁰ I. N. Semionov, *Geopolitica fascistă în slujba imperialismului american*, București, Editura de Stat, 1951, p. 79.

³¹ *Ibidem*, p. 128.

Într-adevăr, pe parcursul acestei perioade tulburi, în facultățile românești accentul a fost pus pe geografia fizică, iar munții nu s-au plâns de acest lucru.

Un dezgheț dificil

După cel de-Al Doilea Război Mondial, geografi români au pierdut legătura cu de Martonne. Ei vor afla din surse indirecte știrea accidentului său de mașină din 1953, și, în 1955, pe cea a morții sale. În acea perioadă, Martonne era considerat oficial drept un „imperialist”, un geograf occidental favorabil penetrării României de către capitalism. Însă, în secret, geografi români întrețin interesul față de acesta. Fostul său elev, Tiberiu Morariu va juca un rol cheie în «întoarcerea» lui de Martonne, și, în general, în renașterea geografiei în România.

La 29 mai 1945, decretul regal nr. 407 a impus crearea unei universități maghiare la Cluj, care va lua puțin mai târziu numele de Bolyai, în onoarea unei familii de matematicieni maghiari – Farkas, tatăl, și János, fiul. În aceeași zi, un alt decret regal confirma întoarcerea la Cluj a universității românești, exilată în timpul războiului la Sibiu și Timișoara. Această universitate își va schimba și ea denumirea la scurt timp, adoptând în loc de numele regelui Ferdinand I pe cel al savantului Victor Babeș. Tiberiu Morariu va prelua conducerea Institutului de Geografie al Universității Victor Babeș. Mare patriot, Morariu semnase în 1942, în timpul ocupației horthyste a Ardealului, lucrarea *Maramureș – ein rumänisches Kerngebiet*. În 1946, în momentul conferinței de pace de la Paris, când viitorul Ardealului era încă unul incert, Morariu publică, în traducere engleză, un pamflet despre frontiera vestică a României. În *The Western frontier of Romania from the physical and biogeographical points of view*, publicată de Centrul de studii și de cercetări asupra Transilvaniei, Morariu apăra unitatea teritorială a României împotriva revendicărilor „absurde” ale Ungariei: „o privire asupra hărții Europei centrale e suficientă pentru a vedea că lanțurile carpatice românești sunt o

continuare naturală a Alpilor. Trei frontiere carpatice înconjoară cetatea Transilvaniei”.³² Pentru a demonstra că „blocul carpatic occidental” este o unitate tectonică și morfologică completă, Morariu cita lucrarea *L’Europe Centrale*, dar și „Frontul Carpatic Apusean” al lui Vintilă Mihăilescu, articol publicat în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie* în 1942. Elementele de biogeografie – clima, solul, zonalitatea vegetației – susțineau revendicările teritoriale ale poporului român față de dușmanul său ereditar:

Bogatele zone forestiere formează zidurile defensive ale cetății transilvane, față de câmpia maghiară. (...) Această frontieră biogeografică ne arată nu doar delimitările celor două provincii biogeografice, ci separă totodată două națiuni: spre vest, un popor de origine nomadă, adaptat la viața de stepă, iar spre est o populație stabilă, cea a românilor, adaptată la munte și la podișuri. Și este bine cunoscut faptul că între două formațiuni biogeografice există o luptă fără sfârșit: așa cum stepa tinde să ia locul pădurii, care, la rândul său, încearcă să își apere dreptul la viață, aceeași luptă are loc între două popoare învecinate de la granița occidentală.³³

La conferința de la Paris, se poate spune că „pădurea” a avut câștig de cauză asupra „stepii”, chiar dacă calculele geopolitice ale sovieticilor au deținut întâietatea față de considerațiile biogeografice.

Asocierea lui Morariu cu Emmanuel de Martonne și cu geopolitologii români căzuți în dizgrație nu i-a încetinit cariera. În 1948 i s-a conferit Medalia Muncii, iar în 1955 a devenit membru corespondent al Academiei RSR și și-a reprezentat țara la congresul geografilor organizat la Moscova. El a ajuns academician după o perioadă de șapte ani, în care geografia nu mai fusese reprezentată în sistemul academic. Această alegere, propusă de academicianul G. Macovei, reflectă aprecierea față de o personalitate științifică cu o activitate productivă în domenii variate precum geografia umană, geografia fizică și etnografia. Cu două decenii mai devreme, în 1935, profesorul Morariu obținuse

³² Tiberiu Morariu, *The Western Frontier of Romania, from the Physical and Biogeographical point of view*, Cluj-Napoca, Centrul de cercetări și studii privitoare la Transilvania, 1946, p. 5.

³³ *Ibidem*, pp. 26-27.

premiul Academiei Române cu lucrarea sa de doctorat, „Viața pastorală în Munții Rodna”. Acest studiu rămâne încă, în plan internațional, una dintre primele lucrări care analizează relațiile complexe dintre om și mediu în spațiul montan.

Documentele de la Quai d’Orsay descriu dezghețul dificil din raporturile României cu Occidentul, și în special cu Franța, de care geografia românească va profita. Diplomații notau, spre exemplu, în 1952, că România acceptase o invitație la congresul geologic internațional de la Alger. Desigur, situația rămânea foarte incertă. Cu ocazia sărbătorii de 14 iulie, prima de după 1949, Renaud Sivaun remarca faptul că, în pofida prezenței ambasadorului sovietic, „autoritățile române nu au dat dovadă de mare amabilitate, așa cum am fi bănuțit după ultimele evenimente de la Moscova”. Rămășițele comunității franceze stăteau mărturie în privința distrugerilor din anii precedenți:

Dimineață am primit [la ambasadă] câteva franțuzoace, cam vreo 40, care viețuiesc încă aici cu greu, fie prin propriile mijloace, fie datorită micii pensii pe care le-o plătim sau orelor de franceză pe care unele dintre ele le pot încă preda. Extraordinara lor poftă de mâncare și grija metodică de a-și face provizii dovedeau, într-un manieră din păcate evidentă, că ultimele măsuri ale autorităților pentru a „îmbunătăți aprovizionarea populației” nu au avut încă efectul practic scontat.³⁴

Prietenia franco-română s-a desfășurat în continuare într-un cadru corect din punct de vedere ideologic. La 12 ianuarie 1954, Pierre Francfort, ministrul Franței la București, îl informa pe Georges Bidault că *Scânțtea*, ziarul Comitetului Central, relata despre conferința lui Pierre George, profesor la Sorbona și militant al Partidului Comunist Francez (PCF), privind „realizările României”. Această conferință făcea parte dintr-o lună de manifestări organizate de Asociația Franco-română. Aceasta va organiza de asemenea o expoziție de artă populară și o

³⁴ A.M.A.E. Franța, Seria Europe 1949-1955, Roumanie, dosar 101.

expoziție intitulată „Algeria 1952”, a lui Boris Tazlitsky, care denunța crimele colonialismului francez.³⁵

Însă un an mai târziu, odată cu consolidarea puterii lui Hrușciiov, Pierre Francfort, ministrul Franței, l-a informat pe Antoine Pinay că „recepția de 14 iulie a arătat schimbarea de atmosferă care s-a produs de un an (...). Autoritățile române au făcut un efort pentru a fi reprezentate într-o manieră mai eficace decât în 1954 (...) Ministrul Afacerilor Externe și-a exprimat dorința și speranța ca dificultățile noastre actuale să se rezolve și, la fel ca și directorul Institutului pentru relații culturale cu străinătatea, a recunoscut vastele posibilități care ni se deschid”.³⁶ Într-adevăr, luna viitoare a adus eliberarea ultimilor prizonieri de naționalitate franceză și repunerea în vigoare a acordului comercial franco-român.

Schimburile între geografi încep să se intensifice. În noiembrie 1955 Pierre George susține o conferință la București. La 19 ianuarie 1956, Pierre Francfort îi comunica lui Antoine Pinay:

La distanță scurtă, presa română anunță participarea României la trei manifestări geografice internaționale prezente sau viitoare. Este vorba, de fapt, de prezența unei delegații la seminarul internațional de geografie organizat de Universitatea Muslim d'Aligarh (India), de participarea, în septembrie, a Republicii Populare Române la lucrările Academiei de Științe a URSS-ului, pentru studierea planetei Marte, și, în cele din urmă, de locul pe care ea îl va avea în cadrul lucrărilor anului internațional geofizic (1 iulie 1957 - 31 decembrie 1958). Știința geografică românească pare puțin dezvoltată până în acest moment, așa cum o arată apelul pe care această țară l-a făcut în vederea unei contribuții sovietice la elaborarea unei geografii a României. Reamintesc de asemenea sejurul pe care l-a făcut la București profesorul Pierre George. Deopotrivă, participarea românească are neîndoielnic și scopul de a se înscrie în cadrul politicii de prezență la manifestările științifice internaționale.³⁷

³⁵ *Ibidem*, dosar 120.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ A.M.A.E. Franța, Seria Europe 1956-1960, Roumanie, dosar 138.

În 1956, în *Annales de Géographie*, Pierre George a prezentat cercetările geografice recente din România și din Ungaria. El a semnalat apariția unei noi reviste, *Probleme de géographie*, publicată de Institutul de cercetări geografice. El nota că această inițiativă coincidea cu o serie de excursii mixte ce reuneau geografi români și sovietici în vederea unei monografii geografice a României. În primul număr din *Probleme...*, apărut în 1954, găsim un studiu al lui Tiberiu Morariu și Alexandru Savu, privind densitatea rețelei hidrografice a Transilvaniei, a Banatului și a bazinelor Crișurilor și Maramureșului. Sunt mai multe studii de geomorfologie, printre care cel al lui Pierre Cotet, consacrat problemei Porților de Fier și unor cercetări geomorfologice în câmpia Olteniei: este vorba despre o dezvoltare a tuturor lucrărilor anterioare consacrate acestor probleme, mai ales a celor ale lui Emmanuel de Martonne. În al doilea număr al revistei, domină în continuare geomorfologia, dar se găsesc și două articole de geografie umană, despre geografia industrială și transporturile regiunii Petroșani. Pierre Cotet concluziona: „Cele două volume (...) repun școala geografică românească în rând cu școlile geografice naționale preocupate să facă un inventar riguros al datelor și problemelor geografice ale țării lor, și să pună în aplicare metode eficace de lucru în echipă”.³⁸

La 17 aprilie 1956, Pierre Francfort îl informa pe Christian Pineau că în cursul unei recepții la ambasada sovietică „Primul Secretar al Partidului mi-a declarat că, într-o atmosferă ce dorea consolidarea relațiilor politice franco-române, încheierea unui acord cultural ar fi o contribuție prețioasă”.³⁹ La 20 aprilie, Academia RPR a ținut o ședință solemnă consacrată lui Pierre și Marie Curie. Însă, așa cum constata Francfort într-un raport din 12 iulie privind primul congres al Uniunii Scriitorilor Români, au existat puține semne ale unei destalinizări în stil

³⁸ Pierre George, „Travaux géographiques récents en Roumanie et en Hongrie”, *Annales de Géographie*, année 1956, vol. 65, no. 350, p. 300.

³⁹ *Ibidem*.

românesc. Alexandru Jar, erou al Rezistenței franceze care a îndrăznit să critice public realismul socialist, a fost exclus pentru „deviaționism de dreapta”. Francfort constata așadar întârzierea României în raport cu Ungaria și Polonia, dar concluziona:

Deși congresul scriitorilor nu a adus niciun semn, ba chiar din contră, că în momentul actual, ei își pot încă exercita influența, nu trebuie totuși să deznădăjduim, de când s-a deschis întrucâtva ușa, că spiritul de libertate din viața intelectuală nu va câștiga teren.⁴⁰

Insurecția anticomunistă din Ungaria a agitat minoritatea maghiară din Transilvania. Însă reprimarea puternică a „șovinismului” maghiar de către autorități – care duce, în 1959, la unificarea celor două universități de la Cluj – a făcut din România o țară „sigură” în viziunea Moscovei. Această soliditate neo-stalinistă a fost recompensată în 1958 prin retragerea trupelor sovietice, ceea ce, în mod paradoxal, va încuraja virajul naționalist al lui Gheorghiu-Dej și al aliaților săi din PMR. Cu toate acestea, dezghețul ideologic se lasă așteptat: regimul român se consolidează prin represiune. La 13 martie 1957, Jean Deciry, însărcinat cu afaceri al Franței, face un raport despre Conferința națională a asociațiilor studențești, unde președintele acestora, Ion Iliescu, declara:

Influența ideologiei burgheze se exercită exact acolo unde se manifestă tendința spre apolitism, lipsa de vigilență și de combativitate (...). Trebuie să organizăm în facultățile noastre, la fel ca în întreprinderile noastre, tribunale de tovarăși care să îi aducă la judecată pe cei care adoptă o atitudine nedemnă de un student.

Viitorul președinte al României postcomuniste denunța naționalismul, șovinismul și „huliganismul”.⁴¹

Era într-adevăr o perioadă de incertitudini. La 26 martie 1957, în timpul sărbătorii naționale grecești, Pierre Francfort îl informa pe Christian Pineau că președintele Consiliului de miniștri, Chivu Stoica,

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ A.M.A.E. Franța, Seria Europe 1956-1960, Roumanie, dosar 138.

„i-a afirmat dorința guvernului său de a dezvolta relațiile cu noi, mai ales pe plan cultural. Din contră, ministrul afacerilor externe a fost destul de rece și rezervat, și mi-a indicat că relațiile noastre nu erau ceea ce ar fi putut să fie”.⁴² Peste două zile, Francfort raporta declarația lui Stoica în fața Marii Adunări Naționale privind politica externă: „Guvernul român a luat inițiativa de a ameliora și de a dezvolta legăturile sale cu țările occidentale. Schimburile noastre economice și culturale cu Franța, și într-o oarecare măsură cu Italia, s-au înmulțit.”⁴³ Alt semn încurajator: fragmentul din discursul său referitor la „agresiunea anglo-franco-israeliană” din Egipt a fost mai scurt și mai puțin violent decât cel al lui Gheorghiu-Dej. La sfârșitul lunii aprilie, Bucureștiul a trimis la Paris o delegație însărcinată să ducă tratative referitor la dezvoltarea relațiilor culturale, științifice și tehnice între România și Franța. La 28 mai 1957, într-un raport despre Academia Română, Francfort scria că „România pare să se deschidă timid înspre contacte intelectuale cu străinătatea (...). În pofida disciplinei pe care Partidul intenționează să o pună în aplicare, un număr fără îndoială important de academicieni intenționează să își păstreze libertatea de apreciere”.⁴⁴ La 17 iulie, Jean Deciry este mândru să-l informeze pe Christian Pineau despre prezența a patru membri ai Biroului politic la sărbătoarea națională a Franței și o atmosferă de „destindere accentuată”.⁴⁵ Această lună iulie înregistra de asemenea demiterea lui Miron Constantinescu, foarte dogmaticul ministru al învățământului și al culturii și numirea lui Ion Gheorghe Maurer la ministerul de externe. La 27 august, Deciry îi scria lui Pineau:

Am discutat în sfârșit cu dl Maurer despre relațiile culturale cu Franța și am exprimat speranța că următoarele întâlniri, care trebuie să aibă loc pe acest

⁴² A.M.A.E. Franța, Seria Europe1956-1960, dosar 148.

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem.*

subiect la început de octombrie, vor permite redeschiderea Bibliotecii Institutului Francez. Ministrul mi s-a părut binevoitor față de acest aspect.⁴⁶

În realitate însă, redeschiderea Institutului va trebui să mai aștepte, însă Maurer, un om cultivat și cu o mamă franțuzoaică, va juca un rol cheie în deschiderea României spre Vest și în distanțarea față de Moscova. În 1964, vizita sa extrem de simbolică în Franța, în calitate de prim ministru, va marca o etapă crucială în apropierea franco-română, pregătind terenul pentru vizitele de stat ale președinților de Gaulle și Ceaușescu, în 1968 și, respectiv, în 1970.

Tot în 1957, Tiberiu Morariu și colegii săi au profitat de începutul dezghețului dintre Est și Vest pentru a organiza o ședință a Academiei, marcând a 70-a aniversare a publicării *Cercetărilor...* lui Emmanuel de Martonne, în prezența ambasadorului Franței. Șerban Dragomirescu, care, tânăr student, îl întâlnise pentru prima dată pe Morariu în 1955, evoca acest eveniment și contextul său în următorii termeni:

L-am văzut și auzit în Aula Academiei Române, în 1957, inițiind o sesiune omagială închinată lui Emmanuel de Martonne (...). Trecuseră numai doi ani de la săvârșirea din viață a magistrului francez. Și i-a asociat la această manifestare, în fața unui distins auditoriu, în cadrul căruia am reținut pe ministrul plenipotențiar al Franței la București, pe Vintilă Mihăilescu și pe Victor Tufescu. Toți cei trei vorbitori îl cunoscuseră pe de Martonne și, în momente diferite, au beneficiat direct de îndrumările sale. Ei au reînviat atunci spiritul de echipă însuflețitor din anul 1944, când s-a decis înființarea Institutului de Geografie. Cele trei comunicări rostite atunci au fost publicate în *Analele Academiei Române*, tomul VII, 1957. Manifestarea a prilejuit atunci prima înfățișare publică a profesorului Vintilă Mihăilescu, în chiar Aula instituției din care a fost alungat în 1948, după ce fusese ales ca membru corespondent în 1939. Era un prim act de îndreptățită justiție față de cel care va fi reintegrat în Academie abia în 1974. Să reamintim că în acel an 1957, studenții geografi erau încă îndoctrinați de unii profesori din cadrul catedrei universitare bucureștene, cu aprecierea că geografii străini care au

⁴⁶ *Ibidem*.

efectuat studii în România au fost atrași de exploatarea sălbatică a resurselor poporului.⁴⁷

În omagiul său pentru de Martonne, Morariu și-a ales cu grijă cuvintele. El a reamintit audienței că la Congresul internațional de Geografie din 1952, de la Washington, de Martonne fusese ales președinte de onoare pe viață. În același timp, *Enciclopedia sovietică* sublinia activitatea lui fizico-geografică, indicând cele mai importante opere ale sale, care fuseseră traduse în limba rusă: *Tratatul de geografie fizică* (1939 și 1945) și *Europa Centrală* (1938). Morariu evidențiază valoarea abordării regionale a geografului francez:

Geografia regională adună și dă forma definitivă, remaniind și coordonând într-un complex unificat (...) documentarea transmisă de geografia fizică, economică, precum și de o serie de discipline înrudite: etnografia, demografia etc. În nici un caz Emmanuel de Martonne nu izolează însă complet geografia regională – modernă – de cea generală, acestea nu se exclud una pe alta, ci se complimentează reciproc.⁴⁸

Această metodă sintetică a fost ilustrată în monografiile sale despre Țara Românească și Europa Centrală. În ceea ce privește România, de Martonne îi sublinia unitatea fizică și umană:

Acest spațiu carpatic a fost ocupat de poporul român de la începuturile sale, permițând continuitatea statului dac. Adeseori, voievozii Țării Românești și ai Moldovei au deținut importante teritorii în Transilvania, Banat și Maramureș, iar formarea statului carpatic modern a însemnat – spune de Martonne – revenirea României la destinele sale naturale.⁴⁹

Morariu reamintea rolul lui de Martonne în predarea geografiei la Universitatea din Cluj, excursiile sale interuniversitare, influența lui asupra tinerilor geografi români, precum și studiile sale speciale privind

⁴⁷ Pompei Cocean (ed.), *Tiberiu Morariu. Magistrul Școlii geografice clujene*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 25.

⁴⁸ Tiberiu Morariu, „Emmanuel de Martonne: opera sa de geografie regională și aportul adus la dezvoltarea geografiei clujene”, *Studii și cercetări de geologie-geografie*, Cluj, an VIII, nr. 3-4. 1957, pp. 422-423.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 427.

munții Bihorului și cei ai Banatului. El concluziona: „Dacă unele dintre analizele sale de acum 50 de ani au fost parțial depășite (...) cele mai importante sunt valabile și astăzi, și constituie un criteriu în plus pentru a confirma valoarea lui de Martonne ca mare geograf”.⁵⁰

Vedem aici că Morariu pune accentul pe contribuția lui de Martonne la geografia fizică, și că referințele la unitatea românească nu îi menționau în mod specific pe vecinii maghiari, sovietici și bulgari. În această perioadă regimul de la București începea să se îndepărteze de Moscova, însă amprenta sovietică rămânea una puternică. Astfel, în 1959, Morariu făcea elogiul „noilor realizări ale geografiei fizice sovietice”:

Dezvoltarea și aprofundarea studierii geografice a întregului teritoriu al URSS nu a fost întâmplătoare. Ea a apărut ca o necesitate vitală, deoarece orânduirea socialistă și economia planificată a statului sovietic au creat condiții cu desăvârșire noi și deosebit de favorabile pentru folosirea multilaterală a uriașului potențial economic de care dispune. Geografia nu a mai rămas, de aceea, o știință teoretică, contemplativă, ruptă de necesitățile realizării unui nivel de trai în continuă creștere, ci a devenit un instrument de luptă pentru transformarea neconținută a naturii, printr-o cunoaștere temeinică a legilor sale de dezvoltare.⁵¹

În 1957 Academia Română a creat un colectiv de geografi condus de Mihăilescu și Tufescu, care a dus la înființarea, în anul următor, a Institutului de geografie și geologie al Academiei Române. Activitatea acestuia s-a desfășurat în două secții: geografie fizică și, respectiv, geografie economică, o știință nouă în Republica Populară Română. Tiberiu Morariu a avut contribuții cu privire la repartiția fizico-geografică. Victor Tufescu a dezvoltat geografia centrelor urbane. Și, în 1957, după zece ani de tăcere impusă, Vintilă Mihăilescu a reapărut cu studiul său despre *Piemonturi*. A fost începutul unei lungi reabilitări care va culmina cu întoarcerea sa, în 1974, în cadrul Academiei Române.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 431-432.

⁵¹ Tiberiu Morariu, „Noi realizări în geografia fizică sovietică”, *Analele Româno-Sovietice, Seria Geologie-Geografie*, nr. 1, 1959, București, Editura Academiei RPR, p. 97.

Constrângerile climatului politic în care evolua geografia românească au fost ilustrate într-un manual școlar scris de Victor Tufescu, Claudiu Giurcăneanu și Aurel Banu, publicat în 1958. Autorii le explicau elevilor poziția geografică a României și granițele cu vecinii ei socialiști astfel:

Granița de răsărit este în întregime naturală, dar variată. (...) De la gura Chiliei până aproape de Galați, în punctul de confluență cu Prutul, granița urmează cursul principal al brațului Chilia în întregime, și în continuare valea Dunării, delimitând la nord teritoriul Deltei până la Tulcea și apoi marginea horstului dobrogean. De la est de Galați și până aproape de Darabani, în continuare, spre nord, granița urmărește valea Prutului, despărțindu-ne de URSS. (...) Precum se vede, granița spre URSS este cea mai lungă, având 1329 km, ceea ce reprezintă 42% din lungimea totală a granițelor. Dar această graniță azi nu ne mai desparte, ci ne apropie. După cel de Al Doilea Război Mondial, între poporul român și popoarele URSS s-au statornicit relații frățești, de sinceră prietenie și ajutor.

Vecinătatea cu Republica Populară Ungară a fost mult tulburată, între cele două războaie mondiale, de burghezia maghiară și română. Agitațiile șovine de ambele părți au întreținut o atmosferă de neîncredere între poporul nostru și poporul vecin maghiar. Azi, când ne aflăm în marea familie a țărilor socialiste, legăturile noastre cu Ungaria sunt foarte strânse pe tărâm economic, politic și cultural.

Cu Republica Populară Bulgaria, de care ne legăm printr-un hotar de 590 km, întreținem aceleași raporturi de bună vecinătate, prietenie și colaborare. Și Bulgaria, ca și noi, face parte din marea familie a țărilor socialiste. Ca simbol al acestei prietenii, podul construit peste Dunăre, dintre Giurgiu și Rusciuk, poartă chiar numele de „Podul prieteniei”.

Astfel așezată, în mijlocul unor țări prietene care au pornit pe același drum al construcției socialiste, țara noastră contribuie prin forța și puterea ei creatoare la întărirea păcii și încrederii între popoare.⁵²

Manualul descria relieful țării, clima, flora, fauna și solul. Cât privește populația: „Diferitele naționalități care se află pe pământul patriei noastre trăiesc astfel în legături de strânsă prietenie și colaborare,

⁵² Victor Tufescu, Claudiu Giurcăneanu, Aurel Banu, *Geografia Republicii Populare Române. Manual pentru clasa a XI-a*, București, Editura de Stat didactică și pedagogică, 1958, p. 11

urmărind un țel comun: crearea unei lumi mai bune, unei lumi mai drepte, lumea socialistă”⁵³. Citându-l pe Lenin, autorii insistau asupra importanței industrializării pentru creșterea nivelului de trai, dând ca exemplu orașul Stalin (fostul Brașov). Așadar, în această epocă hrușcioviană, economia socialistă nu o înfrunta pe cea capitalistă: „Țara noastră, călăuzită de principiul coexistenței pașnice a celor două sisteme, nu exclude în relațiile sale externe întreținerea legăturilor comerciale și cu țările capitaliste, cu condiția respectării egalității în drepturi, și avantajelor reciproce ale părților, și neamestecului în treburile interne”⁵⁴. Expansiunea comerțului ar consolida pacea.

Limitele și posibilitățile acestei perioade erau de asemenea exprimate în *Monografia geografică a Republicii Populare România*, începută în 1957 și publicată în două volume, în loc de trei, în 1960, anul reprimirii României în Uniunea Geografică Internațională (UGI), la congresul de la Stockholm. Autorii români, printre care Morariu și Mihăilescu, erau încadrați de academicianul I.P. Gherasimov și alți patru colegi sovietici. Autorii insistau asupra caracterului socialist al cercetărilor geografice din această perioadă:

La baza monografiei au stat materialele bibliografice acumulate în decursul timpului, rezultatele cercetărilor de teren efectuate în anii 1955-1957, precum și datele statistice cu privire la dezvoltarea economiei RPR (...) O asemenea activitate științifică colectivă nu se putea desfășura în vechea Românie burghezo-moșierească. Numai în noile condiții istorice ale dezvoltării RPR, în condițiile dezvoltării planificate ale construcției economice și culturii socialiste, a apărut și posibilitatea creării unei asemenea lucrări geografice de sinteză privind natura, economia și populația întregii țări.⁵⁵

⁵³ *Ibidem*, p. 147.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 293.

⁵⁵ *Monografia geografică a Republicii Populare Române, vol. 1: Geografia fizică*, București, Editura Academiei RPR, 1960, p. 7.

Mai mult, realizarea acestei monografii este „un exemplu de colaborare frățească între oamenii de știință români și sovietici, pentru dezvoltarea științei, pusă în slujba construirii noilor societăți socialiste”.⁵⁶

Prima parte a acestui volum era consacrată istoriei dezvoltării geografiei în România. Simion Mehedinți – care trăia încă, într-un trist crepuscul – era recunoscut drept organizator și creator al școlii de geografie în România. Totuși:

Pe măsură ce geografia a fost pusă tot mai mult în slujba intereselor de clasă ale burghezo-moșierimii din România, au fost părăsite ideile înaintate ale școlii geologico-geografice, adoptându-se și propagându-se de la catedre și în scris, ideile geografice burgheze, bazate pe determinismul geografic și pe gândirea pseudo-științifică a geopoliticii. Chiar de la începutul activității școlii geografice române, Simion Mehedinți a fundamentat o concepție geografică unică, subordonând factorii economici și sociali mediului geografic, pe care îl considera factor determinant în dezvoltarea societății. Din acest punct de vedere, timp de 37 ani (1900-1937), Simion Mehedinți, în activitatea sa didactică și de cercetare, a fost promotorul geografiei generale și geografiei regionale, antropogeografiei, etnografiei, geografiei istorice și geografiei politice care l-au dus la «geopolitică», manifestarea cea mai reacționară a geografiei din România. Sub influența lui Simion Mehedinți s-au format generațiile următoare de geografi din România burghezo-moșierească.⁵⁷

Contribuția științifică a lui Mehedinți a constatat în impunerea geografiei ca disciplină distinctă în România. Însă, concluzionau autorii, el „a fixat categorii geografice statice, așa cum s-a arătat mai sus, care, de fapt, sunt tot categorii dinamice, întrucât în natură nimic nu poate fi static, ci totul este în continuă mișcare și schimbare”.⁵⁸

Apoi, se examina într-un mod critic cealaltă mare influență asupra începuturilor școlii românești, geografia regională a lui Emmanuel de Martonne:

⁵⁶ *Ibidem*, p. 8.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 26.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 27.

Emmanuel de Martonne a dat o atenție deosebită aspectelor geomorfologice, acordând totodată importanță mai redusă celorlalți factori (climă, hidrografie, soluri și faună), care caracterizează orice *Landschaft* geografic. Aceasta a dus la o lipsă serioasă în concepția lui Emmanuel de Martonne, mai ales dacă privim problema din punctul de vedere al geografiei fizice actuale, deoarece el a dat o caracterizare unilaterală a *Landschaft-urilor* și nu a arătat rolul determinat al tuturor factorilor naturali în formarea acestora.⁵⁹

Împreună cu elevul său, George Vâlsan, el dorea, pe bună dreptate, ca geograful, în cercetările sale de pe teren, să distingă factorii principali. El susținea conceptul de peisaj geografic, prin care se înțelegea complexul natural, având în vedere descrierea și explicarea elementelor constituite la un moment dat. Însă, făcând acest lucru el vedea peisajul într-o manieră statică:

Nu vedea continua schimbare a complexelor naturale sub acțiunea factorilor interni și externi și ai activității societății omenești. Nu vedea necesitatea descoperirii legilor generale și particulare caracteristice unei regiuni naturale, în vederea luării de măsuri practice, era preocupat numai de rezolvarea de probleme teoretice.⁶⁰

Academicianul sovietic Gherasimov oferea această judecată nuanțată privind aplicarea de către de Martonne a principiilor lui William Morris Davis la cercetările geomorfologice din România:

După cum se știe, un rol important în studiul reliefului României aparține eminentului geograf francez Emmanuel de Martonne, care a folosit pe larg aici metoda de reconstruire a suprafețelor continentale vechi de denudare.

Această metodă a fost foarte rodnică pentru studiul unui relief care are o asemenea origine. Majoritatea geomorfologilor, care au studiat mai târziu teritoriul României, au folosit pe larg această metodă, aplicând de altfel principiile lui Emmanuel de Martonne în două feluri: creator și dogmatic.

Prin utilizarea dogmatică a doctrinei lui Emmanuel de Martonne înțelegem interpretarea pur morfologică a noțiunii de „suprafață de denivelare”. O astfel de interpretare, fără o analiză istorico-genetică și a controlului lui multilateral prin alte metode, duce și a dus pe diferiți

⁵⁹ *Ibidem*, p. 28.

⁶⁰ *Ibidem*.

cercetători din mai multe țări la scheme morfologice pur formale, destul de sterile, atât din punct de vedere teoretic, cât și practic. O serie de exemple se pot găsi și în lucrările referitoare la Transilvania.

Folosirea creatoare a teoriei lui de Martonne, cu privire la suprafețele de denivelare, constă în dezvoltarea sa continuă, în precizarea și în completarea pe baza noilor materiale faptice și a metodelor de cercetări geomorfologice.⁶¹

Așadar, în pofida ignoranței sale despre materialismul dialectic, Emmanuel de Martonne rămâne primul pionier al cercetărilor de geografie regională și geomorfologie a României.

Autorii omit contribuția lui de Martonne la trasarea frontierelor României Mari, însă se înverșunează împotriva adeptilor geopoliticii, începând cu Mehedinți:

Problemele abordate în lucrările lor se refereau la minoritățile naționale din România, la distribuția și densitatea populației, la așezările omenești (sate, târguri, orașe etc.). În aceste lucrări, determinismul geografic se împletește cu naționalismul burghez și cu șovinismul (...). Simion Mehedinți, în teoriile lui privind geografia politică, încearcă să aducă „argumente” care să motiveze lupta permanentă pentru extinderea teritoriului României burghezo-moșierești.

Geopolitologii erau în mod firesc ostili reformei agrare și extinderii educației. În plus, cu lucrările lor din perioada războiului, mai ales cele ale lui Victor Tufescu, despre funcțiile economice ale României, și despre unitatea și funcțiile pământului și poporului român, acești geografi „au căutat să fundamenteze expansiunea teritorială a statului român burghez până la «limitele naturale», considerate arbitrar ca limite ale «spațiului vital» al României (...). Prin activitatea desfășurată în această direcție, acești geografi au contribuit la învrăjbirea cu vecinii noștri, la continuarea exploatării maselor de către burghezo-moșierimea română și fasciștii nemți, la sărăcirea țării, la dezlănțuirea și ducerea unui război nedrept împotriva Uniunii Sovietice, alături de armatele fasciste germane”.⁶² Simion Mehedinți „ajungea la rasism, considerând că, în

⁶¹ *Ibidem*, p. 30.

⁶² *Ibidem*, p. 37.

funcție de mediul geografic, au apărut «rase superioare» și «rase inferioare», alăturându-se, în acest fel, concepției științifice lăsate de apologetii imperialismului, prin care se urmărea menținerea în beznă a popoarelor coloniale și dependente”.⁶³

Anton Golopenția și Gheorghe Brătianu nu figurau în acest rechizitoriu împotriva geopoliticii. Însă Vintilă Mihăilescu nu i-a scăpat. El „a realizat și numeroase lucrări de geografie fizică în diferite regiuni ale țării, precum și primele sinteze fizico-geografice asupra întregii țări. Totodată, trebuie spus că, în domeniul antropogeografiei, Vintilă Mihăilescu a fost continuatorul concepției lui Simion Mehedinți”.

Până la urmă, Mihăilescu și alți geografi din generația sa, printre care Nicolae Rădulescu și Victor Tufescu puteau să se adapteze noii geografii din România nouă: „După eliberarea României, geografia a preluat și dezvoltat, pe baze noi metodologice, tot ceea ce a fost progresist în geografia românească, respingând totodată tot ceea ce a fost neștiințific și cu caracter reacționar”.⁶⁴

S-a început așadar o muncă de reconsiderare a activităților și operelor geografilor «progresiști» precum George Vâlsan, precum și de punere în valoare a operelor lui Emmanuel de Martonne. Iar această nouă știință avea un rol practic și educativ: „azi manualele geografice, elaborate pe noi baze metodologice, constituie un element principal în formarea de cetățeni conștienți ai Republicii Populare Române, făcând din ei participanți activi la construirea vieții noi”.⁶⁵

Reabilitări

În 1964, *Dicționarul Enciclopedic Român* definea în continuare geopolitica drept „o teorie antiștiințifică și reacționară care denaturează datele geografiei economice, politice și fizice, încercând să justifice

⁶³ *Ibidem*, p. 38.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 41.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 44.

politica de agresiune, care fundamentează, cu ajutorul ei, politica pactelor expansioniste și anticomunismul”.⁶⁶ Totuși, într-un context în care regimul comunist de la București își afirma independența față de restul blocului comunist și în special față de URSS, și desfășura o politică de deschidere către vest, și mai ales către Franța, naționalismul geopoliticienilor apărea ca mai puțin incompatibil. În aprilie 1964, conducerea PMR și-a făcut «declarația de independență». În 1965 și-a schimbat denumirea în Partidul Comunist Român (PCR) și l-a ales ca secretar general pe Nicolae Ceaușescu. Ultimii deținuți politici sunt eliberați, România se retrage din comandamentul integrat al Pactului de la Varșovia și, în august 1968, Ceaușescu este aclamat de mulțime pentru că a refuzat să participe la intervenția militară din Cehoslovacia.

Reeditările manualului școlar al lui Tufescu și a colegilor săi dau seamă despre o tendință naționalistă. În 1964, descrierea poziției geografice a Republicii Populare Române este una pur fizică, lipsită de observații privind raporturile cu frații socialiști. Accentul este pus pe națiune, arătându-se că poziția Republicii Populare Române pe glob și pe continent, considerată sub toate aspectele sale, era una favorabilă propriei sale dezvoltări, oferind în acest sens multiple posibilități. Transformarea posibilităților în realități constituia de altfel, în acel moment, preocuparea de prim rang a oamenilor muncii, conduși de Partidul Muncitoresc Român (PMR).⁶⁷ Datoria față de URSS și-a diminuat importanța în ediția din 1968: „după Eliberare, țara noastră a pornit pe un drum nou, drumul construcției socialismului. Din punct de vedere economic, România trebuia să fie transformată dintr-o țară agrară slab dezvoltată într-o țară industrială, cu o agricultură înaintată”.⁶⁸ Pe plan comercial, România ocupă de acum o poziție de mijloc între Est și Vest:

⁶⁶ *Dicționarul Enciclopedic Român*, București, Editura Politică, 1964, p. 534.

⁶⁷ Victor Tufescu și alții, *Republica Populară Română. Nouă geografie a patriei*, București, Editura Științifică, 1964, p. 10.

⁶⁸ Victor Tufescu și alții, *Geografia Republicii Socialiste România: manual pentru clasa a XII-a liceu și anii II și III licee de specialitate*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968, p. 113.

„legăturile de colaborare economică cu țările socialiste se vor adânci și totodată se vor extinde legăturile economice și cu celelalte state, pe baza respectării principiilor suveranității și independenței naționale, a egalității în drepturi, a neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc”.⁶⁹

În această perioadă, Tiberiu Morariu s-a impus drept figura centrală a geografiei românești, și continuator al lui George Vâlsan. A primit onorurile regimului: Ordinul Muncii clasa a 2-a, și Medalia „celeia de-a doua aniversări a Eliberării Patriei” în 1964, apoi Medalia „25 de ani de la Proclamarea Republicii” în 1972. A devenit de asemenea membru al Societății de Etnologie din Paris, membru corespondent al UGI și a avut intervenții la congresele de la Londra din 1964 și New Delhi din 1968. În cadrul acordurilor culturale, el este delegat al Ministerului Educației și Învățământului, și al Academiei RSR, pentru a ține o serie de conferințe în Belgia, Bulgaria, RFG, Franța, Iugoslavia și Polonia.

Între 1958 și 1974 el a ocupat poziția cheie de redactor șef al revistei *Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie*. Cercetările sale prodigioase privind problemele de geografie aplicată, amenajarea teritoriului, geomorfologie, procesul de versant, urbanism și periglaciațiuni, vor produce peste 400 de publicații. În timpul celei mai mari părți din perioada comunistă Tiberiu Morariu va fi singurul conducător de teze de doctorat, formând așadar generații de geografi români. Evoluția Institutului de Geografie al Universității din Cluj a reflectat tendințele de însemnătate ale geografiei românești dintre 1960 și 1989: prin lucrările lui Pompei Cocean, Nicolae Ciangă și Vasile Surd în domeniile amenajării teritoriului, geografiei turismului și a celeia a așezărilor umane, geografia umană a început să preia controlul asupra geografiei fizice.

În cadrul acordurilor culturale și științifice semnate între guvernele de la București și de la Paris, schimburile franco-române aveau să se îmbunătățească simțitor. Colocvii franco-române de geografie s-au

⁶⁹ *Ibidem*, p. 188.

desfășurat la Paris în 1967 și 1969, iar la București în septembrie 1968. Tiberiu Morariu și profesorul Robert Raynal de la Universitatea din Strasbourg au jucat un rol activ în aceste reuniuni. În 1969, acordarea titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din Strasbourg lui Tiberiu Morariu stătea mărturie în privința reușitei acestor schimburi.

Alte reabilitări au avut de asemenea loc în acești ani. Îndepărtarea lui Victor Tufescu pare ceva îndepărtat: în 1964, pentru curajul său în războiul din Vest din 1944-1945, împotriva nemților, el a primit medalia „Eliberarea de sub jugul fascist”, în 1968 i s-a decernat „Meritul Științific”, iar în cele din urmă, în 1968, premiul Gh. Munteanu-Murgoci pentru lucrarea sa *Modelarea naturală a reliefului și eroziunea accelerată*. În 1968, imediat după reintroducerea județului ca unitate administrativă de bază, Tufescu avea să își pună cunoștințele în slujba acestei reforme. În 1967, în *Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie*, Ion Conea a profitat de noul climat pentru a relua tema „teritoriului-nucleu” al poporului român.⁷⁰ În acel an, Editura Științifică a publicat o selecție de texte ale lui Simion Mehedinți, sub coordonarea lui Vintilă Mihăilescu. Potrivit lui Mihăilescu, publicarea acestor lucrări „constitua un omagiu față de unul dintre cei mai mari oameni de știință ai noștri din prima jumătate a secolului 20”.⁷¹ Bineînțeles, studiile lui despre antropogeografie și raporturile dintre om și pământ puteau să se preteze la interpretări periculoase, la „teorii neștiințifice – teoria spațiului vital, cea a frontierelor mobile etc. – care au constituit elementele de bază ale geopoliticii”. Însă elementul esențial care a rezultat din publicarea acestui volum a fost „patriotismul cald, dublat totuși de sobrietatea argumentelor științifice care dovedeau continuitatea milenară a poporului român pe teritoriul țării noastre”.⁷² Textele alese

⁷⁰ Ion Conea, „Interpretări geografice în istoria poporului român. Cu privire la *teritoriul-nucleu* de formare a poporului român”, *Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie*, tom XIV, nr. 1, 1967, pp. 3-14.

⁷¹ Simion Mehedinți, *Opere alese* (edit. Vintilă Mihăilescu), București, Editura Științifică, 1967, p. 5.

⁷² *Ibidem*, p. 7.

cuprindeau observațiile antropologice ale lui Mehedinți despre Carpați și geografia pitorească, „Ce este Transilvania?“, însă evident că nu și studiul „Frontiera orientală”.

În octombrie 1968 s-a sărbătorit centenarul lui Mehedinți. A avut loc un colocviu în sala mare a Academiei RSR, precedat de manifestări de masă în satul său natal, la Soveja. Potrivit lui Victor Tufescu:

Contribuția lui Mehedinți constă tocmai în această intuiție clară pe care el a avut-o în legătură cu obiectul geografiei ca știință a relațiilor dintre complexul *atmosferei*, cu acela al hidrosferei, al litosferei și al biosferei, în zona lor de interferență (...). Simion Mehedinți a dat geografiei românești o pleiadă de străluciți discipoli, ca George Vâlsan, Constantin Brătescu, G. Dumitrescu-Alden, N. Orghidonisa, ș.a., care au dus mai departe ideile maestrului, adâncindu-le și fructificându-le în forme proprii gândirii lor. (...) Deși influențat uneori de ideile vremii în care a trăit, cu o puternică personalitate, a reușit să se ridice deasupra acestora, afirmându-și punctul propriu de vedere care, în cele mai multe cazuri, se înscrie pe linia luminoasă și realistă a evoluției culturii românești.⁷³

Tot în 1968, Ștefania Golopenția a adresat un memoriu Comitetului Central al PCR, cerând reabilitarea morală a soțului său, publicarea operei acestuia și informarea oficială a familiei cu privire la locul înhumării sale. În aprilie 1969, familia a fost convocată la Comitetul Central, unde generalul Răduică a exprimat regretul că „într-adevăr Anton Golopenția a murit complet nevinovat”, iar apoi a precizat care era locul în care fusese înmormântat. Această reabilitare a lui Golopenția a avut loc la scurt timp după cea a tovarășului său, Lucrețiu Pătrășcanu.

„Statul național unitar român”, „suveranitatea” și „non-ingerința” devin teme recurente, chiar obsesive, în discursurile comuniste ale vremii. Este simptomatic pentru această tendință faptul că în noiembrie 1968, în *Revista învățământului superior*, Gh. I. Ioniță face elogiul Ligii Antirevizioniste Române, considerată altădată o expresie a

⁷³ Victor Tufescu, „Centenarul Simion Mehedinți”, *Revista învățământului superior*, anul X, no. 12, decembrie 1968, p. 63.

„șovinismului”.⁷⁴ A cincizecea aniversare a creării României Mari dă ocazia unei puzderii de publicații. Din rațiuni geopolitice este evitată problema Basarabiei, și se pune în prim plan cea a Transilvaniei. Sub coordonarea lui D-tru. Berciu este publicat un volum monumental, *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, consacrat aniversării unirii Transilvaniei cu Vechiul Regat, prin decizia Adunării Naționale de la Alba Iulia, de la 1 decembrie 1918. În prezentarea sa, academicianul Berciu scria: „Axate pe ideile de unitate și continuitate – fenomene specifice și permanente ale istoriei noastre, studiile cuprinse în volum schițează principalele etape de luptă ale poporului nostru pentru făurirea statului său național unitar”.⁷⁵

Tiberiu Morariu a contribuit cu un capitol privind locul Transilvaniei în cadrul unitar al teritoriului României:

Transilvania ocupă zona centrală a unui teritoriu unitar, cu o economie complexă, de asemenea unitară. Teritoriului carpatic al vechii Dacii i se suprapune blocul etnic românesc, compact, unitar, strâns lipit de acest teritoriu încă de la primele sale începuturi preistorice, cu o continuitate neîntreruptă până în zilele noastre. În cadrul acestui edificiu carpatic și al masei compacte de populație românească, Transilvania ocupă tocmai zona centrală, *inima* cetății naturale, integrându-se perfect statului român sub toate aspectele, începând cu cele fizico-geografice și terminând cu cele economice-politice, integrare bazată pe realități pe care nimeni nu le va putea contesta sau răsturna vreodată.⁷⁶

În sprijinul său, Tiberiu Morariu cita „Ce este Transilvania?” (studiul lui Mehedinți), dar și lucrările lui Robert Ficheux. Textul lui Morariu este însoțit de cel al colonelului Cupșa despre „Armata română în lupta pentru libertate, independență și unitate politică” și de cel semnat de L. Banyai și A. Petric, intitulat „Dictatul de la Viena și lupta pentru anularea lui”.

⁷⁴ Vezi Gh. I. Ioniță, „50 de ani de la desăvârșirea formării statului național unitar român”, *Revista învățământului superior* anul X, no. 11, noiembrie 1968, p. 11, pp. 5-21.

⁷⁵ Dumitru Berciu (dir.), *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, Editura Academiei RSR, 1968, p. 7.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 30.

La fel de simptomatice sunt convergențele dintre orientarea oficială a Bucureștiului și cea a românilor din exil. În 1968, Pamfil Șeicaru, fostul director al ziarului *Curentul*, acum exilat în Spania franchistă, publică volumul *La Roumanie dans la Grande Guerre*. În prefața acestuia, Ion Gh. I. Brătianu explica această intervenție a lui Șeicaru astfel:

Vechiul luptător și-a luat încă o dată pana, pentru a avertiza opinia mondială asupra pericolelor pe care le produce, începând din 1964, recrudescența puternică a revizionismului maghiar. De patru ani, broșuri și numeroase articole vin să sprijine activitatea intensă desfășurată în acest sens în Austria, Germania Federală, Franța, Italia și mai ales în Statele Unite. Propaganda revizionistă a fost dirijată de maghiarii rezidenți în străinătate, care au reluat teoriile folosite altădată, în timpul regenței amiralului Horthy. Dacă, în mediile atinse de această propagandă, au existat, în general, puține reacții din partea românilor, a fost pentru că aceștia nu au acordat atunci, se pare, destulă importanță revizionismului maghiar. Aceasta a fost o mare greșeală, iar ziua de 2 decembrie 1966 a oferit dovada, atunci când, la Budapesta, primul ministru comunist a fost auzit vorbind despre «dictatul de la Trianon».⁷⁷

În opinia lui Brătianu, tratatul de la Trianon „nu era deloc un act de generozitate consimțit la adresa României, ci, în mod incontestabil, un act de dreptate”.⁷⁸ Iar Șeicaru accentua: „România este o mare și indestructibilă realitate, cu evoluție ascendentă. Chiar și rătăcirile temporare nu au putut și nu vor putea să-i schimbe destinul său istoric.”⁷⁹

Simpozionul Centenarului

Condițiile erau așadar extrem de propice pentru centenarul nașterii lui Emmanuel de Martonne. Comemorarea a început la Paris în luna mai 1973, cu o ședință festivă a Asociației Geografilor din Franța, în care Tiberiu Morariu a luat cuvântul pentru a sublinia importanța activității geografului francez în România. Pe 23 mai, Morariu, Vintilă

⁷⁷ Pamfil Șeicaru, *La Roumanie dans la Grande Guerre*, Paris, Ed. Minard, 1968, p. 8.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 9.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 455.

Mihăilescu și Șerban Dragomirescu au luat de asemenea cuvântul într-o ședință comemorativă a Academiei RSR. Morariu declara despre mentorul său:

Cu toate că unele din aprecierile sau concluziile sale sunt parțial depășite – fie ca rezultat al dezvoltării ulterioare a concepției geomorfologice, fie din cauza anumitor observații prea pripite – majoritatea, și mai ales cele mai importante, își păstrează valabilitatea și în zilele noastre, bineînțeles cu amendamentele necesare. Într-adevăr, existența suprafeței de eroziune de la Fărcașa-Cârligați din masivul Bihor, împinsă până la stadiul de semiplatou, n-ar putea fi contestată, la fel cum n-am putea contesta argumentele aduse în sprijinul determinării vârstei ei geologice. Cât privește celelalte suprafețe de nivelare, de la Mărișel și Feneș, concluziile sale cu privire la liniile generale ale evoluției lor în timp – oen și respectiv pliocen – sunt deopotrivă confirmate de ultimele cercetări ale geografilor din Cluj.⁸⁰

Aportul științific al operei sale servea cauza unificării teritoriului românesc:

Făcând bilanțul, el sublinia unitatea reliefului țării noastre, aflat în strânsă dependență de arcul carpatic, precum și unitatea rețelei hidrografice, legată de bazinul inferior al Dunării, prin intermediul căruia ea se îndreaptă inevitabil către Marea Neagră. La fel, caracterul dominant al economiei rurale a României anilor 1920 îi apărea cu claritate, dar el semnală totodată și posibilitățile de dezvoltare ale industriei pe baza resurselor naturale ale patriei noastre, fapt care este cu prisosință confirmat astăzi. România, carpatică prin relieful său și danubiană prin rețeaua hidrografică, reflectă în aspectele sale fizico-geografice trăsături specifice celor trei zone ale Europei, care se întrepătrund pe teritoriul ei: Europa centrală, prezentă în arcul carpatic și chiar și în Transilvania, Europa meridional-balcanică, atestată mai ales în Dobrogea, și Europa orientală în Moldova și în câmpia română. Acest spațiu carpatic ocupat de poporul român de la începuturile sale, a asigurat continuitatea statului dac. De altfel, adesea, voievozii Țării Românești și Moldovei au deținut importante posesiuni în Transilvania, în Banat și în Maramureș, astfel că formarea statului carpatic modern a însemnat – afirma de Martonne – reîntoarcerea României la destinul său natural.⁸¹

⁸⁰ Tiberiu Morariu, „Emmanuel de Martonne et la géographie roumaine”, *Bulletin de l'Association de géographes français*, no. 408-409, 1973, p. 539.

⁸¹ *Ibidem*, p. 541.

Desigur că Universitatea din Cluj a fost locul în care s-a ținut, între 27 și 29 septembrie 1973, un colocviu consacrat lui Emmanuel de Martonne, în prezența fiicei lui, Hélène Leconte-de Martonne, și a fostului său asistent, Robert Ficheux. După cele 22 de comunicări, s-a realizat o aplicație pe teren, în Munții Apuseni, în regiunea platoului Mărișel, care fusese studiat minuțios în timpul excursiilor din 1921.

În pofida celui de-Al Doilea Război Mondial și a Războiului Rece, Ficheux nu și-a pierdut interesul față de România. El este cel care a redactat capitolul din *Enciclopedia Larousse* din 1959 referitor la România, iar începând din 1970 a publicat în diverse reviste studii despre Câmpia Turzii, Cheile Turzii, evoluția morfologică a Crișului Repede și problemele majore ale geomorfologiei carpatice. Morariu scria despre el: „prin întreaga sa activitate desfășurată până în zilele noastre, profesorul Robert Ficheux a militat și militează neobosit pentru dezvoltarea relațiilor științifice româno-franceze în general și a celor geografice în special, totodată fiind un neobosit popularizator al rezultatelor științifice obținute de geografii români”.⁸²

Ficheux s-a întors așadar cu multă emoție la universitatea pe care o părăsise cu 35 de ani în urmă, după ce, timp ce trei ani, îi succedase lui George Vâlsan: „iată că mă regăsesc în această Aula Magna, în care maestrul meu, Emmanuel de Martonne, a primit titluri și onoruri rar acordate. Iar asta în prezența fiicei sale cele mai mici, doamna Leconte, care, pentru prima oară, o să viziteze această țară pe care părintele său a cunoscut-o atât de bine și a iubit-o așa de mult”.⁸³ Ficheux trece la un elogiu al calităților științifice și umane ale maestrului său;

Pentru el (...) nu exista decât O geografie, aceea care descrie și explică peisajele planetei noastre și înscrie în ele activitățile multiforme ale oamenilor, habitatul lor, drumurile și mijloacele lor de transport, culturile,

⁸² Tiberiu Morariu, „Profesorul Robert Ficheux la 75 de ani”, *Terra*, nr. 5, septembrie-octombrie 1973, p. 80.

⁸³ Robert Ficheux, „Témoignage”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Geografia*, fascicul 1, an XIX, 1974, p. 7.

precum și întreprinderile lor industriale. (...) El a dovedit o predilecție clară către geografia fizică, a cărei rigoare științifică și ale cărei metode, dacă nu chiar legi, corespundeau mai bine tendințelor sale personale.⁸⁴

Violonist, cu un „suflet de artist”, de Martonne era de asemenea și un obsedat de muncă și un maestru dificil și exigent, căruia îi plăcea să spună elevilor săi că: „renumele nu stă în numărul publicațiilor tale, ci în valoarea lor”⁸⁵. Profesorul „nu admitea deloc să i se plângă de milă, disimulându-și stările de rău, și imediat ce se simțea un pic mai bine, își relua activitățile cu o febrilitate crescută”.⁸⁶ Adesea puțin comunicativ, corect, dar direct și autoritar, el îi plăcea mai ales pe cei umili:

În România, el aprecia în mod deosebit compania țăranilor, și încă și mai mult pe cea a păstorilor. În Carpații voștri liniștiți, loc în care se abandona cel mai mult adevăratei sale naturi, am învățat să îl cunosc și să îl înțeleg mai bine. Se înfățișa atunci de o relativă simplitate, căutând singurătatea și liniștea, sau confidențele ciobanilor. Fără îndoială că își dorea să se impregneze tot mai adânc cu ceea ce, de la absolvirea Școlii Normale Superioare, încercase mereu să studieze: contactul intim din om și Natură, fără adaosurile și alterările civilizației urbane și industriale. Și poate că, în contactul cu acești oameni de munte români, și-a ascuțit sensibilitatea nativă, mândria sa, a simțit farmecul deplin al unor lucruri simple precum niște gânduri modeste, a înțeles sensul profund al fidelității (...) fidelitate față de România și față de munții Carpați în care, după cum i-a spus cuiva înaintea mea, trăise «ani fascinanți» din entuziasta sa tinerețe și în care îi făcea plăcere să revină cât de des putea, ca la o fântână a tinereții.⁸⁷

Din partea română, printre cele vreo douăzeci de comunicări, Alexandru Savu a subliniat contribuția lui Emmanuel de Martonne, alături de cea a lui George Vâlsan, la organizarea învățământului geografic modern de la Cluj. Pentru Savu, preocupările predilecte ale geografului francez, adică geomorfologia și geografia fizică, transmise de asemenea și lui Vâlsan, au definit specificitatea școlii geografice clujene, care, insistând pe aceste două direcții de cercetare, obținuse rezultate

⁸⁴ *Ibidem*, p. 8.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 11.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 12.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 13.

importante.⁸⁸ Alexandru Săndulache a tratat, pornind de la cele două lucrări ale lui de Martonne despre teritoriul României, concepția cartografică care se desprindea în general din opera sa. Cercetările lui din munți și din regiunile românești au fost dublate de hărți realizate chiar de el, de o mare precizie topografică și în termeni de reprezentare grafică. El arăta „necesitatea de a fixa într-o manieră precisă și pur topografică valoarea termenilor morfologici”. În același timp, Savu explica procedurile de ridicare și de analiză a hărților realizate, care trebuiau să ilustreze fiecare operă geografică.⁸⁹

Comunicările acestui colocviu aveau să fie publicate anul următor în revista *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Geografia*, în care s-au marcat de asemenea 30 de ani de geografie la Cluj. Potrivit autorului notei de prezentare:

Etapa de început (1944-1948) s-a caracterizat și prin activitatea de reconsiderare și de valorificare critică a operelor geografice ale înaintașilor, de restructurare a unor cursuri potrivit noilor condiții, de reorganizare a laboratoarelor, colecțiilor de hărți, diapozitivelor și fotografiilor, a bibliotecii. Etapa care marchează adevăratul salt valoric în activitatea de creație pe tărâm științific (ca și în cea instructiv-educativă) începe însă după Reforma învățământului.⁹⁰

Odată cu unificarea celor două universități în 1959, potențialul geografiei clujene a sporit, iar savanții au comunicat rezultatele cercetărilor lor la conferințele de la Stockholm, Londra, New Delhi și Montreal. Sub conducerea profesorului Morariu, Clujul era singurul centru de coordonare din sistemul de doctorate în geografie:

Realizările geografilor clujeni, în cele trei decenii analizate, îndreptățesc speranțele lor de viitor. Există toate premisele ca rezultatele muncii de cercetare în perspectivă să le depășească pe cele din prezent, aceasta

⁸⁸ Alexandru Savu, „Emmanuel de Martonne și Școala geografică din Cluj”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Geografia*, fasciculul 1, an XIX, 1974, p. 25

⁸⁹ Alexandru Săndulache, „Concepția cartografică a lui Emmanuel de Martonne referitoare la țara noastră”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Geografia*, fasciculul 1, an XIX, 1974, p. 30.

⁹⁰ „Trei decenii de împliniri în geografia clujeană”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Geografia*, fasciculul 2, an XIX, 1974, p.

situându-se la nivelul actual al geografiei moderne, care a trecut, în acești 30 de ani, datorită eforturilor conjugate ale tuturor geografilor țării, de la caracterul de știință descriptivă, depășit în cea mai mare măsură, dar nu integral abandonat, la acela de știință explicativă și, în sfârșit, de știință prospectivă, răspunzând astfel, nemijlocit, la rezolvarea a tot mai multe dintre necesitățile actuale ale societății.

Fie ca, în cinstea evenimentelor pe care le întâmpinăm sărbătorește – A XXX-a aniversare a Eliberării Patriei și Al XI-lea Congres al PCR – succinta retrospectivă a activității geografilor centrului universitar Cluj să constituie un imbold pentru o muncă de viitor și mai intensă, mai legată de multiplele cerințe ale economiei naționale, în drumul spre desăvârșirea socialismului în patria noastră.⁹¹

Astfel de evenimente au pregătit terenul pentru publicarea traducerii românești a anumitor lucrări ale lui Emmanuel de Martonne. În 1981, la Editura Academiei Române a RSR, apărea primul volum al scrierilor sale geografice despre România, sub conducerea lui Victor Tufescu, Gheorghe Nicolescu și Șerban Dragomirescu. Acesta conținea teza sa de doctorat în științe: *Cercetări asupra evoluției morfologice a Alpilor Transilvaniei (Carpații Meridionali)*. În introducere, Victor Tufescu descria rolul lui Emmanuel de Martonne în întemeierea geografiei moderne și în formarea geografiei românești:

autorul, unul dintre cei mai străluciți fondatori ai geografiei în concepția modernă, care definitivează principii ce au făcut-o o știință de sine stătătoare, necontestată între celelalte științe despre Terra, și-a pus întreg geniul său creator în fixarea nu doar a unor observații asupra câtorva regiuni reprezentative ale țării noastre, ci și a unei gândiri bine fundamentate, pe baza căreia geografia a câștigat în prestigiu, iar România a intrat și mai mult în circuitul cunoașterii universale. Am putea afirma că a fost o dublă șansă pentru țara noastră: aceea de a se face cunoscută prin exemplificări esențiale, folosite în tratatele de specialitate de răspândire internațională, și aceea de a determina un curent creator, de la început bine așezat, în inițierea geografiei românești. În perioada de început a studiilor lui Emmanuel de Martonne, în România – dacă lăsăm la o parte activitatea de la Societatea geografică, ce se menținea pe vechiul făgaș enciclopedist, care sub denumirea de geografie aduna de toate, fără discernământ – se

⁹¹ *Ibidem*, p. 9.

precizau două direcții noi în orientarea geografiei, care s-au conjugat, ducând la rezultate fructuoase. Una se lega de venirea, în 1900, la prima universitate a țării, cea din București, a unui tânăr geograf cu temeinică pregătire filozofică, bine clarificat asupra a ceea ce era și ce trebuia să fie geografia, Simion Mehedinți, un teoretician; cea de-a doua direcție, prin care se iniția cercetarea directă a terenului, s-a datorat tânărului care avea să devină unul din cei mai de seamă geografi ai lumii, Emmanuel de Martonne. Unul a căutat să statornicească metoda de deprindere a geografiei, să-i definească obiectul și limitele, celălalt a arătat cum *trebuie să se lucreze concret* în geografie (...).⁹²

Din necesitate, Victor Tufescu dădea o versiune incompletă a îndepărtării lui Emmanuel de Martonne de România:

Correspondența cu marele geograf avea să se rărească după invadarea Franței de trupele hitleriste, când profesorul scria cu amărăciune că majoritatea cadrelor didactice mai tinere erau mobilizate și că activitatea universitară era mult stânjenită. Apoi, bariera întunecată a războiului s-a înălțat de netrecut între noi și marele profesor francez, corespondența neputând continua. Știrile despre activitatea și sănătatea sa ne parveneau cu mari întârzieri, pe căi indirecte. Abia în 24 mai 1957, doi ani după moartea sa, a putut avea loc în Aula Academiei RPR comemorarea savantului geograf francez, cu prilejul împlinirii unei jumătăți de veac de la *Recherches [Cercetări asupra evoluției morfologice a Alpilor Transilvaniei (Carpații Meridionali)]*...⁹³

Patru ani mai târziu, a apărut cel de-al doilea volum de scrieri despre România ale lui de Martonne. Penuria din anii de final ai regimului comunist s-a reflectat în subțirimea volumului și în lipsa ilustrațiilor. Gheorghe Niculescu făcea aici elogiul cercetărilor lui Emmanuel de Martonne în Alpii Transilvaniei:

Ridicările topografice pentru o bună parte din teritoriul muntos nu se terminaseră încă. În aceste condiții, cercetarea de teren a fost mult îngreunată, pentru elucidarea unor probleme-cheie oferite de relief au fost

⁹² Emmanuel de Martonne, *Lucrări geografice despre România, vol. I, Cercetări asupra evoluției morfologice a Alpilor Transilvaniei (Carpații Meridionali)*, București, Ed. Academiei RSR, 1981, p. 7.

⁹³ *Ibidem*, p. 24.

necesare unele operații complementare pe care Emmanuel de Martonne nu a ezitat să le întreprindă, și anume, ridicări topografice de detaliu și chiar construirea unor hărți în relief și ridicarea unor profile cu ajutorul aneroidului. Alături de aceasta, fotografiile, dar mai ales schițele panoramice directe, cu ochiul liber, sau cu camera clară, sau cele făcute după fotografii i-au servit lui de Martonne.⁹⁴

Aplicarea teoriei ciclurilor de eroziune asupra unui teritoriu carpatic era importantă nu numai pentru regiunea studiată, ci și pentru lumea științifică în general, dovedind valabilitatea teoriei lui William Morris Davis. Cu această muncă de geomorfologie și de geografie regională au crescut generații de geografi. Pentru numeroși studenți, profesori, cercetători, *Recherches* „a fost și rămâne o carte de căpătâi. Pentru multe generații, alături de *La Valachie*, ea a fost un alfabet al geomorfologiei, disciplină ce abia începea să se contureze și să-și delimiteze domeniul de cercetare în cadrul geografiei”.⁹⁵

Accentul rămâne așadar pe geografia fizică, însă acest al doilea volum oferă câteva mostre despre imensa bogăție a operei lui de Martonne. Alături de dările de seamă ale excursiilor geografice se află eseuri referitoare la viața păstorilor din Carpați, la satul românesc subcarpatic, precum și celebra conferință „Noua Românie în noua Europă”, însă doar cu extrase, căci cenzura a împiedicat orice referință la pericolul bolșevic sau la problema spinoasă a Basarabiei. Într-adevăr, scrierile lui de Martonne despre provincia pierdută au rămas de neatinse.

Această apreciere incompletă și cenzurată a rolului lui Emmanuel de Martonne la Conferința de Pace de la Versailles a fost ilustrată în cartea *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naționalităților*, de Constantin Botoran, Eliza Campus și Viorica Moisuc, apărută la Cluj în 1983. Cartea poartă motto-ul obligatoriu al „geniului

⁹⁴ Emmanuel de Martonne, *Lucrări geografice despre România*, vol. II, Ed. Academiei RSR, 1984, p. 27.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 34.

Carpaților”, Nicolae Ceaușescu: „istoria demonstrează că formarea statului național unitar român nu a fost rezultatul unui eveniment întâmplător, de conjunctură, al înțelegerilor intervenite la masa tratativelor; tratatul de pace n-a făcut decât să consfințească o situație de fapt, creată de lupta maselor populare”.⁹⁶

Potrivit autorilor, Conferința de Pace a acordat o investitură juridică internațională independenței românești, precum și celei a altor state constituite în 1918 pe ruinele imperiilor multinaționale. Ei au trecut sub tăcere efectul decisiv al căderii lui Béla Kun și al victoriei generalului Pilsudski. Totuși, ei au făcut o scurtă, însă elogioasă mențiune despre prietenii francezi ai României Mari:

În Franța, Comitetul de studii care a formulat un program de pace avea în frunte pe André Tardieu și Emmanuel de Martonne. Acesta din urmă, geograf de renume mondial și expert în etnografia țărilor din Europa centrală și de sud-est a susținut cu căldură dreptul poporului român la unitate național-statală și, în calitate de secretar al Comitetului, a fost principalul autor al recomandărilor făcute guvernului francez privitoare la teritoriile ce urmau a fi recunoscute României prin tratatele de pace.⁹⁷

„Provincia pierdută”, adică Republica sovietică socialistă a Moldovei, a rămas un subiect tabu în istoria și geografia comuniste. Într-adevăr, literatura s-a dovedit mai eficace în renașterea unui spirit național în Moldova de dincolo de Prut. După romanul *Delirul*, al lui Marin Preda, care a dat glas curentului revendicării Basarabiei, prin evocarea trecerii Prutului în 1941, la ordinul mareșalului Antonescu, el însuși prezentat într-o lumină favorabilă, a apărut ciclul de zece volume intitulat *Zăpezile de-acum un veac*, de Paul Anghel, apărut între 1977 și

⁹⁶ Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1920), Triumful principiului naționalităților*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983. p. 5.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 287.

1989, care a abordat frontal aspectele penibile ale dramei basarabene din 1877-1878.

Delirul regimului comunist, care a virat spre autarhie paranoică și un cult ubuesc al personalității, a fost ilustrat în ediția din 1989 a manualului lui Victor Tufescu și a colegilor săi. Această carte, care purta acum portretul obligatoriu al noului *Conducător*, debuta cu descrierea „unității și armoniei teritoriului RSR”, în loc de „cadrul natural al țării noastre”. Dacă în 1968 autorii scriau încă următoarele: „țările vecine cu țara noastră sînt țări socialiste prietene, care au același țel comun de construire a socialismului și comunismului”⁹⁸, în situația actuală, în care revizionismul cel mai periculos venea dinspre Moscova și Budapesta, „acest teritoriu carpato-dunărean, cu fațada pontică, reprezintă spațiul formării și continuității de viață multimilenară a poporului român”.⁹⁹

Comunismul românesc se ancora acum într-o realitate etnică și naturală care se lipsea de fostele ei afinități internaționale:

caracterul unitar al teritoriului țării noastre rezultă așadar din îmbinarea armonioasă a elementelor naturale și antropice într-o asociație de componente care se completează reciproc. Se poate spune că această unitate geografică complexă a teritoriului RSR a creat condiții favorabile dezvoltării unității etnice, lingvistice și continuității multimilenare a poporului român.¹⁰⁰

Autorii descriau cadrul geografic al formării și al permanenței unui popor român născut din „fuziunea daco-romană”. Acest popor era la fel de unit precum mediul său natural: „ulterior, s-au produs unele infiltrări ale altor grupuri etnice care, chiar dacă au fost susținute prin privilegii față de marea masă a populației românești, n-au putut să atingă proporții însemnate sub raport numeric”.¹⁰¹ Industria rămânea ramura

⁹⁸ Victor Tufescu și al., *Geografia Republicii Socialiste România: manual pentru clasa a XII-a*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1988, p. 6.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 5.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 11.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 57.

conducătoare a economiei, însoțită de „o nouă revoluție agrară”: „sistematizarea teritoriului și a localităților contribuie la stimularea activităților economice și social-culturale ale orașelor, comunelor și satelor, la îmbunătățirea condițiilor de trai ale oamenilor și pătrunderea binefacerilor civilizației la sate și prin toate acestea la ștergerea treptată a deosebirilor esențiale dintre sat și oraș”.¹⁰² În acest manual existau puține referiri la comerțul exterior, fără a mai vorbi de legăturile cu CAER. Dezvoltarea actuală a economiei „conduce spre o specializare teritorială, iar pe ansamblu la o dezvoltare complexă, multilaterală a țării, asigurând astfel înaintarea ei mai rapidă pe drumul civilizației socialiste și comuniste, al prosperității și bunăstării întregului popor”.¹⁰³

Totuși, această „unitate” nu a putut să scape prăbușirii blocului comunist din 1989. La ultimul congres al PCR, la începutul lui decembrie 1989, Ceaușescu a căutat să utilizeze registrul patriotic, denunțând pactul germano-sovietic și ridicând astfel problema Basarabiei. Însă încercarea de reluare a loviturii din august 1968 și de mobilizare a maselor împotriva străinătății nu a dus decât la pieirea sa.

¹⁰² *Ibidem*, p. 66.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 149.

Anexe foto

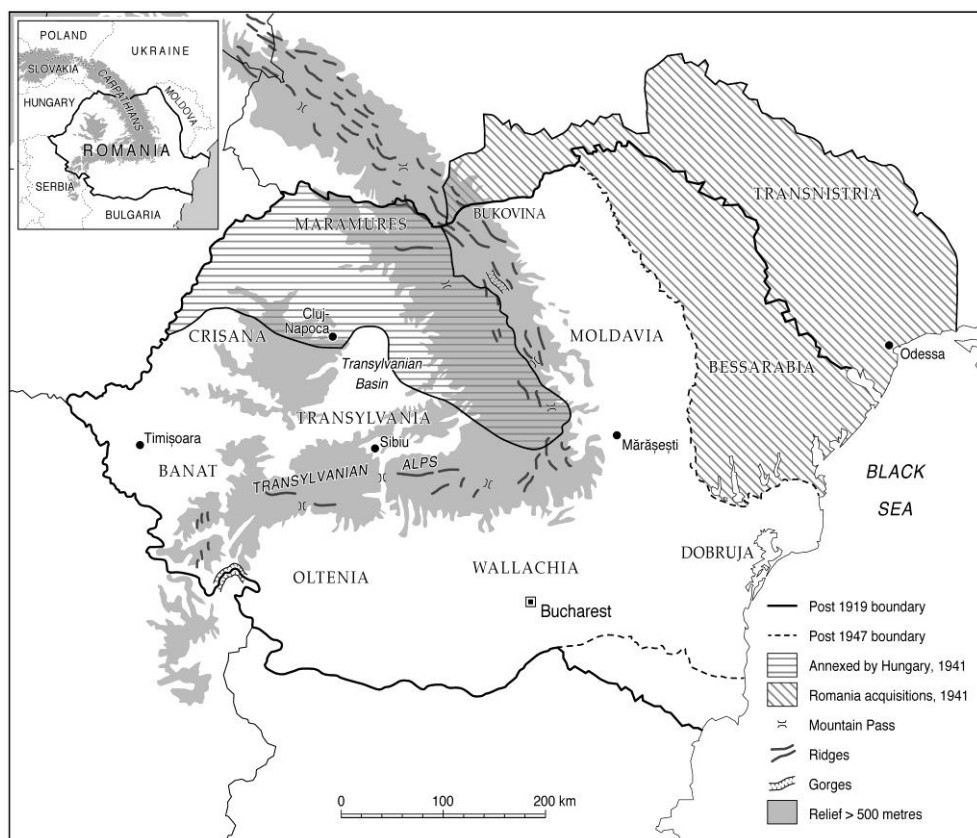

Foto 1. Fluctuația frontierelor României după 1918.

Sursa: Daniel Clayton și Gavin Bowd, Universitatea St. Andrews, Scoția

Foto 2. Profesorul Robert Ficheux (1898-2005), discipol al lui Emmanuel de Martonne

Sursa: <http://www.ancienseleveslycee-carnot.com/c-professeurs-inoubliables.html#>

Foto 3. Tiberiu Morariu (1905-1982), academician, profesor de geografie la Universitatea clujeană, discipol al lui Emmanuel de Martonne

Sursa: Muzeul de istorie a Universității Babeș-Bolyai

Foto 4. Participanți la *Simpozionul Emmanuel de Martonne*, organizat între 27 și 29 septembrie 1973 la Universitatea Babeș-Bolyai, pentru a marca împlinirea a 100 de ani de la nașterea geografului francez.

Sursa: Muzeul de istorie a Universității Babeș-Bolyai

Foto 5. De la dreapta la stânga: profesorul Ștefan Pascu, rector al Universității Babeș-Bolyai, doamna Hélène Leconte de Martonne, fiica lui Emmanuel de Martonne (în negru), și Robert Ficheux, sosind la *Simpozionul Emmanuel de Martonne*, organizat în septembrie 1973 la Cluj, pentru a marca împlinirea a 100 de ani de la nașterea geografului francez.

Sursa: Muzeul de istorie a Universității Babeș-Bolyai

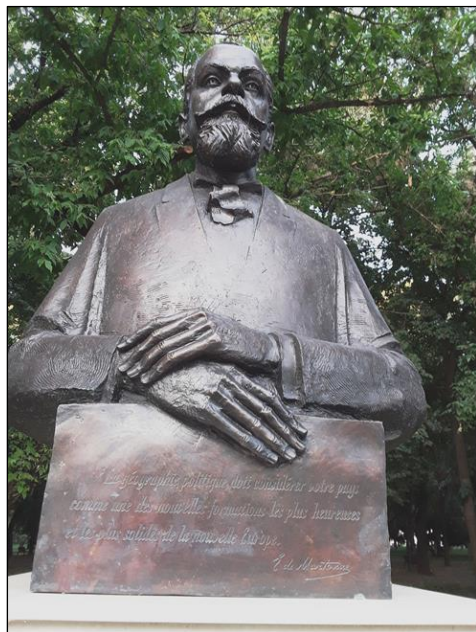

Foto 6. Statuia lui Emmanuel de Martonne, amplasată în 2018 în Parcul 1 decembrie 1918 din Oradea.

Sursa: Foto Gavin Bowd

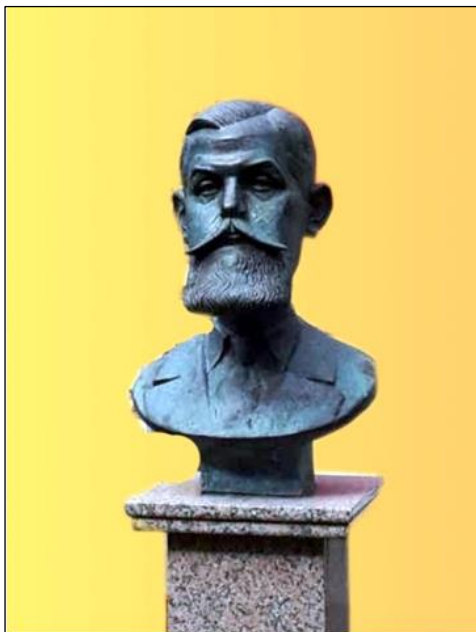

Foto 7. Bustul lui Emmanuel de Martonne, așezat în 2019 în fața Facultății de Geografie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

Sursa: Foto Ana-Maria Stan

Foto 8. Medalie comemorativă dedicată lui Emmanuel de Martonne, emisă de Monetăria Statului, București, în 2019.

Sursa foto: Ana-Maria Stan

Concluzii

În 1990, Victor Tufescu a fost în cele din urmă ales membru al Academiei Române. Patru ani mai târziu, a apărut prima versiune postcomunistă a manualului său școlar. Aceste text atestă schimbările și inerțiile epocii. Astfel, era reafirmată unitatea și armonia teritoriului României, fiind adăugată în același timp o perspectivă antirusească care trimitea la aceea a lui Simion Mehedinți:

acest teritoriu atât de dotat de natură a constituit spațiul formării poporului român. El a persistat peste milenii ca o insulă de romanitate răsăriteană. Deși situat în calea tuturor răutăților – cum scriau cronicarii noștri – adică a migrațiilor populațiilor din est, el și-a păstrat individualitatea romanică, depășind influențele slave sau ale altor popoare migratoare, rămânând latin până astăzi.¹

Autorii au descris cadrul geografic al formării și al permanenței poporului român, precum și vechiul său fond „traco-dac”. Ei făceau referire și la românii de dincolo de frontierele actuale ale țării: „la est și nord de Prut, în regiunile rupte din teritoriul patriei, prin pactul hitleristo-stalinist Ribbentrop-Molotov din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, trăiesc peste 4 milioane de români”.²

Elogiul „sistematizării” satelor a dispărut. De fapt, în această ediție, agricultura prelua față de industrializarea atât de laudată în vremea comunismului. Însă economia românească se orientează de acum înainte spre integrarea în piața mondială:

¹ Victor Tufescu și al., *Geografia României: manual pentru clasa a XII-a*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1994, p. 3.

² *Ibidem*, p. 55.

România întreține relații economice și de cooperare cu numeroase state, pe baza egalității în drepturi, a avantajului reciproc, a respectării independenței și suveranității naționale a fiecărei țări. Comerțul exterior și cooperarea economică internațională urmăresc lărgirea schimburilor comerciale, cooperarea în producție și tehnico-științifică, perfecționarea comerțului exterior în vederea realizării unei balanțe comerciale excedentare.³

Această perioadă marcată de anticomunism și de naționalism înregistrează o ascensiune a geografiei culturale și mai ales reabilitarea militantă a geopoliticii. Un grup de istorici, printre care Gheorghe Buzatu, senator al Partidului România Mare (de extremă dreaptă) a reeditat la Editura Militară atlasul etnic comandat în 1942 de către mareșalul Antonescu. Conform prefeței:

Acest atlas s-a aflat între documentele fundamentale în baza cărora, la reuniunile internaționale postbelice și, îndeosebi la Conferința Păcii de la Paris din iulie-octombrie 1946, au fost expuse și apărute drepturile și interesele perene ale României de către reprezentanții ei cei mai avizați și neafecțați de sindromul comunist, ori de acela al victoriei comune din 1945 a puterilor capitaliste și comuniste.⁴

Se publică, ca o addendă, și harta României de după tratatul de pace din 1947. Potrivit autorilor, aceasta ar fi harta unei țări învinse și care consacră efectele nefaste ale pactului dintre URSS și cel de-al treilea Reich.

Buzatu și colegii lui au republicat de asemenea operele școlii de geopolitică, în special un florilegiu care îi includea pe Mehedinți, Conea, Golopenția, Brătianu, Mihăilescu și Tufescu.⁵ Pentru Ilie Bădescu, într-o altă lucrare de reabilitare, școala geopolitică românească suportase cel mai drastic tratament dintre toate școlile interbelice: „Holocaustul cultural și etnocidul declanșate de ocupantul comunist au pulverizat și

³ *Ibidem*, p. 117.

⁴ *Spațiul istoric și etnic românesc*, vol. I-III, București, Editura Militară, 1992-1993, p. 8.

⁵ Emil I Emandi, Gh. Buzatu, Vasile S. Cucu (dir.), *Geopolitica*, vol. 1, Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1994.

acest domeniu. Autorii au fost zvârliți în pușcării, desființați fizic sau moral, iar pe lucrările lor s-a aplicat cu grabă cuvântul fatidic: interzis.”⁶

În cele din urmă „fără căluș”, istoricul Eliza Campus demonstra contribuția decisivă a lui Emmanuel de Martonne la trasarea frontierelor României:

La sfârșitul Primului Război Mondial, principiul naționalităților devenise o realitate vie a vieții internaționale. Emmanuel de Martonne a trasat în acest spirit granițele dintre Ungaria, pe de o parte, România și Iugoslavia pe de altă parte. Granițele fixate atunci au fost astfel concepute încât Conferința de Pace din 1947 le-a confirmat și, faptul cel mai remarcabil dintre toate, ele sunt actuale și în zilele noastre.⁷

Pentru Campus, perioada interbelică a însemnat eșecul tuturor proiectelor revizioniste: planul francez de Confederație danubiană (1920), planul austro-german de uniune vamală (1931), planul Tardieu (1932) și actul de organizare al Micii Înțelegeri din 16 februarie 1933, care a torpilat Pactul celor Patru propus de Mussolini. Însă, prin tratatul de la Paris din 1947 „principiile Cartei Națiunilor Unite nu au fost puse în aplicare în planul de organizare al Europei”.⁸

Alte opere din perioada postcomunistă atestă revenirea în forță a geopoliticii: nu doar redescoperirea geopoliticienilor români, ci și difuzarea lucrărilor contemporane ale lui Michel Foucher și Yves Lacoste, printre altele. Contribuția lui Emmanuel de Martonne la geografia politică a fost reconsiderată în mod favorabil. Astfel, în 2009, Vasile Simileanu și Radu Săgeată susțin că mizele de ordin geografic, etnic, istoric și socio-economic plasează incontestabil România în spațiul central-european, acesta corespunzând cel mai bine delimitărilor

⁶ Ilie Bădescu, *Sociologia și geopolitica frontierei*, vol. 1, București, Editura Floarea Albastră, 1995, p. 74.

⁷ Eliza Campus, „Frontières politiques, frontières culturelles (1918-1947)”, *Revue Roumaine d'Histoire*, XXXV, no. 1-2, 1996, p. 80.

⁸ *Ibidem*, p. 85.

realizate de Emmanuel de Martonne în lucrarea sa *Europa Centrală*.⁹ În contextul geopolitic actual, România ar fi un element de echilibru și de continuitate, reprezentând un spațiu de stabilitate politică, socială și militară situat între două arii majore de criză: sud-vestul (adică fosta Iugoslavie) și nord-estul (fosta URSS).

În 1996 Robert Ficheux și-a publicat în sfârșit teza sa monumentală – *Les Monts Apuseni (Bihor). Vallées et aplanissements*, la editura Academiei Române, cu sprijinul ambasadei Franței. El a dedicat lucrarea memoriei lui Emmanuel de Martonne – „căruia îi datorez faptul că am cunoscut și iubit pământul românesc” –, soției sale, Marguerite Rey, lui George Vâlsan – „care a fost pentru mine un model” –, și lui Vintilă Mihăilescu – „mai mult decât un prieten, un frate”. Ficheux evocă și peripețiile geopolitice care au împiedicat publicarea integrală a rezultatelor a nouă ani de cercetări pe teren:

În 1939 fuseseră deja dactilografiate 1200 de pagini. Însă „maestrul” meu a estimat că era nevoie de o ultimă campanie de teren pentru cele din urmă confruntări. Era în joc întreaga mea carieră... Fiindcă, din nefericire, au intervenit cei cinci ani de război și de ocupație inamică; la sfatul oportun al lui Emmanuel de Martonne am pus la loc sigur manuscrisele, hărțile și documentele – cu excepția, din păcate, a tuturor fotografiilor mele pe plăci de sticlă –, căci autoritățile germane au venit într-adevăr până la mine, la Beauvais, ca să inspecteze. Era de la sine înțeles că, imediat după terminarea luptelor, aveam să mă întorc în Munții Apuseni, să adaug ultimele detalii la lucrarea mea. Însă evenimentele postbelice, închiderea granițelor într-o Europă nouă și dezechilibrată, lipsa resurselor financiare au întârziat, de la an la an, până în 1969, călătoria atât de dorită. Am fost și am constatat că munca pe teren devenise foarte dificilă și că în treizeci de ani fuseseră tratate multe lucruri noi privind geografia României, și în special cea a Munților Apuseni. Să se țină seama – la șaptezeci și unu de ani – a trebuit să îmi revizuiesc în întregime lucrarea.¹⁰

⁹ Vasile Simileanu și Radu Săgeată, *Geopolitica României*, București, Editura Top Form, 2009, pp. 305-306.

¹⁰ Robert Ficheux, *Les Monts Apuseni (Bihor). Vallées et aplanissements*, București, Editura Academiei Române, 1996, p. 3.

Înainte de război, de Martonne repartizase câtorva dintre studenții săi parizieni subiecte de studiu în România: Odettei Girard îi dăduse Bucovina; lui Geneviève Vergez Tricom, Munții Apuseni; lui André Nordon, Carpații Moldovenești [Orientali – n. tr.]; iar lui François Weymuller, o parte din dealurile subcarpatice: „Și-a propus să facă, el însuși, sinteza acestor lucrări realizate sub îndrumarea sa. Însă războiul, moartea au spulberat acest amplu proiect, căci din toată această echipă eu sunt în prezent singurul supraviețuitor”¹¹. Într-adevăr, în lucrarea *Histoire de la pensée géographique en France*, André Meynier scria că „în republicile socialiste, dificultățile de circulație vor încetini prospectarea franceză; teze începute, precum cea a lui Ficheux în România, au trebuit să fie abandonate”.¹² Iar trecerea timpului, cum bine remarca Ficheux, a lăsat urme de neșters asupra operei sale:

Susținătorilor geomorfologiei dinamice și climatice, analiza mea li se poate părea depășită; ea a fost elaborată pe teren conform schemelor davisienne și ale lui de Martonne, uneori contestate, dar care nu îmi par deloc perimate – în acea perioadă în care noțiunile de paleoclimat și a proceselor lor nu căpătaseră încă importanța care li se atribuie în prezent.¹³

Punerea în valoare a raporturilor privilegiate dintre Emmanuel de Martonne și România a continuat. În noiembrie 2002, în *Academica*, revista Academiei Române, Alexandru Ungureanu a prezentat documente inedite ale geografului francez, recuperate de la distrugere în 1968 și care se găsesc azi la Facultatea de geografie a Universității din Iași. Este vorba de hărți topografice, manuscrise și schițe cartografice, precum și de note de teren privind excursia geografică din 1921. Ungureanu scrie:

Nu putem trece cu vederea, fără însă să exagerăm, apropierea pe care o manifestă sistematic geograful francez în relațiile sale cu populația românească, cu deosebire cea din ținuturile aflate până de curând sub dominație austro-ungară, atenția acordată formelor semi-autonome de administrație din ținuturile grănicerești, interesul cu care urmărește

¹¹ *Ibidem*, p. 4.

¹² André Meynier, *Histoire de la pensée géographique en France*, Paris, PUF, 1969, p. 206.

¹³ Robert Ficheux, *op. cit.*, p. 4

modalitățile tradiționale de organizare a păstoritului (evident, prezența lui R. Vuia, sufletul organizatoric al excursiei, nu este străin de acesta), grija cu care notează – într-o limbă română apreciabil de corectă, și cu transcrierea pe portativ – chiar și o veche baladă populară românească, probabil auzită de la un bătrân lăutar la una din numeroasele petreceri oferite participanților la excursie de aproape fiecare autoritate locală, și care sunt dovezi indiscutabile ale acestei simpatii (...) Prima trăsătură frapantă este extraordinara sa multilateralitate și interesul pentru orice componentă a peisajului geografic (...) capacitatea ieșită din comun a savantului francez de a reține, explicit și sintetic, problematica și detaliile cele mai semnificative ale unei anumite regiuni, fără nimic secundar și inutil.¹⁴

La 23 mai 2005, Academia Română și Institutul Francez au organizat un colocviiu pentru a comemora cincizeci de ani de la moartea lui Emmanuel de Martonne. În alocuțiunea sa, Eugen, Simion, președintele Academiei, a elogiat omul „erudit, curajos și drept”¹⁵. Hervé Bolot, ambasadorul Franței, el însuși geograf, a adus un omagiu „celui care a conferit o dimensiune umană unei științe, a creat o școală, nu doar în Franța, ci și în România” și despre care se spune de obicei că „a pus în mișcare acest spațiu intelectual și cultural dintre Franța și România”.

În comunicarea sa, „Teritorialitate și mobilitate la un secol distanță (începutul secolului XX, începutul secolului XXI)”, Violette Rey a așezat opera lui Emmanuel de Martonne în contextul actual al mondializării și integrării europene, o lume a migrațiilor și a identităților multiple, în care transnaționalul primează asupra internaționalului. Această tendință profundă de mobilitate sfidează statele și frontierele. Însă Violette Rey susține relevanța operei desenatorului de frontiere de la Versailles, dând cuvântul chiar lui de Martonne, care, în concluzia lucrării sale *Europa Centrală* insista pe puterea motrice a economiei.

Din partea românească, Șerban Dragomirescu a remarcat faptul că acest mare prieten al României e îngropat în cimitirul Montparnasse, în

¹⁴ Alexandru Ungureanu, „Manuscrise inedite ale lui Emmanuel de Martonne. Un prieten al poporului român”, *Academica*, nr. 8, noiembrie 2002, pp. 56-59.

¹⁵ *Academica*, nr. 39, iunie 2005, p. 16

care se găsesc și Brâncuși, Ionescu și Cioran. Dragomirescu revenea asupra eclipsei lui de Martonne din perioada stalinistă, apoi asupra reabilitării sale începând cu ședința Academiei Române din mai 1957: „din 1990, continua vorbitorul, opera lui Emmanuel de Martonne a putut să fie recuperată în integralitatea sa. Astfel, în *Atlasul istorico-geografic al Institutului de Geografie* din 1996, a putut să fie inclusă o piesă de excepțională valoare, harta «Repartiția naționalităților în țările în care domină românii»”.¹⁶ Într-adevăr, acest gen de hartă fusese interzis în timpul regimului comunist.

Însă existau și limite privind această reîntoarcere în forță a lui Emmanuel de Martonne. Lucian Badea s-a aplecat asupra contribuției lui de Martonne la geografia românească. Apariția lucrării *La Valachie* constituia „un moment reper, o adevărată piatră de hotar față de geografia secolului al XIX-lea”.¹⁷ Badea a rememorat o vizită în China, pe care o făcuse în timpul Revoluției Culturale. El îi recomandase unui tânăr geograf comunist lectura operei lui Emmanuel de Martonne. Însă vorbitorul remarcă cu regret: „luând în considerare felul în care, de o bună bucată de vreme, cuceririle științifice ale lui de Martonne și ale altor pionieri sunt reflectate (menționate, citate) în cărți și în cursuri, mă tem că acum tânărul asistent chinez este dezamăgit”.¹⁸

Într-adevăr, în zilele noastre, geografia fizică și-a pierdut din importanță în universitățile românești. Opera lui Emmanuel de Martonne este o referință pasageră în programele facultăților de geografie, însă lucrările lui George Vâlsan ocupă un loc mai important. La Universitatea din Cluj, cursul de geografie cel mai frecventat este – de departe – cel despre turism.¹⁹ Așa cum pronostica de Martonne în 1931, puterea motrice a economiei mondiale retrasează toate frontierele.

¹⁶ *Ibidem*, p. 35.

¹⁷ *Ibidem*, p. 28.

¹⁸ *Ibidem*, p. 29.

¹⁹ Vezi Nicolae Ciangă, *România, Geografia turismului*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007.

Totuși, dacă opera științifică a lui Emmanuel de Martonne a scăzut în importanță, rolul său de „desenator de frontiere”, după cum l-a numit Emmanuelle Boulineau, a rezistat cu siguranță trecerii timpului. Acest lucru a devenit evident odată cu o serie de comemorări, care au debutat în 2013, cel de-al 140-lea an de la nașterea sa, marcat prin colocviul Academiei Române dedicat operei lui de Martonne și a lui Robert Fichoux. Rolul-cheie al lui Emmanuel de Martonne în stabilirea frontierelor României Mari a fost apoi accentuat în mod deosebit, atât în sfera academică, cât și în cea publică, odată cu sărbătorirea centenarului momentului 1 decembrie 1918 – centenarul unificării României. Astfel, în 2018, în Banat, la Universitatea din Timișoara, s-a ținut o conferință despre opera sa și s-a inaugurat o efigie, în timp ce la Alba Iulia a fost dezvelit un bust al lui de Martonne. În *Adevărul*, Dorin Țimonea l-a descris drept „geograful francez care a câștigat pentru România teritorii importante de la Ungaria după Primul Război Mondial”²⁰. În anul următor, într-un alt loc important din punct de vedere simbolic, la Oradea, în județul Bihor, a fost dezvelit un bust al lui de Martonne în Parcul Central „1 Decembrie 1918”.²¹ Desigur, în 1919, și Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca i-a adus un binemeritat omagiu celui mai mare prieten francez al său, printr-un bust amplasat în fața Facultății de Geografie și Conferința centenară intitulată *Geographia Napucensis 100*.

Evenimentele comemorative au evidențiat rolul lui Emmanuel de Martonne în cadrul ades fragilei prietenii franco-române, în special în 2021, prin expoziția despre cele trei mari excursii conduse de Emmanuel de Martonne, după Primul Război Mondial, în teritoriile nou dobândite de statul român, anume Bihor, Transilvania, Bucovina și Dobrogea. Expoziția a fost realizată de Institutul de Geografie din Paris în colaborare cu Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Evaluând moștenirea

²⁰ Dorin Țimonea, „Geograful francez care a câștigat pentru România teritorii importante de la Ungaria după Primul Război Mondial”, în *Adevărul*, 24 iulie 2018.

²¹ Vezi <https://www.agerpres.ro/social/2019/04/01/bihor-bustul-geografului-francez-emmanuel-de-martonne-care-a-contribuit-la-trasarea-granitelor-romaniei-mari-dezvelit-la-oradea--284146>

geografului francez, organizatorii au remarcat că „România, în actualele sale frontiere este, cu mici deosebiri, apropiată de cea pe care Martonne o desenase”.²² Acest lucru este cu siguranță adevărat, dar trebuie de asemenea subliniat că aniversarea a 150 de ani de la nașterea lui Emmanuel de Martonne are loc într-un moment în care, sub amenințarea forței militare, frontierele Europei de Est sunt din nou puse în discuție, inclusiv cele ale Basarabiei, în favoarea căreia geograful francez a pledat la Conferința de Pace din 1919.

²² Vezi varianta în limba franceză, respectiv română a acestei expoziții pe Centenaireexposition (miralta-edito.wixsite.com)

Surse și bibliografie

I. Surse arhivistice și documentare:

Arhivele Academiei Române, București (A.A.R.)

Dosarele:

S/6 (1-3)/LXXXII,

S12 (1-46)/LXXXI.

S17 (1) CMXL.

S17 (2) CMXL,

S19 LXXXI,

S31/1/DII,

S31/2/DII,

S36/DCLXXXVI

Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Franța, La Courneuve (A.M.A.E. Franța)

PA-AP 166 Tardieu, dosar 378.

PA-AP 166 Tardieu, dosar 381.

A-Paix, vol. 220, Résumé des Etudes américaines du Comité de l'*Inquiry* du Colonel House par Emmanuel de Martonne, 16 décembre 1918.

Conférence de la Paix, Recueil des actes, vol. 53, annexe I.

Série Z Europe, dosar 142.

Série Z Europe, dosar 143.

Série Bucarest, dosar 415.

Série Z Europe, 1944-1949, dosar 20.

Un geograf francez și România: Emmanuel de Martonne (1873-1955)

Série Z Europe 1944-1949, dosar 24.

NUOI S. 51.

Europe 1949-1955 Roumanie, dosar 118.

Europe 1949-1955 Roumanie, dosar 120.

Europe 1949-1955 Roumanie, dosar 101.

Europe Roumanie 1956-1960, dosar 138.

Europe Roumanie 1956-1960, dosar 148.

Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, România, București (A.M.A.E. România)

Fond 71/1914, vol. 58.

Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale, București, România (S.A.N.I.C.)

Fonduri și dosare:

MPN Propaganda 109/1928-1938,

MPN Propaganda 410/1930-1936,

MPN 52/1927-1937,

MPN Propaganda 1739,

Dosar 2186/6,

MPN, dosar 908,

MPN, dosar 935.

Biblioteca Mazarine, Paris, Franța

Fond Albert Demangeon, cutia 5, 1912-1917

Biblioteca Națională a Franței, Secția Hărți și Planuri, Paris

Fond Jean Gottmann

Biblioteca Națională a României, București

Fondul St-George:

Ms 12542.

Ms 12543.

Ms 12549.

Ms 14134.

Ms 24956.

Houghton Library, Harvard University, SUA
bMS Am 1798 (312)

Institutul de Geografie, Paris, Franța
Fondul de Martonne, dosar Roumanie.

The National Archives, Kew, Marea Britanie

Fonduri și dosare:

FO 373/1/8,

FO 608/30,

FO 608/55/5.

Arhivele *Geographical Society of America*: dosar „Emmanuel de Martonne (1917-1929)”, Universitatea Wisconsin-Milwaukee.

II. Site-uri web:

Negocierea Tratatului cu Ungaria – Muzeul Virtual al Unirii (mvu.ro)
ACCUEIL | Centenaireexposition (miralta-edito.wixsite.com)

III. Interviu:

Nicolae Ciangă și Grigor P. Pop, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, 17 iunie 2009.

Șerban Dragomirescu, Universitatea din București, 2 iulie 2010.

IV. Texte ale lui Emmanuel de Martonne despre România și geografia politică:

A. Cărți:

La Roumanie, Société anonyme de la Grande Encyclopédie, Paris, 1900.

Le levé topographique des cirques de Gauri et Galcescu (massif du Paringu), Institutul de Arte Grafice și Editură Minerva, București, 1900.

Contribution à l'étude de la période glaciaire dans les Karpates méridionales, Société géologique de France, Paris, 1900.

La Valachie: essai de monographie géographique, Armand Colin, Paris, 1902.

Recherches sur la distribution géographique de la population en Valachie, J.V. Socecu/ Armand Colin, Paris, 1903.

Titres et travaux scientifiques de Emmanuel de Martonne, Armand Colin, Paris, 1918.

La Bessarabie. Avec une carte et un appendice, Imprimerie nationale, Paris, 1919.

La Roumanie. Conférence faite à la Société de Géographie de Lille, Imprimerie L. Danel, Lille, 1920.

La Roumanie. Conférence faite à la Société Royale de Géographie d'Anvers, Imprimerie E. Secelle, Anvers, 1920.

Essai de carte ethnographique des Pays Roumains, Armand Colin, Paris, 1921.

L'Europe Centrale. Première Partie, Armand Colin, Paris, 1930.

L'Europe Centrale. Deuxième Partie, Armand Colin, Paris, 1931.

Second supplément à la notice sur les travaux scientifiques de Emmanuel de Martonne Armand Colin, Paris, 1938.

Traité de géographie physique, Tome 2, Armand Colin, Paris, 1951.

Lucrări geografice despre România – vol 1. Cercetări asupra evoluției morfologice a Alpilor Transilvaniei (Carpații meridionali), Editura Academiei RSR, București, 1981.

Lucrări geografice despre România, vol. 2, Editura Academiei RSR, București, 1984.

B. Articole:

„La vie pastorale et la transhumance dans les Karpates méridionales; leur importance géographique et historique”, în *Zu Friedrich Ratzels Gedächtnis*, Dr. Seele, Leipzig, 1904, pp. 227-245.

„Le Relief des Karpates méridionales”, *Extrait du Bulletin de la Société Hongroise de Géographie*, Budapest, vol. XLI, livre 1-10, 1914, pp. 1-18.

„Les conditions d’une intervention roumaine”, în *Revue de Paris*, XXII, 10, 15 mai 1915, pp. 430-448.

„La Roumanie et son rôle dans l’Europe orientale”, în *La Géographie. Bulletin de la Société de Géographie*, XXX, no. 4, juillet 1915, pp. 241-250.

„French Professor predicts retirement in the West in the near future”, în *New York Times*, 21 septembrie 1916.

Travaux du Comité d’Etudes. Tome 2, Imprimerie Nationale, Paris, 1919: „La Transylvanie”, pp. 579-624; „La Bessarabie”, pp. 625-642; „La Dobroudja”, pp. 643-662.

„Un témoignage français sur la situation en Bessarabie”, în *L’Œuvre*, 15 juillet 1919, pp. 5-14.

„Choses vues en Bessarabie”, în *Revue de Paris*, vol. 25, tome 5, septembre-octobre 1919, pp. 499-534.

„La terre roumaine”, în *La Roumanie. Conférences faites à l’Union française*, Editions Union française, Paris, 1919, pp. 61-101.

„La nouvelle Roumanie”, în *Annales de Géographie*, no. 183, 15 janvier 1921, pp. 1-31.

„La nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe”, în *Buletinul Societății Regale române de geografie*, tomul XL, 1921, pp. 164-184.

„Un semestre d’enseignement géographique à l’université de Cluj (Roumanie)”, în *Anuarul Universității din Cluj pe anul școlar 1921-1922*, pp. 221-233.

„La Transylvanie”, în *Bulletin de la Société de Géographie de Lille*, Tome 64, 1922, pp. 93-102.

„Enseignement et excursions géographiques en Roumanie”, în *Annales de géographie*, vol. 31, no. 167, 1922, pp. 64-66.

„Transylvania. A Geographical Study”, în *Geographical Teacher*, nr. 69, pp. 364-373.

„La répartition et le rôle des minorités nationales en Roumanie”, Dotation Carnegie pour la paix internationale. Publications de la Conciliation, *Bulletin no. 2*, Paris, pp. 61-85.

„La Roumanie”, în *Géographie Universelle*, vol. IV-2e partie, *Europe Centrale*, Armand Colin, Paris, 1931, pp. 699-810.

„Essai de synthèse morphologique des Carpates”, în *Comptes rendus de l’Académie des Sciences*, 4 avril 1932, tome CXCIV, pp. 1177-1180.

„Le village roumain subcarpathique”, în *Mélanges offerts à M. Nicolae Iorga par ses amis de France et des pays de langue française*, Editions J. Gamber, Paris, 1933, pp. 663-668.

C. Prefețe:

Chardonnet, Jean, *Guerre ou paix? Problèmes internationaux d’actualité*, La Table Ronde, Paris, 1945.

Iorga, Nicolae, *Histoire du peuple français*, Bibliothèque franco-roumaine, Paris, 1945.

Lebrun, Francis, *La Dobroudja. Esquisse historique, géographique, ethnographique et statistique*, Paris: Librairie Félix Alcan, 1918.

V. Literatură secundară despre Emmanuel de Martonne:

A. Cărți:

Buirette, Olivier, *La France et L'Europe centrale. André Tardieu et Emmanuel de Martonne, deux visions françaises de l'Europe centrale durant l'Entre-deux-guerres (1919-1920, 1930-1932)*, Vécu contemporain, Paris, 1997.

Enciu, Nicolae; Ursu, G. Vasile, *Emmanuel de Martonne, l'avocat de la Roumanie à la Conférence de Paix à Paris en 1919-1920 en matière de Bessarabie*, Editions universitaires européennes, Saarbruck, 2018.

Hallair, Gaëlle, *Le géographe Emmanuel de Martonne et l'Europe centrale*, Grafigéo, Paris, 2007.

B. Capitole de cărți:

Bowd, Gavin «Emmanuel de Martonne, propagandiste», în Catherine Durandin, Cécile Folschweiller et Irina Gridan (dirs.), *1918. Nation et révolution. Roumanie, Bessarabie, Transylvanie*, Paris, L'Harmattan, 2021, pp. 207-218.

C. Studii și articole:

Antoniou, Gabriela, „Emmanuel de Martonne a susținut cauza românilor la Congresul de Pace de la Paris. Un francez pentru granițele României Mari”. Publicat pe www.jurnalul.ro, 30 noiembrie 2018.

Badea, Lucian, „Emmanuel de Martonne și geografia regională”, în *Academica*, nr. 39, iunie 2005, anul XV, pp. 27-29.

Bariéty, Jacques, „Le géographe Emmanuel de Martonne, médiateur entre la Roumanie et la France”, în *Études danubiennes*, 1997, nr.13, vol. 2, pp. 25-33.

Boulineau, Emmanuelle „Un géographe traceur de frontières: Emmanuel de Martonne et la Roumanie”, în *L'Espace géographique*, 2001, vol. 4, pp. 358-369.

Bowd, Gavin, „Emmanuel de Martonne et la naissance de la Grande Roumanie”, în *Revue roumaine de géographie*, 2011, 55 (2), pp. 103-120.

Idem, „Emmanuel de Martonne et la défense de la Grande Roumanie”, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. 10, 2011, pp. 16-44.

Bowd, Gavin; Clayton, Daniel, „Emmanuel de Martonne and the wartime defence of Greater Romania: circle, set square and spine”, în *Journal of Historical Geography*, vol. 47, 2015, pp. 50-63.

Bowd, Gavin, „Emmanuel de Martonne și nașterea României Mari”, în *Magazin istoric*, iulie 2018, pp. 11-15.

Idem, „Emmanuel de Martonne, géographe en guerre”, în *Transylvanian Review*, vol. XXVII, Supplement no. 2, 2018, pp. 149-160.

Idem, „Between France and Romania, between Science and Propaganda. Emmanuel de Martonne in 1919”, în *Journal of Romanian Studies*, vol. 1, no. 2, 2019, pp. 47-64.

Buirette, Olivier, „Géographes et frontières: le rôle d'Emmanuel de Martonne au sein du Comité d'étude lors de la conférence de la Paix (1919)”, în Béatrice Giblin; Yves Lacoste (dir.), *Géohistoire et l'Europe médiane: mutations d'hier et d'aujourd'hui*, Ed. La Découverte, Paris, 1998, pp. 140-163.

Cholley, André, „Emmanuel de Martonne”, în *Annales de Géographie*, no. 347, janvier-février 1956, pp. 1-14.

Dragomirescu, Șerban, „Ecouri ale operei lui Emmanuel de Martonne în România”, în *Academica*, anul XV, nr. 39, iunie 2005, pp. 33-35.

Dresch, Jean, „Emmanuel de Martonne”, în *Bulletin de la Société Géologique de France*, S6-VI (6), 1956, p. 623-642.

Davier, Alexandre, „Emmanuel de Martonne și România Mare”, în *Magazin istoric*, XXXVI, no. 8, 13 august 2001, p. 19.

Enciu, Nicolae; Ursu, George V., „Basarabia în preocupările științifice ale marelui geograf francez Emmanuel de Martonne”, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 1 (113), 2018, pp. 78-96.

Ficheux, Robert, „Témoignages”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Geographica*, fasciculul 1, anul XIX, 1974, pp. 7-14.

Hallair, Gaele, „Les carnets de terrain du géographe français Emmanuel de Martonne (1873-1955): méthode géographique, circulation des savoirs et processus de visualisation”, în *Belgeo*, nr. 2, 2013, accesibil online pe <http://journals.openedition.org/belgeo/10807>

Hurezean, Ruxandra, „Lecția de istorie de la profesorul de geografie”, în *Sinteza*, 10 martie 2018, accesibil și online pe <https://www.revistasinteza.ro/lectia-de-istorie-de-la-profesorul-de-geografie>

Iorga, Nicolae, „Învățămintele d-lui de Martonne”, în *Neamul românesc*, nr. 76, 6 aprilie 1937.

Idu, Dan Petre, „Emmanuel de Martonne și școala geografică românească de etnografie”, în *Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie*, tomul XXI, nr. 1, 1974, pp. 33-35.

Lambru, Steliu, „Geografii (im)posibile. Emmanuel de Martonne, omul care a pus România Mare pe hartă”, în *România liberă*, 7 iunie 2015, accesibil online pe <https://romanalibera.ro/opera-classical-music/geografii-im-posibile-emmanuel-de-martonne-omul-care-a-pus-romania-mare-pe-hartas-381092/>

Idem, „România lui Emmanuel de Martonne”, emisiune la *Radio România Internațional*, 19 noiembrie 2018.

Morar, Ioan T., „Emmanuel de Martonne – omul cu granițele”, în *LaPunkt.ro*, 2/2018, accesibil online pe <https://www.lapunkt.ro/2018/02/emmanuel-de-martonne-omul-cu-granitele/>

Morariu, Tiberiu, „Profesorul Emmanuel de Martonne la Cluj și în Munții Apuseni”, în *Gazeta ilustrată*, vol. VI, no 7-8, 1937, p. 88.

Idem, „Emmanuel de Martonne: opera sa de geografie regională și aportul adus la dezvoltarea geografiei clujene”, în

Studii și cercetări de geologie-geografie, anul VIII, nr. 3-4, Cluj, iulie-decembrie 1957, pp. 421-435.

Idem, „Emmanuel de Martonne et la géographie roumaine”, în *Bulletin de l'association de géographes français*, 1973, no. 408-409, pp. 539-540.

Idem, „Centenarul nașterii profesorului Emmanuel de Martonne”, în *Terra*, anul V (XXV), martie-aprilie 1973, pp. 59-62.

Niculescu, Gheorghe, „Emmanuel de Martonne și cercetarea alpinilor Transilvaniei (Carpații meridionali)”, în *Academica*, anul XV, nr. 39, iunie 2005, pp. 30-32.

Nicoară, Mihai Teodor, „Emmanuel de Martonne et les frontières de la Grande Roumanie. Diplomatie et politique”, în *Revista de istorie a Moldovei*, no. 1-2 (121-122), 2020, pp. 64-79.

Pădurean, Bianca, „Pagina de istorie: Emmanuel de Martonne, francezul care a desenat granițele României”, articol de presă și emisiune radio din 19 noiembrie 2018, accesibile online pe <https://www.rfi.ro/social-107419-pagina-de-istorie-emmanuel-de-martonne-francezul-desenat-granite>

Palsky, Gilles, „Emmanuel de Martonne and the Ethnographical Cartography of Central Europe (1917-1920)”, în *Imago Mundi*, vol. 54, 2002, pp. 111-119.

Sandulache, Alexandru, „Concepția cartografică în lucrările lui Emmanuel de Martonne referitoare la țara noastră”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Geographica*, fasciculul 1, anul XIX, 1974, pp. 27-30.

Săndulescu, Mircea Ioan, „Emmanuel de Martonne”, în *Academica*, anul XV, nr. 39, iunie 2005, pp. 20-26.

Savu, Alexandru, „Emmanuel de Martonne și școala geografică din Cluj”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Geographica*, fasciculul 1, Anul XIX, 1974, pp. 21-25.

Simion, Eugen, „Emmanuel de Martonne – un om învățat, curajos și drept”, în *Academica*, anul XV, nr. 39, iunie 2005, pp. 16-19.

Stan, Ana Maria, „Emmanuel de Martonne – geografia ca profesie de credință, în *Făclia*, 11 iunie 2020, accesibil online pe https://ziarulfaclia.ro/a_1/341591-2/

Suveica, Svetlana, „Between science, politics and propaganda. Emmanuel de Martonne and the debates on the status of Bessarabia (1919-1920)”, în *Cahiers du monde russe*, 58/4, octombrie-decembrie 2017, pp. 589-614.

Țimonea, Dorin, „Geograful francez care a câștigat pentru România teritorii importante de la Ungaria după Primul Război Mondial”, în *Adevărul*, 24 iulie 2018, accesibil online pe <https://adevarul.ro/stiri-locale/alba-iulia/geograful-francez-care-a-castigat-pentru-romania-1879704.html>

Ungureanu, Alexandru, „Manuscrise inedite ale lui Emmanuel de Martonne. Un prieten al poporului român”, în *Academica*, anul XII (145), nr. 8, noiembrie 2002, pp. 56-59.

VI. Alte surse bibliografice secundare:

A. Cărți:

Ancel, Jacques, *Géopolitique*, Librairie Delagrave, Paris, 1936.

Idem, *Manuel géographique de politique européenne* Librairie Delagrave, Paris, 1936.

Bădescu, Ilie, *Sociologia și geopolitica frontierei*, vol 1, Editura Floare Albastră, București, 1995.

Bănărescu, P.; Borza, Al.; Bușniță, Th. et alii, *Monografia geografică a RPR, vol. I – Geografie fizică*, Editura Academiei RPR, București, 1960.

Souvenirs de Charles Benoist, tome troisième, 1902-1933, Plon, Paris, 1934.

D. Berciu (dir.), *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968.

Berciu-Drăghicescu, Adina; Ovidiu Bozgan (coord.), *O istorie a Universității din București 1864-2004*, Editura Universității București, București, 2004.

Bossuat, Gérard, *Les fondateurs de l'Europe unie*, Ed. Belin, Paris, 2001.

Botoran, Constantin; Calafateanu, Ion; Campus, Eliza; Moisuc, Viorica, *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naționalităților*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983.

Botoran, Constantin (dir.), *România și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)*, Tipo Moldova, Iași, 2017.

Buirette, Olivier, *La Paix des diplomates. André Tardieu et le rôle des milieux diplomatiques de la conférence de la Paix en Europe centrale*, Association pour la promotion de la recherche historique centre européenne, Paris, 1996.

Buzatu, Gheorghe; Dobrinescu, Valeriu-Florin; Dumitrescu, Horia (dir.), *România și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)*, Editura Empro, Focșani, 1999.

Chiper, Ioan; Preda, Dumitru; Ghișa, Alexandru, *România la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920): documente diplomatice*, Editura Semne, București, 2010.

Cocan, Pompei (dir.), *Tiberiu Morariu. Magistrul Școlii geografice clujene*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003.

Ciangă, Nicolae, *România. Geografia turismului*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.

Colectiv, *Spațiul istoric și etnic românesc*, vol I-III, Editura Militară, București, 1992-1993.

Colectiv, *Dicționar enciclopedic român*, vol. II, Ed. Politică, București, 1964.

Conea, Ion, *Geopolitica, o știință nouă*, Institutul social românsecția sociologică, București, 1938.

Conea, Ion; Golopenția, Anton; Popa-Vereș, M., *Geopolitica*, Editura Ramuri, Craiova, 1940.

- Costea, Ștefan (dir.), *Anton Golopenția. Restituiri*, Ed. Ararat, București, 1995.
- Dascălu, Nicolae, *Propaganda externă a României Mari (1918-1940)*, Editura Alternative, Iași, 1998.
- Dobrinescu, Valeriu Florin, *România și Ungaria de la Trianon la Paris 1920-1947*, Editura Viitorul românesc, București, 1996.
- Durandin, Catherine, *Histoire des Roumains*, Fayard, Paris, 1995.
- Emandi, Emil I; Buzatu, Gh.; Cucu, Vasile S., *Geopolitica*, vol. 1, Editura Glasul Bucovinei, Iași, 1994.
- Ficheux, Robert, *Les Monts Apuseni (Bihor). Vallées et aplanissements*, Editura Academiei Române, București, 1996.
- Gal, Teodor, *George Vâlsan. Despre educație*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2004.
- Ghibu, Onisifor, *Călătorind prin Basarabia. Impresiile unui român ardelean*, Tipografia Eparhială, Chișinău, 1923.
- Godin, André, *Une passion roumaine. Histoire de l'Institut français de hautes études en Roumanie (1924-1948)*, L'Harmattan, Paris, 1998.
- House E.M.; Seymour, Charles, *What really happened at Paris. The Story of the Peace Conference*, Hodder and Stoughton, Londra, 1921.
- Iorga, Nicolae, *Memorii (însemnări zilnice maiu 1917 – martie 1920). Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică*, vol. II, București, Editura Națională S. Ciornei.
- Kaba, John, *Étude politique et économique sur la Bessarabie*, Impr. Dubois et Barrer, Paris, 1919.
- Kiritzesco, Constantin, *La Roumanie dans la Guerre Mondiale 1916-1919*, Payot, Paris, 1934.
- Mehedinți, Simion, *Scrisori către Constantin Brătescu*, Editura Convorbiri Literare, Iași, 2001.
- Idem, *La Roumanie à la frontière orientale de l'Europe*, București, 1942.

Meynier, André, *Histoire de la pensée géographique en France*, PUF, Paris, 1969.

Mihăilescu, Vintilă (ed.), *Simion Mehedinți. Opere alese*, Editura Științifică, București, 1967.

Mihăilescu, Vintilă, *Progresele economice și culturale realizate în Dobrogea*, Editura Bucovina, București, 1940.

Idem, *Probleme de geografie românească. Studii-Comunicări-Conferințe*, Ed. Casa Școalelor, București, 1944.

Morand, Paul, *Journal d'un attaché d'ambassade 1916-1917 La Table Ronde*, Paris, 1948.

Morariu, Tiberiu, *Entwicklung der Bevölkerungsdichtigkeit Siebenbürgens während der Jahre 1840-1930*, Imprimeria Națională, București, 1940.

Idem, *The Western frontier of Romania from the physical and biogeographical points of view*, Centrul de studii și cercetări privitoare la Transilvania, Cluj-Napoca, 1946.

Mouton, Jean, *Journal de Roumanie 29 août 1939-19 mars 1946. La IIe guerre mondiale vue de l'Est, L'Age d'Homme*, Lausanne, 1991.

Munteanu-Murgoci, Gheorghe, *La Population de la Bessarabie. Etude démographique. Avec cartes et tableaux statistiques*, Paris, 1920. Accesibil online pe <https://nubis.univ-paris1.fr/ark:/15733/m306>

Nastasă, Lucian, *Intelectualii și promovarea socială în România sec XIX-XX*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2004.

Pelivan, Ion G., *La Bessarabie sous le régime russe (1842-1918), L'Union de la Bessarabie à la Mère Patrie – La Roumanie*, Imprimerie générale Lahure, Paris, 1919.

Idem, *Le mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie de 1812 à 1918*, Hachette BnF, Paris, 2017.

Pușcaș, Vasile, *Universitate. Societate. Modernizare. Organizarea și activitatea științifică a Universității din Cluj (1919-1940)*, ediția a doua, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2003.

Racoviță, Gheorghe; Stan, Ana-Maria (edit.), *Memoria Documentelor. Cooperarea franco-română la Universitatea din Cluj, oglindită în arhiva lui Emil Racoviță*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.

Robic, Marie-Claire; Briend, Ann-Marie; Rossler, Mechtild, *Géographes face au monde. L'Union géographique internationale et les congrès internationaux de géographie*, L'Harmattan, Paris, 1996.

Roquencourt, Guy de, *La Question de Transylvanie*, La Revue politique internationale, Lausanne, 1919.

Sandu, Traian, *La Grande Roumanie alliée de la France. Une péripétie diplomatique des Années folles?*, L'Harmattan, Paris, 1999.

Șeicaru, Pamfil, *La Roumanie dans la Grande Guerre*, Ed. Minard, Paris, 1968.

Semionov, I. N., *Geopolitica fascistă în slujba imperialismului american*, Editura de Stat, București, 1951.

Simileanu, Vasile; Săgeată, Radu, *Geopolitica României*, Editura Top Form, București, 2009.

Soutou, Georges-Henri (dir.), *Les experts français et les frontières d'après-guerre. Les procès-verbaux du comité d'études 1917-1919*, *Bulletin de la Société de Géographie*, Hors-série, iunie 2015.

Tufescu, Victor; Giurcăneanu, Claudiu; Banu, Aurel, *Geografia RPR. Manual pentru clasa a XI-a*, Editura de stat Didactică și Pedagogică, București, 1958.

Tufescu, Victor et al., *Republica Populară Română. Noua Geografie a patriei*, Editura Științifică, București, 1964.

Idem, *Geografia RSR*, Editura Didactică și Pedagogică, 1968.

Idem, *Geografia RSR – manual pentru clasa a XII-a*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1988.

Idem, *Geografie României*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1994.

Tufescu, Victor, *Simion Mehedinți. Viața și opera*, Editura Enciclopedică, București, 1994.

Țurlea, Petre (ed.), *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol. IV – (1915-1916), București, Editura Minerva, 1993.

Idem, *Scrisori către N. Iorga (1919-1920)*, vol VI, partea I, București, Ed. Academiei Române. Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2002.

Vâlsan, Gheorghe, *La Transilvania nel quadro unitaria del teritorio e dello stato romano* Ed. Dacia, București, 1941.

B. Capitole de carte:

Bowman, Isaiah, *Constantinople and the Balkans*, în Edward M. House et Charles Seymour, *What Really Happened at Paris: The Story of the Peace Conference, 1918-1919*, Scribner, New York, 1921.

Țurcanu, Florin, *Roumanie, Bessarabie, Transnistrie. Représentations d'une frontière contestée (1916-1944)*, în Sophie Cœuré; Sabine Dullin (dir.), *Frontières du communisme*, Paris: La Découverte, 2007.

C. Articole:

„România anului 1925 vazută de francezi”, în *România literară*, anul 39, nr 34, 25 august 2006.

Băcăințan, Nicolae, „Profesorul Victor Tufescu, promotor al integrării studiilor geografice în cercetarea agro-silvică”, în *Țara Bârsei, revistă de cultură*, nr. 8, serie nouă, Brașov, 2009, pp. 35-37.

Bariéty, Jacques, „La Grande Guerre (1914-1919) et les géographes français”, în *Relations Internationales*, no. 109, printemps 2002, pp. 7-24.

Idem, „Le Comité d'Etudes du Quai d'Orsay et les frontières de la Grande Roumanie, 1918-1919”, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XXXV, no. 1-2, 1996, pp. 43-51.

Boulineau, Emmanuelle, „Fronts et frontières dans les Balkans: les géographes et les enjeux frontaliers sur le Danube en 1919-1920”, în *Balkanologie*, vol. X, no. 1-2, mai 2008, pp. 1-22.

Campus, Eliza, „Frontières politiques, frontières culturelles (1918-1947)”, în *Revue romaine d'Histoire*, XXXV, no. 1-2, 1996, pp. 79-85.

Cassoly, Anne-Marie „Les frontières de la Grande Roumanie: approche géopolitique”, *Revue roumaine d'Histoire*, XXXV, no. 1-2, 1996, pp. 69-77.

Colectiv, „Trei decenii de împliniri în geografia clujeană”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Geografia*, fasciculul 2, Anul XIX, 1974, pp. 3-9.

Conea, Ion, „Interpretări geografice în istoria poporului român. Cu privire la «teritoriul-nucleu» de formare a poporului român”, în *Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie, Seria Geografie*, tom XIV, nr 1, București, 1967, pp. 3-14.

Ficheux, Robert, „Témoignages”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Geografia*, Fasciculul 1, Anul XIX, 1974, pp. 7-14.

George, Pierre, „Travaux géographiques récents en Roumanie et en Hongrie”, în *Annales de Géographie*, vol. 65, no. 350, année 1956, pp. 297-302.

Grandhomme, Jean-Noel, „Le soutien de la France à la cause transylvaine jusqu'à l'union d'Alba Iulia (août 1916-décembre 1918)”, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XXXVI, no. 3-4, 1997, pp. 223-240.

Idu, Petru Dan, „Profesorul Tiberiu Morariu și școala geografică românească de etnografie”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Geographia*, XXXVIII, no. 1, 1993, pp. 23-27.

Ioniță, Gh I., „50 ani de la desavârșirea formării statului național unitar român”, în *Revista învățămîntului superior*, anul X, nr. 11, noiembrie 1968, pp. 5-21.

Istrățescu, Elena, „Despre Banat la Conferința de Pace de la Paris”, în *Magazin istoric*, vol. 35, nr. 12, 2001, pp. 12-13.

Mehedinți, Simion, „Qu'est-ce que la Transylvanie?“, în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, anul LIX, 1940, pp. 1-110.

Mihăilescu, Vintilă, „Unitatea pământului și poporului românesc“, în *Lucrările Institutului de Geografie al Universității Regele Ferdinand I din Cluj la Timișoara*, vol VII, 1942, pp. 3-9.

Minassian, Taline Ter, „Les géographes français et la délimitation des frontières balkaniques à la Conférence de la Paix en 1919“, în *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, vol. 44, avril-juin 1997, pp. 252-286.

TAS, „Figuri de trădători. Vintilă Mihăilescu“, în *România liberă*, 23 septembre 1944, p. 3.

Morariu, Tiberiu, „Profesorul Robert Ficheux la 75 de ani“, în *Terra*, nr. 5, septembrie-octombrie 1973, pp. 79-81.

Idem, „Victor Tufescu la 70 de ani de viață“, în *Studii activitate, lucrări*, 19 noiembrie/ 2 decembrie, litografiat, 1978, 35 de pagini.

Idem, „Noi realizări în geografia fizică sovietică“, extras din *Analele Româno-Sovietice, Seria Geologie-Geografie*, nr. 1, 1959, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, pp. 95-109.

Orjanu, Mihaela, „Propaganda ungară contra Trianon“, în *Magazin istoric*, nr. 8, august 2002, pp. 51-56.

Rădulescu, Nicolae, „Considerațiuni geopolitice asupra rețelei hidrografice a României“, în *Revista Geografică Română*, an III, fasc 1, 1940, pp. 1-16.

Râpeanu, Elis, „Robert Ficheux – un mare prieten al României“ (2 părți), în *România Mare*, 15 iulie și 24 iulie 2020, accesibil online pe <https://www.revistaromaniamare.ro/robert-ficheux-un-mare-prieten-al-romaniei-1-xd> și <https://www.revista-romaniamare.ro/robert-ficheux-un-mare-prieten-al-romaniei-2-y1>

Sandu, Traian, „Les avatars de la ratification de la convention bessarabe par la France, 1921-1924“, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XXXV, no. 1-2, 1996, pp. 59-68.

Tufescu, Victor, „Centenarul Simion Mehedinți”, în *Revista învățământului superior*, anul X, nr. 12, decembrie 1968, pp. 60-63.

Țurcanu, Florin, „Voyages d'intellectuels français dans la Roumanie des années 1920”, în *20&21. Revue d'Histoire*, 2021/4, no. 152, pp. 35-48.

D. Presă și reviste:

Curentul

Dinineață

Geopolitica și Geoistorie. Revista română pentru sudestul european

Neamul românesc

Scînteia

La Roumanie

La Transylvanie

Universul

E. Lucrări de licență și teze de doctorat:

Bedou, Bernadette, *La politique culturelle de la France en Roumanie dans l'entre-deux-guerres*, lucrare de licență, Université de Nantes, 1991.

Ginsburger, Nicolas, „La guerre, la plus terrible des érosions”. *Cultures de guerre et géographes universitaires. Allemagne-France-Etats-Unis (1914-1921)*, teză de doctorat, Université de Paris Ouest Nanterre-La Défense, 2010.

Krasznai, Zoltan, *Géographie scientifique, enseignement et propagande. Les représentations du territoire national en Hongrie à l'époque de l'entre-deux-guerres*, teză de doctorat, ELTE Budapest-EHESS Paris, 2010.

Gavin Bowd predă limba și literatura franceză la Universitatea St. Andrews din Scoția, Marea Britanie. A publicat numeroase studii, articole și cărți privind istoria României, printre care amintim: *Paul Morand et la Roumanie* (L'Harmattan, 2003; ediție în limba română în 2008), *Memoria războiului 1941-1945. Campaniile din Est și din Vest ale Armatei Române în scrieri ale contemporanilor* (Pro Historia, 2006), *La France et la Roumanie communiste* (L'Harmattan, 2009), „De Gaulle, Ceaușescu and May 1968” (2011), *Un géographe français et la Roumanie. Emmanuel de Martonne 1873-1955* (L'Harmattan, 2012), „Romanians of the French Resistance” (2014), „Charles Maurras et la Roumanie” (2014), „Calling Planet Marx: Nicolae Ceaușescu's cultural revolution” (2016), „The British Labour Party and Communist Romania” (2021).

„Noua Românie apare drept una dintre cele mai fericite înfăptuiri ale ideii naționale, potrivit concepției [care a predominat] după Marele Război. Era greu să se fi hotărât mai bine în condițiile oferite de geografia fizică, etnică și economică din acest bazin al Dunării inferioare, răscruce de drumuri a migrațiilor de popoare, teritoriu predilect al luptelor seculare dintre imperiul turc, cel rus și cel austriac. Granițele sale delimitează o suprafață aproape rotundă, formă ideală pentru ușurința comunicațiilor interne și care oferă o expunere minimă la pericolele externe. Regiuni naturale variate sunt reunite în jurul munților Carpați, leagănul naționalității românești și loc al bogățiilor minerale.”

Emmanuel de Martonne,
„La nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe”, 1921

ISBN: 978-606-37-1667-6